

**ORTADOĞU'DA TÜRİ İMAJİ: ARAP BASININDA
TÜRİYE'İN ORTADOĞU'DAKİ YENİ ROLÜ
(2002-2009)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Merva DOĞRU

Kütahya - 2010

T.C
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ORTADOĞU'DA TÜRK İMAJI: ARAP BASININDA TÜRKİYE'NİN
ORTADOĞU'DAKİ YENİ ROLÜ
(2002-2009)**

Danışman:
Doç. Dr. Talip KARAKAYA

Hazırlayan:
Merva DOĞRU

Kütahya-2010

Kabul ve Onay

Merva DOĞRU'nun hazırladığı “**Ortadoğu'da Türk İmaju: Arap Basımında Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yeni Rolü (2002-2009)**” başlıklı yüksek lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2010

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Doç. Dr. Talip KARAKAYA (Danışman)		
Yrd. Doç. Dr. Hasan DURAN		
Yrd. Doç. Dr. Hülya YÜKSEL		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Ortadoğu'da Türk İmajı: Arap Basımında Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yeni Rolü (2002-2009)**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2010

Merva DOĞRU

Özgeçmiş

1985 yılında İskenderun'da doğdu. İlköğrenimini Riyad Uluslararası Türk Okulu Suudi Arabistan'da, ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2007'de Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2007 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Aynı yıl Ürdün Üniversitesi'nde Arapça dil eğitimi aldı.

ÖZET

ORTADOĞU'DA TÜRK İMAJI: ARAP BASININDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'DAKİ YENİ ROLÜ (2002-2009)

DOĞRU, Merva

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Talip KARAKAYA

Aralık, 2010, 123 sayfa

Türk-Arap ilişkileri Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Birbirlerini bağlayan din unsuruna rağmen Türkler ve Araplar birbirinden hep uzak durmuşlardır. 1990'lı yıllarda bölgede oluşan politik ve ekonomik değişimler Türkiye- Arap ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Daha sonra Türkiye-Suriye arasındaki kriz, Türk-Arap ilişkilerinin en gergin noktası olmuştur. Türkiye ve Ortadoğu ilişkileri olumsuz havada ilerlerken 2002 yılında Türk-Arap ilişkileri hızla olumlu yönde gelişmiştir. Türkiye, Türk-Arap ilişkilerini geliştirmekle kalmamış aynı zamanda Ortadoğu'daki önemli konularda çözüm yolu bulmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu anlamda Türkiye, Ortadoğu'da önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'daki hızlı yükselişi Araplar tarafından nasıl karşılandığı merak konusu olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'de son 18 yıl içinde oluşan dış politikadaki değişimi ele aldık. Bu çerçevede 2002 yılından itibaren bölgede yükselen Türkiye'nin rolünün Arap basınında nasıl yorumlandığını incelemeye çalıştık. Bu yönde Arap dünyasının önemli dört gazetesi göz önünde bulundurularak, gazetelerdeki yazarların köşe yazıları ele alarak Türkiye hakkındaki yorumlarını derledik.

Çalışmamız Türkiye'nin Ortadoğu'daki hızlı yükselişi karşısında Arapların düşüncelerini ele almıştır. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye'nin doksanlı yıllarda izlediği politikaların neden Türkiye'yi Ortadoğu'dan uzaklaştırdığını, ikinci bölümde ise Türkiye'de yaşanan iktidar değişikliği sonrası Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşması ve bunun Arap basınına nasıl yansıtıldığını incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Arap Basını, Türkiye'nin Yeni Rolü, Dış Politika, Ortadoğu.

ABSTRACT**TURK IMAGE IN MIDDLE EAST: TURKEY'S NEW ROLE IN MIDDLE EAST
IN ARAB MEDIA (2002-2009)****DOĞRU, Merva****Master Thesis, Department of Sociology****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Talip KARAKAYA****December, 2010, 123 pages**

The Turkish Arabic relations had ups and downs since the collapse of the Ottoman empire. Despite the common religion they share, Arabs and Turks have historically preferred to keep their distance to each other. The economic developments in the 1990s have also negatively affected the relationship. The Turkey-Syria crisis that followed was the point where the relations were the most tense. The 2002 elections in Turkey fundamentally changed the direction of Turk-Arab relations from negative to a highly positive stance. Not only did Turkey try to improve relationships with its neighbors, but the country also took an active role in trying to solve the problems in the region which eventually positioned Turkey to become a country with an important role. Turkey's rapid rise in the region did not go unnoticed by the Arabs. This study analyses the changes in Turkey's foreign policy in the last 18 years. To do this, we tried to comprehend how a rising Turkey was perceived by the Arab press starting from 2002. Forming a list of the four most prominent Arab newspapers, we collected pieces commenting on Turkey written by Arab columnists and compiled these together. From this perspective, our study is an analysis of the Arabic interpretation of the rapid Turkish rise in the Middle East, and how it developed in time.

The study is formed of two main parts: In the first part, we try to understand Turkey's foreign policy in the region in the 1990s and why Turkey became distant to the Middle East. In the second part, we tried to analyze how the Arab press saw the improvement in relations between Turkey and the Middle Eastern countries following the change in Government in 2002.

Key words: Arab Press, Turkey's New Role, Foreign Policy, Middle East.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1990-2002 YILLARINDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1.1. KÖRFEZ KRİZİ VE TÜRKİYE	5
1.2. KÜRT SORUNU	8
1.3. TÜRKİYE- SURİYE İLİŞKİLERİ	11
1.4. SU SORUNU	16
1.5. TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ	19
1.6. TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ	23
1.7. REFAH PARTİSİ DÖNEMİ	27

İKİNCİ BÖLÜM

2002-2009 YILLARINDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ARAP BASININA YANSIMALARI

2.1. ARAP BASININDA AKP HÜKÜMETİ	30
2.2. İRAK SAVAŞI VE 1 MART TEZKERESİ	35
2.3. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	40
2.4. SURİYE - İSRAİL DOLAYLI GÖRÜŞMELERİ VE TÜRKİYE'NİN ARABULUCU ROLÜ	50
2.5. GAZZE ÇATIŞMASI VE DAVOS KRİZİ SONRASI TÜRKİYE'NİN ROLÜ	55
2.6. TÜRKİYE – SURİYE - İRAN BLOĞU	71

2.7. AVRUPA BİRLİĞİ – TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ARAP BASININ	
YORUMU	81
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	91
KAYNAKÇA.....	97
DİZİN	111

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB :** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- AKP :** Adalet ve Kalkınma Partisi
- BM :** Birleşmiş Milletler
- KDP :** Kürdistan Demokrat Parti
- KYB :** Kürdistan Yurtseverler Birliği
- PKK :** Partiya Karkaren Kurdistan: Kürdistan İşçi Partisi
- IRCICA:** İslam Tarih Kültür Sanat Araştırma Merkezi

TEZ METNİ

GİRİŞ

Türk-Arap ilişkileri uzun ve köklü bir maziye sahiptir. Türkler ve Araplar Osmanlı Devleti çatısı altında dört asır bir arada yaşamışlardır. Osmanlı Devleti bu süre içinde Arapların yaşadıkları bölgelere hakim olmuştur. Araplar müslüman kimlikleri nedeniyle Osmanlı devletinde Türklere daha yakın bir millet olmuştur. Arapların halifeye olan bağlılıkları Arapların Osmanlı'ya daha yakın bir millet olmasını sağlamıştır. Fakat 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'nın zayıflaması, milliyetçilik düşüncesinin yaygınlaşması, yabancı kuvvetlerin Osmanlı toprakları üzerindeki paylaşımcı siyaseti, Osmanlı'nın sonunu getirmiştir. Arap milliyetçiliğinin yükselmesi Arapların Osmanlı'dan kopmasına neden olmuştur. Osmanlı'ya ümmet bilinciyle bağlı olan ve halifelik makamına önem veren Arapların Osmanlılara karşı savaşması yıllar boyunca tartışılmıştır. Arapların İngilizlerle birlikte Türklere karşı savaşması Türklerin tarihsel hafızasında uzun süre yer almış, Türklerde Araplara karşı olumsuz düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından yapılan modern değişimler Arap halkı tarafından olumsuz karşılanmıştır. Tarihsel arka plana bakıldığında Birinci Dünya Savaşından sonra Arap-Türk ilişkilerinin yolunda gitmediğini görmek mümkündür. Türk-Arap ilişkilerindeki olumsuz tablo uzun yıllar devam etmiştir.

Tarihte ilk kez Türk-Arap ilişkileri Yavuz Sultan Selim'in Arap yarımadasını Osmanlı topraklarına katmasıyla başlamıştır. Bu ilişkiler Şerif Hüseyin'in 1916 yılında başlattığı ayaklanma hareketiyle Osmanlı'nın 1919'da Arap Yarımadası'nı kaybetmesine kadar sürmüştür (Kürkçüoğlu, 1972: 110). Arapların İngilizlerle başlattığı bağımsızlık hareketi Arapların İngiliz manda yönetimine alınmalarıyla sona ermiştir. Ürdün 1921'de, Suudi Arabistan 1932'de , Irak 1932'de, Mısır 1936'de , Suriye 1936'da bağımsızlık kazanabilmiştir (Dedeoğlu, 2002: 19-34).

İngiliz mandası olarak uzun yıllar yaşayan Araplar, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini ve ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni örnek almış, Türkleri takdir etmişlerdir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından yapılan inkılaplar Arapların olumsuz anlamda dikkatini çekmiştir. İlk olarak halifeliğin kaldırılması Araplar tarafından İslam dünyasına indirilmiş en büyük darbe olarak nitelendirilmiş ve

Türk karşıtlığını körüklenmiştir. Ardından Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi, yapılan kıyafet inkılabı Araplar tarafından İslam ve Arap dünyasından uzaklaşma olarak algılanmıştır (Bıyıklı, 2006).

Olumsuz yönde ilerleyen Türk-Arap ilişkileri Türkiye'nin 1949'da İsrail'i tanıyan ilk müslüman devlet olmasıyla daha da bozulmuştur. 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye olması ve ardından Cemal Abdul Nasır'ın başlattığı Arap bağımsızlık, milliyetçilik ve kalkınma hareketi, Türkiye-Arap çekişmesine dönüşmüştür. 1955'te İngiliz projesi olarak gündeme gelen Bağdat Paketi'ne Türkiye'nin katılması başta Mısır olmak üzere Arap dünyasında tepkiye sebep olmuştur. Türkiye yine 1956 Süveyş Krizi sırasında İngilizlerden yana bir tutum sergilemeye devam etmesi Arap ülkeleri arasındaki uçurumu arttırmıştır.

1964 Kıbrıs olaylarında Batı'dan destek alamayan Türkiye, Türk-Arap ilişkilerini geliştirmenin gerekliliği üzerinde durmuştur (Karpat, 2001: 158). Türkiye bu dönemde politikalarını gözden geçirerek, Ortadoğu'ya yönelmeye çalışmıştır. Fakat Soğuk Savaş döneminde bölgede başlayan Sovyetler Birliği tehlikesine karşı ABD'nin Türkiye'yi, Sovyetlerin Arap ülkelerini kendi tarafına çekmesiyle Türkler ve Araplar yine karşı karşıya gelmiştir. Bölgede yayılan Sovyetlerin Suriye'ye silah desteğinde bulunduğu iddiaları Türkiye'yi tedirgin etmiş, Türkiye ABD'nin Sovyetlerin gücünü kırma girişimlerine destek olmuştur. Bölgede bu durum Arap devletleri, özellikle Suriye ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 102). 1991'de Sovyetlerin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle bölgedeki tek güç ABD olmuştur. Türkiye doksanlı yıllarda da ABD'nin yanında hareket etmeye devam etmiştir. Türkiye, konumu itibariyle önemli bir ülke olmasına rağmen, eski önemini ABD ile hareket ederek kazanacağını düşünmüştür. Türkiye yanlış adımlar atarak, bölgedeki önemini kaybetmiştir.

Doksanlı yıllarda kötü geçen Türk-Arap ilişkileri 2000'li yıllarda düzelmeye başlamıştır. 2002 yılında değişen iktidarla birlikte Türkiye dış politikasında geliştirdiği yeni vizyonla komşuları ve çevre ülkelerle iyi ilişkiler geliştirme amacı gütmüştür. Türkiye yeni politikasıyla son yedi yıl içinde bölgede önemli bir role sahip olmuştur. Türk-Arap ilişkilerinin uzun süre kötü devam etmesinin ardından ilişkilerin kısa sürede düzelmesi olumlu ve olumsuz olarak farklı açılardan yorumlanmıştır. Türkiye'nin kısa

süre içinde nasıl ve ne şekilde Ortadoğu'da prestij sahibi olduğu ve bu durumun Araplar tarafından nasıl karşılandığı merak konusu olmuştur. Türkiye, Ortadoğu ülkelerinde ilgi çeken bir ülke haline gelmiştir. Bu soruların cevaplarını bulmak amacıyla Arap basını baz alarak Arapların, Türkiye'nin bölgedeki yeni rolü hakkındaki görüşlerini ele almaya çalıştık. Birinci bölümde Türkiye'nin doksanlı yıllarda Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini incelemeye çalıştık. Bu şekilde 2000'li yılların öncesinde ilişkilerin ne düzeyde olduğunu incelemeye çalıştık.

Araştırmanın ikinci bölümünde 2002-2009 yılları arasında Arap basınında Türk Dış Politikasını konu alan makaleler yer almıştır. Bu yıllar arasında incelenen makaleler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma evrenini Londra'da yayımlanan Arap ülkeleri dışında dünyanın birçok ülkesine dağıtımı yapılan Shark Al Awsad gazetesi, Suriye'nin önemli haber sitesi Champress, Arap milliyetçiliğini savunan ve tüm Arap ülkelerinin yanında Londra ve New York'ta dağıtılan Suudi gazetesi Al Hayat, hükümete yakınlığıyla bilinen Mısır'ın yerel gazetesi Al Ahram oluşturmaktadır. Araştırmada adı geçen gazetelerin 2002-2009 yılları arasında “Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeni rolünü” alan makaleler incelenmiştir. Makaleler tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Araştırmanın amacı 2002 yılından itibaren Türk- Arap ilişkilerinin düzelmesini sağlayan etkenler, bu ilişkilerin Arap basınında nasıl yorumlandığını incelemektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1990-2002 YILLARINDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1.1. KÖRFEZ KRİZİ VE TÜRKİYE

Doksanlı yılların en önemli olaylarından biri Körfez Savaşı olmuştur. Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin Amerika yanlısı bir politika izlemesi dikkatlerin Türkiye'ye çevrilmesine neden olmuştur. Körfez Savaşı Saddam Hüseyin'in Kuveyt'in Irak'a ait petrolü çaldığı, üretimi yüksek tutarak petrol fiyatlarının düşmesine neden olduğunu ve Irak'ı zarara uğrattığını ileri sürmesiyle Saddam Hüseyin'in uğradığı zarara karşılık Irak'ın 50-80 milyar ABD Doları civarında tahmin edilen borcunun silinmesini istemiştir. Yapılan görüşmelerden sonuç alınamayınca Irak petrol rezervlerini ele geçirmek amacıyla 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. Petrol kaynaklarının Irak'ın eline geçmesi, Batı için büyük bir tehdit olmasının yanında, Batı'nın petrol kaynaklarına ulaşması için engel oluşturmaktaydı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bu nedenle hemen devreye girmiş, Irak'a Kuveyt'ten çekilmesi için çağrıda bulunmuştur. Irak'ın yapılan uyarılara uymaması sonucu ABD öncülüğünde oluşturulan koalisyon askeri güçleri tarafından 16-17 Ocak 1991'de Irak'a yapılan hava harekati sonucu, Körfez Savaşı başlamıştır (Armaoğlu, 2007: 885).

Türkiye'nin Körfez Savaşı sırasında Amerika yanlısı bir politika izlemesinin nedenleri farklı açılardan yorumlanabilir. Soğuk Savaş sırasında Türkiye Sovyetler ve Ortadoğu arasında kilit bir noktada yer alması dolayısıyla stratejik ve politik açıdan önemli konumdaydı. Soğuk Savaşın sonra ermesi ve Sovyetlerin yıkılmasının ardından Türkiye önemini kaybettiği endişesine kapılmıştır. Türkiye bu nedenle Soğuk Savaş sonrasında stratejik önemini devam ettirme çabasıındaydı. Soğuk Savaş'ın ardından oluşan güç boşluğunda bölgede kilit noktada yer alan ülkelerle birlikte hareket ederek eski önemini kazanacağını düşünmüş, Körfez Savaşı, Türkiye'nin stratejik önemini tekrar kazanmasını sağlayacak bir şans olarak algılanmıştır. Türkiye ABD ve BM çerçevesinde şekillenen Körfez Koalisyonu'na dahil olmak ve ABD ile tam işbirliği içinde olmak politikası doğrultusunda ilerlemiştir (Bal, 2004: 776). Bu çerçevede Türkiye, ABD ile yoğun bir diplomasi trafiğine girmiştir. Türkiye bu yönde Amerika ile gerçekleştireceği ortak politikayı şekillendirmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin Körfez Savaşı'na katılma amaçlarından biri bölgedeki çıkarlarını korumak olmuştur. Körfez Savaşı sonrası oluşacak olası gelişmeler sonucu Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma yönünde bir politika geliştirme çabası içindeydi.

Türkiye'nin en büyük korkularından biri Kuzey Irak'ta kurulacak Kürt Devleti olmuştur. Türkiye Kuzey Irak'ta Kürt Devleti'nin kurulmasına engel olmayı esas almıştır. Türkiye Körfez Savaşı sırasında Amerika'nın yanında bir politika izlemenin Kürt Devleti kurulmasını engelleyeceğini düşünmüştür. Türkiye Körfez Savaşı ve sonrasında Irak'ta kendi aleyhine oluşacak herhangi bir duruma engel olmanın yollarını aramaktaydı. Cumhurbaşkanı Özal, Kuzey Irak'ta Kürtlerin güçlenmesini önlemek için ABD'nin savaş stratejisi çerçevesinde, Irak askerlerini kuzeye çekmeyi amaçlamıştır. Özal, Kürt kartını oynayarak Irak kuvvetlerini meşgul etme planına engel olmaya çalışmış ve Kürtlerin para ve silah desteği almalarını engelleyerek bölgede güçlenmelerinin önünü kesmeyi hedeflemiştir. Özal izlediği bu stratejiyle onların bölgede Kürt devleti kurma olasılıklarını sıfıra indirmiştir. Türkiye'nin bölgedeki stratejisi bununla da kalmayarak ABD ile girdiği işbirliği sonucu Cumhurbaşkanı Özal Amerika'nın isteklerinin karşısında Amerika'nın Kürt devleti kurulmasına destek vermemesi, İran ve Suriye'nin emperyalist eylemlerine karşı Türkiye'ye destek vermesi şartını koşmuştur. Türkiye bu doğrultuda Körfez Savaşı'nın ikinci günü İncirlik üssünü Amerikan güçlerine açmış, Körfez Savaşı boyunca Amerika'nın yanında yer almıştır. (Bal, 2004: 781)

Irak yönetimi Türkiye'nin Amerika'nın yanında yer almasından dolayı kendini çevrelenmiş hissetmiş ve endişeye kapılmıştır. Bunun üzerine BM'nin ambargo kararının çıkmasından önce I. Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda tarafsızlığını korumasını ve ambargo kararına uymamasını istemiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 551; Armaoğlu, 2007: 888). Fakat Türkiye Irak'ın bu isteğini dikkate almamış, ambargo kararının çıkmasının hemen ardından 8 Ağustos'ta Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattını kapatmıştır. Türkiye, Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatarak doğru bir karar aldığını düşünmüştür fakat bu ambargo kararı Türkiye'yi yılda 2,5–3 milyar dolarlık kayba uğratmıştır. Zaten kötü durumda olan Türkiye ekonomisi daha da büyük yaralar almıştır (Larrabee ve Lesser, 2004: 212).

Türkiye'nin zararı ekonomik alanla sınırlı kalmamış, Amerika dış politikada da kendisine sorunlar yaratmıştır. Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda izlediği politika, kendisini Ortadoğu ülkelerinden tamamen uzaklaştırmıştır. Özellikle de Türkiye'nin hava üslerini Irak'a karşı Amerika kuvvetlerine açması Arap ülkeleri tarafından kınanmıştır. Irak bu durumu “utanç verici” bulmuş, Amerika'nın önünde “diz çökmek” olarak ifade etmiştir

(Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 553). Öte yandan Özal'ın izlediği bu politika doğrultusunda Türkiye'nin Ortadoğu üzerinde emperyalist düşüncelere sahip olduğu, Musul ve Kerkük'ü almaya çalıştığı yorumları yapılmıştır. Özal bu yorumlara sert tepkiler vermiş bu iddiaları reddetmiştir. Fakat Türkiye izlediği bu politikanın uluslararası çerçevede kendisine zarar verdiğini anlamıştır. Türkiye izlediği bu tek yönlü politikayla sonsuza dek birlikte yaşayacağı komşularla gergin ilişkiler yaratmak dışında, bu politikanın ülkeye bir getirisi olmadığını anlamıştır. Daha sonraki aşamalarda örneğin 1996'da Çöl Tilkisi operasyonuna Türkiye isteksiz olarak katılmıştır (Larrabee ve Lesser, 2004: 176). Türkiye artık Amerika'nın isteklerini gerçekleştirmenin ona birşey kazandırmadığını hatta zarar verdiğini anlamıştır.

17 Ocak 1991'de Körfez'de sıcak savaşın başlamasının ardından Irak'ta oluşan iç karışıklıklar Kürt devletinin kurulma ihtimali nedeniyle Türkiye dahil çevre ülkeleri endişelenmiştir. Irak'ın parçalanma ihtimaline karşı Türkiye, Suriye ve İran'la görüşmeler yapmıştır. Yapılan görüşmede Irak'ın savaş süresinde ve sonrasında parçalanmasının önlenmesi ve bölge ülkelerin Irak topraklarına müdahale etmesini engellemek amacıyla Türkiye, İran ve Suriye “diplomatik sözleşme” imzalamışlardır (Bal, 2004: 779). Türkiye, Suriye ve İran bu anlaşmalarla Irak'ın toprak bütünlüğünü sağlama konusunda ortak bir tavır sergilemiş, bölgede Kürt Devletinin kurulmasını engelleyerek kendi toprak bütünlüklerini korumaya çalışmışlardır.

Türkiye'nin Irak krizi sırasında Irak'ın toprak bütünlüğünü korumak ve kendi bağımsızlığını tehdit edecek bir denge değişikliğini engellemek amacıyla uyguladığı politika pek işe yaramamıştır. Türkiye'nin tüm müdahalelerine rağmen Amerika Kürt devleti kurulmasına destek vermiştir. Türkiye her koşulda Amerika'nın yanında yer almasına rağmen Amerika'nın bu yöndeki Kürt desteği Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmıştır. Kürt devleti kurulmasını engellemek için tedbirler almış olsa da Türkiye, Körfez Savaşı'nın hemen ardından PKK ve Kürt sorunu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 554) .

1.2. KÜRT SORUNU

Türkiye, Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla Körfez Savaşı sırasında ABD ile işbirliği yaparak, onun uyguladığı politikalar doğrultusunda hareket etmiştir. Türkiye bu durumu tersine çevirmeye çalışsa da bölgedeki güç boşluğundan yararlanan Kürtler ayaklanmıştır. PKK terör örgütü de bu durumu lehine çevirmeyi başarmış, Kuzey Irak'ta kamp, üs kurma fırsatı yakalamış ve bölgedeki faaliyetlerini arttırmıştır.

Türkiye bölgede oluşacak tehlikelere karşı öncelikli olarak komşu ülkelerle görüşmeler yapmıştır. 1991'de Dışişleri Bakanı Kurtcebe Alptemuçin Suriye'ye gerçekleştirdiği ziyarette, Suriye'yle Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda fikir birliğine varmış, Türkiye ve Suriye'nin işbirliği yapmasının önemini vurgulamıştır. Bölgedeki bir diğer önemli gelişme olan “Çekiç Güç” hareketi PKK konusunda oldukça eleştirilmiştir. Çekiç Gücün bölgedeki varoluş amacı bölgedeki Kürtleri, Saddam Hüseyin'in saldırılarından korumak ve Irak'tan kaçan Kürtlerin sınırlarda yığılmasını engellemek olmuştur. Fakat Çekiç güç kuvvetlerinin PKK'ya yardım ettiği söylentileri de yer almıştır. Özellikle “Çekiç güç kuvvetlerine ait helikopterlerin yaralı PKK'lılara yardım ettiği”(Akdoğan, 1995: 74) söylentileri Türkiye'yi ayağa kaldırmıştır.

Kürt sorununa çözüm bulmak amacıyla özellikle Cumhurbaşkanı Özal'ın yoğun çalışmaları dikkat çekmiştir. Kuzey Irak'ta Kürt Devleti kurulacağı söylentilerine karşı, Cumhurbaşkanı Özal bölgedeki PKK etkinliğini kırmak amacıyla Kürt liderler olan Talabani ve Barzani ile görüşmüştür. Fakat Cumhurbaşkanı Özal bu görüşmeleri habersiz gerçekleştirmesinden dolayı iç politikada sorunlar yaşamıştır. Özal'ın Kürtlerin hamiliğini üstlenmek istediği, Onun politikasının devletin menfaatlerine ters düşen girişimler olduğu düşünülmüştür (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 555). Özellikle 14 Haziran 1991'de gerçekleşen Özal ve Talabani görüşmesi sonrasında devletin iç kesimindeki eleştiriler daha da sertlik kazanmıştır. İç politikada oluşan anlaşmazlıkların ardından Özal'ın çatışma olmaksızın sorunu çözme girişimleri sonuçsuz kalmış, 5 Ağustos, 11 Ekim, 25 Ekim tarihlerinde Kuzey Irak'a hareketler gerçekleştirilmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 555).

Türkiye, bir taraftan Kuzey Irak'ta PKK'nın etkinliğini yok etmeye yönelik hareketler yaparken diğer taraftan da PKK'ya yapılan yardımları engellemeye çalışmıştır. Türkiye ilk olarak Suriye'nin PKK desteğini kesmeye çalışmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 17 Nisan 1992'de Türkiye ve Suriye arasında güvenlik protokolü anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre iki ülke terörizme karşı işbirliği yapacaklardı. Fakat Suriye ile yapılan bu anlaşmaya rağmen Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği devam ettirmesi ve bölgede PKK'nın eylemlerinin artmasına paralel olarak Türkiye, Suriye'nin PKK'ya desteğini kesmemesi durumunda Fırat suyunun keseceğini gündeme getirmiştir. Diğer yandan Türkiye, Batı'nın Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurma girişimleri ile mücadele etmekteydi. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması hususunda oldukça hassas davranmaktaydı. 1992 Mayıs'ta Irak'ın kuzeyinde Kürt gruplar tarafından yapılan seçimlerle Kürtler bölgede kendi yerel otoritelerini oluşturmaya çalışmıştır. Seçimler Kürt devletinin ilk adımları olarak değerlendirilmiş, bu durum Türkiye, İran ve Suriye'yi rahatsız etmiştir. Bu gelişmelere tepki olarak Türkiye bölgede kurulan hükümeti tanımamıştır. Bu gelişmeyi İran ve Suriye, Irak'ın toprak bütünlüğüne zarar verecek bir durum olarak değerlendirmiştir. Türkiye, İran ve Suriye Ankara'da bir araya gelerek Kürt devletinin kurulmasına izin vermeyeceklerini vurgulamışlardır (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2002: 556-557).

1993 yılında Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümünün ardından, Cumhurbaşkanlığa Süleyman Demirel'in gelmesiyle PKK ile mücadeledeki politika da değişmiştir. Özal'ın Kürt sorunundaki temel politikası, PKK tarafıyla görüşmeler sağlayarak, silahlı mücadeleye gerek kalmadan taraflar arasında uzlaşma sağlamak olmuştur. Özal'ın bu çerçevede Kürt liderlerle yaptığı görüşmeler oldukça eleştirilmiştir. Onun ölümünün ardından bu yöndeki politikalar terk edilmiş, PKK ile silahlı mücadele esas alınmıştır. Mayıs 1994'te KDP ile KYB arasında başlayan savaş sonucu PKK, KDP kontrolünde Türk sınırına yakın üsler kurması bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Türkiye bu gelişmelerle birlikte, PKK'ya yönelik silahlı mücadeleyi esas alan politika doğrultusunda 1995 Mart ve Nisan tarihlerinde Türkiye sınırlarının dışında katıldığı en büyük askeri operasyon olarak söylenen Çelik Harekatını başlatmıştır (Hale, 2003: 331). Türkiye uluslararası tepkilere rağmen harekatlara devam etmiştir. Yine Türkiye'de artan bu terör olayları sonucu Türkiye ve Suriye tekrar karşı karşıya gelmiştir. Suriye PKK'yı daha sonra terör örgütü olarak kabul etmesine rağmen, ona olan desteğini

devam ettirmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 559) .

1996 – 1997 yıllarında Türkiye, Kuzey Irak'ta operasyonlarına devam etmiştir. Türkiye bu operasyonları KDP ile işbirliği içinde gerçekleştirmiştir. Ekim 1997 Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen operasyon sırasında Türk Hava Kuvvetleri KYB ve PKK üslerini vurmuştur (Hale, 2003: 332). Türkiye KDP ile yaptığı işbirliği doğrultusunda gerçekleştirdiği operasyonlar çerçevesinde 1997–1998 yıllarında PKK'nın gücünü önemli ölçüde kırmış, bu gelişme Türkiye'nin PKK konusunda Suriye'ye baskı yapmasına fırsat sağlamıştır. Türkiye bu gelişmeler sonucunda Suriye'ye PKK desteğini kesmesi için nota göndermiş ve Abdullah Öcalan'ın iade edilmesini istemiştir. Fakat yapılan tüm uyarılara rağmen Suriye PKK desteğine devam etmesinin sonucu olarak 1998'de Türkiye-Suriye ilişkileri kopma noktasına gelmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 559).

1998'de Amerika Birleşik Devletleri Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurma girişimlerine tekrar başlamış Kürt grupları KDP ve KYB'yi bir araya getirmiştir. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün koruması konusundaki kararlılığını her zamanki gibi devam ettirmiş, Amerika'ya karşı ödün vermeme konusunda kararlı davranmıştır. Amerika cephesinde bu problemler yaşanırken, Türkiye diğer taraftan PKK problemi nedeniyle Suriye'yle sıcak çatışma yaşayacak noktaya gelmiştir. Durumun ciddiyetini Genelkurmay Başkanı'nın “Suriye ile aramızda ilan edilmemiş bir savaş var” demeciyle anlatmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 565–566). Arap ülkeleri savaş çıkması durumunda Suriye'ye olan tam desteklerini dile getirmiş, aynı zamanda savaşın çıkması ihtimaline karşı çıkmışlardır. Bu nedenle savaşın çıkmaması için Mısır ve İran hemen devreye girmiştir. Herhangi bir çatışma olmadan bu kriz diplomatik yollarla çözüme kavuşmuştur. Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarak'ın ve İran Dışişleri Bakanı Harrazi'nin arabuluculuğuyla Suriye ile yapılan görüşmeler sonucu 17 Ekim 1998'de Abdullah Öcalan Suriye'den ayrılmıştır. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Suriye-Türkiye ilişkileri iyi yönde ilerlemiştir. Suriye'de barınma imkanı bulamayan PKK, 2003 Irak işgali sonrası güç boşluğundan yararlanacaktır.

PKK, Türkiye'ye pek çok alanda zarar vermiştir. PKK Türkiye'nin istikrarsız bir iç politikaya sahip olmasına neden olurken, dış politika alanında da imajına zarar vermiştir. Avrupa Birliği PKK konusunda Türkiye'nin “etnik kimlikleri tanımayarak,

sorunu devlet güvenliğini tehdit eden boyutlara taşıdığı”nı savunmuştur (Gönlübol, 1996: 664). Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi oldukça sert bir tutum sergileyerek, Türkiye’de insan hakları konusunda bir ilerleme sağlanamadığı takdirde Türkiye’nin üyeliğini askıya almayı önermiştir. Bu durum Ankara’yı diplomatik alanda sıkıştırmak isteyen çevrelerin işine yaramıştır.

1.3. TÜRKİYE- SURIYE İLİŞKİLERİ

Türkiye-Suriye ilişkileri Soğuk Savaş döneminden itibaren oldukça sorunlu bir şekilde ilerlemiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye ve Suriye iki ayrı süper güce destek vermiş ve defalarca karşı karşıya gelmiştir. Suriye’nin 1980 yılında ASALA’ya, 1990 yılında ise PKK’ya destek vermesi Türkiye-Suriye ilişkilerinin uzun süre sorunlu olarak ilerlemesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Suriye’nin Türkiye’yle su konusunda sorun yaşaması Suriye’nin Türkiye’ye yönelik sert politikalarını daha da arttırmıştır (Bal, 2004: 664) .

Türkiye ve Suriye 1990 yılının ilk ayında su problemi nedeniyle gerginlik yaşamışlardır. Ocak 1990’da Gap projesi çerçevesinde Atatürk Barajı için su tutma sorunu nedeniyle Türkiye, Suriye ve Irak’la karşı karşıya gelmiştir. Körfez Savaşı sırasında farklı cephelerde yer alan ve anlaşmazlık yaşayan iki ülke olan Irak ve Suriye, bu sorun nedeniyle Türkiye’ye karşı bir araya gelmişlerdir. Suriye, Türkiye ile yaşadığı su sorununa karşı PKK terör örgütünün Suriye’de faaliyetlerine izin vermiş, ona destek olmuştur. Suriye bu yolla Türkiye’yi yıpratmaya çalışmıştır. Suriye ve Türkiye kendi aralarında PKK sorunu için bir orta yol bulmaya çalışsalar da başarılı olamamışlardır. 17 Nisan 1992’de Türkiye ve Suriye güvenlik protokolü anlaşması imzalanmış, (Soysal vd, 1993: 114) bu anlaşmaya göre iki ülke terörizme karşı işbirliği yapmaları öngörülmüştür. Suriye ile imzalanan bu anlaşmada Suriye, PKK’yı ilk defa terör örgütü olarak kabul etmiştir. Bu protokolün ardından PKK’ya ait Bekaa vadisinde bulunan Mahzum Korkmaz Akademisini kapatmış, PKK sorununda olumlu bir adım atıyor gibi görünmüştür. Fakat Suriye, Türkiye ile gerçekleştirdiği anlaşmalara rağmen PKK’ya verdiği desteği devam ettirmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu: 556).

Türkiye, Suriye'nin PKK'ya destek verdiğini saptaması sonucu 3 Ağustos 1992'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Suriye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Hikmet Çetin, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ve Dışişleri Bakanı Faruk Şara ile görüşmüş, bu görüşmede Hikmet Çetin Suriye'nin güvenlik anlaşmasına bağlı kalması durumunda Fırat suyu konusunda sorunun çözülebileceğini belirtmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 556). Türkiye bu anlamda terörün su ile bağlantısına vurgu yapmış, PKK terörünün sona ermesine karşılık, su konusundaki sorunların çözüleceğini vurgulamıştır. Buna bağlı olarak 1993 yılında Türkiye Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın Suriye ziyaretlerinde, Suriye'ye düzenli su verileceğini belirtmiş ve protokoller imzalanmıştır (Sönmezoglu, 2006: 558). Fakat Suriye'nin buna rağmen PKK desteğini devam ettirmesiyle Suriye ile su konusunda da herhangi bir anlaşma sağlanamamıştır. Suriye su meselesini kullanarak Arap ülkelerini Türkiye'ye karşı kışkırtmaya başlamış ve bununla kalmayarak Hatay sorununu tekrar gündeme getirmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 557).

Türkiye ve Suriye PKK ve su sorunu gölgesinde 1994–1995 yılları arasında ticari ilişkilerini ilerletme girişimlerinde bulunmuşlardır. Fakat tahmin edildiği gibi iki ülke arasında devam eden PKK ve su problemi, ticaret konusunda yapılacak anlaşmaların önüne geçmiştir. 1995 yılında PKK'nın Hatay bölgesinde gerçekleştirdiği saldırılardan Suriye'den sızan teröristlerin sorumlu olması Suriye'nin güvenlik protokolü konusunda hassas davranmadığının ve PKK konusunda hala desteğini devam ettirdiğinin açık bir kanıtı olmuştur. Bu gelişme Türkiye ve Suriye arasındaki gerilimi arttırmıştır. Türkiye buna bağlı olarak üç ayda bir gerçekleştirilmesi gereken güvenlik toplantılarını askıya almıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 559).

Suriye'nin PKK'ya destek vermesinin yanında Yunanistan ile Ortak Savunma Anlaşması imzalaması Türkiye'yle olan gerilimi daha da arttırmıştır (Arı, 2008: 642). Herhangi bir çatışma durumunda Yunan savaş uçakları Suriye hava sahasını kullanabileceklerdi. Aynı dönemde Türkiye'nin İsrail ile askeri alandaki anlaşmalar imzalamış olması, Suriye'nin Yunanistan'la imzaladığı askeri anlaşmaya verdiği tepkinin göstergesi gibi görünmüştür. Suriye'nin Yunanistan ile imzaladığı askeri anlaşmalar Türkiye'yi İsrail'le anlaşmalar imzalama konusunda daha da hırslandırmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 559). Türkiye ve İsrail arasında 23 Şubat 1996'da Askeri Alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma yine başta Suriye

olmak üzere tüm Arap ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Suriye'nin büyük tepki verdiği İsrail-Türkiye askeri anlaşmalarının müsebbibi olarak Suriye'nin kendisi, PKK'ya verdiği desteğin neden olduğu ifade edilmiştir (Bal, 2004: 812).

Arap ülkeleri Türkiye-İsrail yakınlaşması sonucunda oluşabilecek etkilere karşı yoğun bir görüşme trafiğine girmiştir. Zaten su ve PKK problemi nedeniyle gergin olan Türkiye-Suriye ilişkileri Türkiye-İsrail işbirliğiyle daha da gerilmiştir. İran, Suriye'ye Türkiye ve İsrail arasındaki anlaşmalara benzer askeri işbirliği teklifinde bulunmuştur (Kut, 2002: 167). Suriye, Türkiye ve İsrail arasında imzalanan askeri işbirliğini ve düzenlenen ortak tatbikatları kendisine yönelik stratejik tehdit olarak görmüştür. Türkiye ve İsrail arasındaki anlaşmadan tedirgin olan İran, Mısır'la arasındaki gerilimli ilişkilere rağmen, İran Dışişleri Bakanı Mısır'ı ziyaret etmiş, Suriye ise 18 yıllık aradan sonra Irak'a heyet göndermiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 559–564). Suriye aynı zamanda 21–23 Haziran 1996 tarihlerinde düzenlenen Arap Zirvesinde Türkiye'ye deklarasyon yayınlanmasını istemiş fakat bu konuda başarılı olamamıştır (Bal, 2004: 690).

Suriye'nin Yunanistan ile yaptığı askeri anlaşma sonrası, Türkiye, Suriye ve Arap ülkelerine olan tavrını daha da sertleştirmiş, Suriye'ye memorandum vermiştir (Erciyes, 2004: 123). Türkiye'nin uyarılarına rağmen Suriye'nin PKK terör örgütüne verdiği desteği devam ettirmesi Türkiye'nin sabrını taşımış, Türkiye-Suriye ilişkilerinin kopma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Türkiye bu doğrultuda Suriye'nin PKK'ya desteğini kesmesini ve Abdullah Öcalan'ı Türkiye'ye iadesini istemiştir. 16 Eylül 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş Hatay'da yaptığı konuşmada; “Türkiye Suriye ile iyi ilişkiler konusunda gerekli çabayı gösterdi. Ancak sabrımız taşmak üzeredir.” ifadesiyle Suriye'yle bir krizin başladığını işaret etmiştir. Ardından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de konuşmasında Suriye'yi sert bir şekilde uyarmıştır. Bu açıklamaların ardından Türkiye Suriye sınırına askeri birlikler göndermiştir. Milli Güvenlik Kurulu, Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği çekmemesi halinde askeri müdahalede bulunacağını açıklamıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından herhangi bir gelişme yaşanmaması üzerine Türkiye 5 Ekim 1998'de Suriye ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 565-566).

Türkiye'nin bu hamlesi Arap ülkeleri tarafından çok sert karşılanmıştır. Arap ülkeleri Suriye'ye karşı yapılacak saldırının kendilerine yapılmış olduğunu ifade ederek Suriye'nin yanında yer almışlardır. Bu durum karşısında Arap ülkeleri çıkacak çatışmadan kazançlı çıkacak olan devletin İsrail olacağını düşünerek gerginliğe hemen müdahale etme gereği duymuşlardır (Şahin ve Yılmaz, 2004: 112; Kohen, “Türkiye de Suriye ile Görüşmeye Hazırlanıyor”, *Milliyet*, 05.01.2002). Bu gelişmeler karşısından İsrail ve ABD tarafsız kalacaklarını açıklamışlardır. Türkiye, İsrail ve ABD'nin tavrından dolayı bir kez daha hayal kırıklığına uğramıştır. Türkiye Suriye'ye yönelik sorunu çözmeye yine kararlı görünmüştür. Bölgenin daha fazla karışmasını istemeyen Arap ülkelerinden Mısır hemen devreye girmiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ve İran Dışişleri bakanı Harrazi Türkiye'ye gelerek krizin çözülmesi için arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Özellikle Mısır'ın Hüsnü Mübarek'in büyük bir başarıyla gerçekleştirdiği arabuluculuk girişimi sonuç vermiş, Suriye 7 Ekim 1998'de Abdullah Öcalan'ı sınırdışı etmiştir. Bu gelişme üzerine Suriyeli yetkililer 19-20 Ekim 1998 tarihleri arasında Adana'da bir araya gelerek 20 Ekim'de Adana Anlaşmasını imzalamışlardır (Erciyes, 2004). Anlaşma gereğince Suriye PKK faaliyetlerine izin vermeyecek, Türkiye'nin istikrarını bozmaya yönelik hiçbir faaliyete izin vermeyeceğine dair taahhüt vermiştir. Bu krizin bir diğer önemli sonucu Türkiye-Mısır ilişkileri açısından da etkili olmuştur. Hüsnü Mübarak'ın bu girişimler Türk halkı tarafından takdirle karşılanmış Mübarak'ın Türklerin gözündeki itibarını yükseltmiştir (Kut, 2002: 166).

Suriye ile terör probleminin çözülmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesindeki tüm engelleri kaldırmıştır. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerin geliştirilmesi için önemli adımlar atmışlardır. Özellikle de Türkiye bu konuda hızlı hareket etmiştir. Türkiye'nin Suriye ile yoğun şekilde sorunlar yaşadığı 1995-1999 yılları arasında İsrail-Suriye yakınlaşması söz konusu olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Türkiye, Öcalan'ın yakalanmasının ardından Suriye ile gelişen ilişkilerine bağlı olarak İsrail-Arap dengesi kurmaya çalışmıştır. Bu yönde Türkiye-Suriye ile ilişkilerini geliştirmesindeki öneminin üstünde durmuştur. Gelişme sürecini sağlayan ilk adım ekonomi alanında olmuştur. Mart 1999'da TBMM sözcüsü Hikmet Çetin ve Suriye Başbakan Vekili Salim Yasin arasında yapılan görüşme sonucu çifte vergilendirmenin kaldırılması ve karşılıklı yatırımların teşviki konularında anlaşma taslakları

hazırlanmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 567). Su konusu bu görüşmelerin dışında bırakılmıştır.

Türkiye ve Suriye arasında imzalanan Adana Anlaşması sonrası ilişkiler normale dönmüştür. Suriye'nin Türkiye tarafından atılan büyük adım olarak nitelendirildiği 10 Haziran 2000'de Hafız Esad'ın ölümünün ardından Türkiye tarafından gerçekleştirilen ziyaret sonrası Türkiye-Suriye ilişkilerinin olumlu gelişimi hızlanmıştır. Tüm tepkilere rağmen Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in ilk resmi ziyaretini Suriye'ye gerçekleştirip Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması, Türkiye Suriye ilişkileri açısından dönüm noktası olmuştur.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye ziyareti sonrası, Türkiye-Suriye ilişkileri büyük bir ivme kazanmıştır. Suriye, Cumhurbaşkanı Sezer'in ziyaretine karşılık üst düzey ziyaretlere başlamıştır. 2000 yılında Suriye Başbakan I. Yardımcısı Abdulhalim Haddam Türkiye'ye üst düzey ziyaret gerçekleştirerek, Türkiye-Suriye ilişkilerinde önemli gelişmeler sağlayacak anlaşmalara imza atmanın gerekliliği üstünde durmuştur. İki ülkenin attığı bu önemli adımlar sonrası 2002'de Türkiye-Suriye arasında imzalanan askeri anlaşma sonrası iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirme girişimleri somutlaştırılmıştır. 2002 Haziran'da Suriye Genelkurmay Başkanı Korgeneral Hasan Türkmani'nin Türkiye ziyareti sırasında Türkiye-Suriye arasında “Askeri Alanda Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Çerçeve Anlaşması” ve “Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması” imzalanmış ve imzalanan bu anlaşmalar Ortadoğu'daki dengeler açısından yeni bir süreç olarak gösterilmiştir (Ortadoğu'da Yeni Süreç, *Cumhuriyet*, 21.09.2002). 1998 yılında savaşın eşiğine gelen iki ülkenin askeri alanda önemli anlaşmalara imza atması büyük bir gelişme olmuştur. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1 milyar dolara yaklaşmıştır (Şahin ve Yılmaz, 2004: 222; Ortadoğu Bilgi Notu, www.mfa.gov.tr). Bu aşamadan sonra Türkiye-Suriye ilişkileri inanılmaz derecede hızlanmıştır. Savaşın eşiğine gelen iki ülkenin kısa sürede askeri anlaşmalar imzalaması ve bu derecede hızla gelişen ilişkiler karşısında herkes şaşkınlık yaşamıştır. Türkiye-Suriye arasındaki büyük gelişmeler 2002 yılından sonra Ak Parti hükümetinin iktidara gelmesinden sonra yaşanmıştır. Türkiye ve Suriye iki kardeş ülke olarak nitelendirilecek derece yakınlaşmışlardır.

1.4. SU SORUNU

Ortadoğu'daki su kaynaklarının yetersizliği Türkiye'den doğan Fırat, Dicle nehirlerinin önemini arttırmış buna bağlı olarak da çoğu zaman bu sorun sebebiyle Türkiye, Suriye ve Irak karşı karşıya gelmiştir. Su büyük bir doğal kaynaktır. Ortadoğu'daki su kıtlığı nedeniyle günümüzde yaşanan petrol savaşları gibi gelecekte de su savaşları yapılacağı iddiaları önem kazanmaktadır. Doksanlı yıllarda yaşanan su sorunu Türkiye'nin komşu ülkelerle ciddi problemler yaşamasına neden olmuştur.

Su konusunda yaşanan en ciddi bunalım “13 Ocak - 12 Şubat 1990 arası Atatürk Barajını doldurmak” amacıyla Fırat nehrinin suyunu tutması olmuştur. Suriye, Tabja Barajı'ndaki 100 mw.lık 8 türbinden sadece birinin çalışabildiğini, Irak ise akışın azalması nedeniyle ülke elektriğinin % 40'ını üreten enerji santrallerinin kapanma tehlikesi içinde bulunduğunu iddia etmiştir (Gönlübol, 1996: 677). Türkiye Atatürk Barajı'ndaki su dolumunu Suriye ve Irak'a bildirmesine ve dolum işlemini iki ülkenin en az etkileneceği kış mevsiminde gerçekleştirmesine rağmen, Suriye ve Irak Türkiye'yi “sudan mahrum bırakmaya çalışıyor” şeklinde suçlayarak, Türkiye'nin suyu keseceğine dair Suriye ve Irak'ı bilgilendirmediğini ifade etmişlerdir. Suriye ve Irak su konusunda haksızlığa uğradıkları iddiası ile yakınlaşmış aralarında “Fırat sularının paylaşımına dair” anlaşma imzalamışlardır. Suriye ve Irak'ın bu tutumu nedeniyle Türkiye, Arap ülkeleri tarafından eleştirilere maruz kalmış, GAP projesi “bölgesel istikrar için bir tehdit” olarak yansıtılmıştır (Şahin ve Yılmaz, 2004: 103; Beschorner, 1992/93: 30).

Türkiye su sorununu çözmek amacıyla “Üç Aşamalı Plan” öneri paketini sunmuş fakat Türkiye'nin önerdiği planı Suriye ve Irak kabul etmemişlerdir. Suriye ve Irak ortak bir çözüm üretmek yerine bireysel anlamda kendi çıkarları doğrultusunda su sorununu çözme yoluna gitmiş, iki ülkenin bu davranışı sürecin sorunlu şekilde ilerlemesine sebep olmuştur. Türkiye su sorununu çözmek için çözüm önerileri sunmaya devam etmiştir. 1990'lı yılların başında “Barış Suyu Projesi”ni ve Manavgat Çayı'ndan su satılması projesini ortaya koymuştur (Bal, 2004: 802). İsrail, Türkiye'nin bu projesiyle ilgilenmiş olmasına karşın bu tutum Arap devletleri için geçerli değildi. Arap ülkeleri bu proje çerçevesinde Türkiye'nin “bölgeyi kontrol altında tutacağı”, bölgede “lider rolü” oynayacağı düşüncesiyle projeye şüpheyle yaklaşmışlardır. (Şahin ve Yılmaz, 2004:

116).

1990'da Atatürk Barajı nedeniyle oluşan krizin ardından, 1993'te Birecik Barajı inşasıyla su konusunda yeni bir kriz daha yaşanmıştır. Suriye baraj yapımının durdurulması için Türkiye'ye nota yollamış, Suriye konuyu Arap Birliği'ne taşımaya çalışmıştır (Şahin ve Yılmaz, 2004: 104; Çomak, 2002: 8). Suriye su konusunu Arap Birliği'ne taşıyarak Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak istemesinin yanında, PKK terör örgütüne destek vererek su konusunda yaşadığı problemlere karşı 'terörü' kullanmaya çalışmıştır. Bu nedenle 1991-1998 yılları arasında yoğunlaşan PKK faaliyetlerine paralel olarak, Türkiye ve Suriye arasında gerilim artmıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Suriye'yi bu tutumundan dolayı uyarmış, “Türkiye'nin kendi başına terör sorununu çözebileceğini ama Suriye'nin su sorununu Türkiye'siz çözemeyeceğini” söyleyerek, Suriye'nin bu konuda daha duyarlı davranması gerektiğini belirtmiştir. Suriyeli yetkililer doğal kaynaklar üzerinde egemenlik kurmanın “uluslararası hukuka ve meşruiyete aykırı” olduğunu, Türkiye'nin bu projeleri Arap dünyasında kuşkuyla karşılandığı ve yankı bulduğunu ifade etmişlerdir. Suriye her fırsatta Fırat ve Dicle'nin uluslararası nehirler olduğunu Türkiye'nin bu konuda adil davranması gerektiğini savunmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 557).

5 Şubat 1994 tarihinde su konusunda Türkiye, Irak ve Suriye'nin gerçekleştirdiği toplantıda, Suriye PKK'nın faaliyetlerine izin vermeyeceğini ifade ederek Türkiye ile su konusunda anlaşma sağlamak istemiştir fakat Türkiye “terör probleminin çözüleceği bir işbirliği ortamı olmadığı” gerekçesiyle Suriye'nin teklifini geri çevirmiştir. Suriye “Türkiye'nin ödün vermez tutumu” nedeniyle su meselesini uluslararası platforma, ardından Aralık 1995'te Arap Birliği'ne götürerek Türkiye'ye nota gönderilmesini sağlamıştır. Fırat'ın adil paylaşımı için ikili görüşmelerin başlaması konusunda baskı uygulanmaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Baykal yapılan baskılara ve eleştirilere cevap vererek “Suriye terörist bir örgütün karargahı olmaya devam ettiği müddetçe Fırat'ın sularında bir artış beklememesi gerektiğini” ifade etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 558).

Suriye PKK faaliyetlerine devam etmiş, aynı zamanda Türkiye'ye baskı uygulanması konusunda her fırsatta su meselesini kullanmıştır. Türkiye'nin 23 Şubat 1996'da İsrail ile askeri işbirliği anlaşmasını imzaladıktan sonra, Suriye, Arap

lkelerinin Türkiye verdiği tepkiden yararlanarak su meselesini tekrar Arap Birliği'ne taşımuştur. Suriye'nin su konusunda bu kadar sert politikalar izlemesinin sebebi, Suriye için hayati önem taşıyan Golan Tepelerini kaybetmesiyle uğradığı zararı Türkiye'den daha fazla su alarak telafi etmeye çalıştığı oldukça açıktır. 1995 İsrail-Suriye görüşmelerinde Golan tepeleri konusunda bir sonuca varılamamış, İsrail Golan tepelerindeki egemenliğine devam edeceğini açıklamıştır. Görüşmeler sırasında İsrail Başbakanı şimon Peres, “Golan'ın Suriye'ye terk edilmesi halinde bile su kaynakları zerindeki İsrail egemenliğinin sürmesi ve Suriye'nin bu konudaki su kaybının Türkiye'deki su kaynaklarından karşılanması olacağını” ifade etmiştir (Davutoğlu, 2002: 425). Bunun yanında Suriye, İsrail ABD'den Türkiye'nin Suriye'ye daha fazla su sağlaması için Türkiye'ye baskı yapılmasını istemiştir (şahin ve Yılmaz, 2004: 115). Bunun zerine Türk yetkililer hem İsrail hem de ABD'yi uyararak “Fırat suyundan uzak durun, Fırat sizin işiniz değil, bu konu Türkiye ile alt kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak arasında bir meseledir.” açıklaması yapmıştır (Yılmaz, 2001: 105). Bir anlamda İsrail kendi su kaybının faturasını Türkiye'ye ödetmeye çalışmıştır. İsrail ve Amerika aslında bu nedenlerden dolayı, yani Türkiye'yi başları sıkışınca sorunları üzerine yıkabilecekleri bir aracı olarak gördükleri ortadadır.

Türkiye ve Suriye arasındaki en önemli engel oluşturan PKK sorunu nedeniyle iki ülke arasında gerçekleşen krizin atlatılmasıyla iki ülke arasındaki problemler kısmı olarak zlmştur. PKK sorunu ile ilgili Suriye ile yaşanan gelişmeler sonrası su sorununda da iki ülke arasında önemli adımlar atılmıştır. İmzalanan Adana Anlaşmasından sonra Türkiye-Suriye ilişkilerine paralel olarak “DSİ Genel Müdürü Doğan Altınbilek Suriye'ye 850 metreküp su bırakıldığını” açıklamıştır (Erciyes, 2004: 125) .

Suriye'nin terör eylemlere destek vermeyeceği konusunda Türkiye ile gerçekleştirdiği anlaşma çerçevesinde gelişen ilişkiler sonrası Türkiye, Suriye ile su konusunda çözüm sağlayabilmiş, yine bu süreç içinde Türkiye-Suriye ilişkileri hızla gelişmiştir. Türkiye ve Suriye arasında gelişen iyi ilişkilere bağlı olarak su konusu zlmştur. Fakat bölgede su kaynaklarının giderek azalmasıyla gelecekte yeni su problemlerinin yaşanması olasıdır. Bu sorun Türkiye ve Suriye arasında yaşanmasa bile Ortadoğu'da su nedeniyle yeni sorunların yaşanması sürpriz olmayacaktır.

1.5. TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ

Türkiye-İsrail ilişkileri doksanlı yıllardan önce vasat seviyede seyrederken 1990 yılından itibaren büyük bir gelişme kaydetmiştir. 1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent olarak ilan etmesinin ardından durdurulan diplomatik ilişkiler doksanlı yıllarda gelişmeye başlamıştır. 1991 yılında elçilik düzeyine tekrar getirilen diplomatik ilişkiler, 1992 yılında Kudüs Başkonsolosluğu'nun açılmasıyla en üst seviyeye ulaşmıştır (Arı, 2008: 641). Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesini sağlayan en önemli etken Oslo Anlaşması ile İsrail-Filistin arasında başlayan diyalogla birlikte Ortadoğu'da kalıcı barış için atılan adımlar olmuştur. Türkiye, Oslo barış sürecine büyük destek vermiş, bu yönde İsrail ile ilişkilerine etki eden Filistin meselesinin barış sürecine girmesiyle Türkiye'nin İsrail ile iyi ilişkiler geliştirmesini engelleyen önemli faktör ortadan kalkmıştır. İkinci olarak Özal döneminde Amerika kurulan yakın ilişkiler paralelinde Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gelişmelere zemin hazırlanmıştır. Türkiye Rum ve Ermeni lobilerine karşı Yahudi lobisinin desteğini alması gerektiğinden İsrail ile ilişkilerini geliştirme konusuna önem vermiştir. Yahudi lobisi aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileriyle açısından da etkili olacaktır. İsrail bölgedeki ülkelerle sorun yaşayan bir konumda olduğundan Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesi kendisinin bölgede yeni bir destekçiye sahip olması anlamına gelecekti. İsrail açısından da Türkiye'nin desteğini almak oldukça önemliydi. Suriye, Irak ve İran gibi İsrail'in tehdit olarak algıladığı ülkelere komşu olmasıyla Türkiye, İsrail açısından stratejik öneme sahiptir (Bal, 2004: 810–811). ABD'nin Yeni Dünya Düzeni projesini uygulayabilmek için bölgedeki önemli ülkeler olan Türkiye ve İsrail'in yanında olmasına ihtiyacı vardır. Bu yönde bölgenin iki önemli demokratik ülkesinin yakınlaşması ABD politikaları için önemli bir güç oluşturmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda 1980 yılında kapatılan Kudüs'teki Türk Başkonsolosluğu 1991 yılında tekrar açılmıştır (Bal, 2004: 687).

Türkiye-İsrail ilişkileri özellikle 1992 yılından itibaren büyük gelişmeler yaşamıştır. Bu yıl içinde Türkiye ve İsrail arasında üst düzey ziyaretler artmıştır. 1992 yılında Turizm Bakanı Abdulkadir Ateş'in İsrail gezisi sırasında iki ülke arasında imzalanan turizm anlaşması Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin normalleşmesindeki başlangıç olmuştur (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2002: 569). Turizm Bakanı Abdulkadir Ateş'in Kudüs'e yaptığı bu ziyaret aynı zamanda 27 yıl içinde bir Türk bakanının İsrail'e yaptığı

ilk ziyaret olması açısından önem taşımaktadır (Inbar, 2002: 181). İsrail ve Türkiye ilişkilerindeki ilkleri Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Tansu Çiller devam ettirmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Mart 1996'daki İsrail ziyareti, İsrail'i ziyaret eden ilk Türk cumhurbaşkanı olması açısından bu ziyaret önemli bir yere sahiptir (Sönmezoğlu, 2006: 580-581).

1993'te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in İsrail ziyareti sırasında iki ülkenin istihbarat servisi MİT ve MOSSAD'ın işbirliğini ön gören anlaşma imzalanmıştır. 1994'te Başbakan Tansu Çiller ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in ziyaretleri sırasında güvenlik ve istihbarat konularında işbirliği ve karşılıklı anlayış memorandumunu (Memorandum of Understanding) imzalanmıştır (Arı, 2008: 644). Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye ve İsrail arasında özellikle askeri ve ekonomik alanda anlaşmalar hız kazanmıştır. Türkiye ve İsrail arasında 23 Şubat 1996'da Askeri Alanda Eğitim ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşması, 23 Aralık 1996'da Serbest Ticaret Anlaşması, 28 Ağustos 1996'da Savunma Sanayi İşbirliği anlaşması, 2000 yılına kadar 11 ayrı anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalara göre Türk hava sahası İsrail savaş uçaklarına eğitim amaçlı açılmış, iki ülke arasında ortak askeri tatbikatlar düzenlenmiş, savunma alanında bilgi transferi yapılmıştır. Türk savaş uçaklarının modernizasyonu İsrail tarafından yapılmış, yine bu anlaşmalara bağlı olarak 1996 Nisan ve Ağustos'ta, 1998 başında Türkiye ve İsrail arasında askeri tatbikatlar düzenlenmiştir. *Güvenilir Denizkızı* isimli deniz tatbikatı ABD'nin de katılımıyla ilk olarak 1998 Ocak ayında ikincisi Aralık ayında, üçüncüsü 2001 Ocak ayında gerçekleşmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak üst düzey ziyaretler ve görüşmeler hız kazanmış, Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçiliğinde askeri ataşelerin sayısı üçe çıkartılmıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2002 571–572). Türkiye-İsrail ilişkilerinde en önemli anlaşmaların 1996–1997 Refah Partisi'nin iktidarda olduğu bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Refah Partisi'nin İslami ülkelere yönelik politikaları nedeniyle Türkiye-İsrail ilişkilerinde gerileme yaşanacağı düşünüldüğünde, iki ülkenin bu dönemde önemli anlaşmalara imza atması şaşkınlık yaratmıştır. Her ne kadar bu önemli anlaşmalar Refah Partisi döneminde imzalanmış olsa da Erbakan istifasına kadar anlaşmaların yürürlüğe girmesine engel olmuştur (Kut, 2002: 170). Yine bu dönemde Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurulacağı beklenirken Başbakan Erbakan'ın izlediği yanlış politika sonucu Arap ülkeleri ve Türkiye arasındaki uçurum daha da büyümüş, bu durum Refah-Yol hükümetinin sonunu

getirmiştir. Refah-Yol hükümetinin ardından 1997 yılı ortalarında Anasol-D Hükümeti döneminde, Dışişleri Bakanı İsmail Cem (Sönmezoğlu, 2006: 583) İsrail'le gelişen ilişkilerin yanında ikinci planda kalan Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirerek “denge politikası” izlemeye çalışsa da başarılı olamamıştır.

1997 Şubat'ta Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret askeri açıdan İsrail'e düzenlenen en üst düzey ziyaret olmuştur (Arı, 2008; 647). İmzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'na paralel olarak gümrükler yüzde 12, 1998 yılında yüzde 40 oranında indirilmesi, 2000 yılında sıfırlanması planlanmıştır. Serbest Ticaret Anlaşmasına paralel olarak iki ülke arasında Ticari, Ekonomik, Sınai Teknik İşbirliği Anlaşması imzalanarak ekonomik ilişkilerin alt yapısı oluşturulmuştur. 1999 yılında Türkiye-İsrail ilişkileri üst düzeye çıkmıştır. Fakat Nisan 2000'de İsrail okul kitaplarına Ermeni soykırım ile bilgiler konulacağı ifadesinin ardından hızla gelişen ilişkilerde duraklamalar yaşanmıştır. Türkiye-İsrail ilişkileri Ermeni soykırımı iddialarının ardından İsrail'in kuruluş yıldönümü dolayısıyla 10 Mayıs 2000 tarihinde İsrail Büyükelçiliği'nin düzenlediği resepsiyona üst düzey katılım olmamıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2002: 573-574). Türkiye-İsrail ilişkilerinde dönem dönem krizler yaşansa da iki ülke arasında bulunan önemli anlaşmaların etkisiyle iki ülke ilişkileri normal seyrinde devam etmiştir.

Türkiye-İsrail ilişkileri gelişirken bu durum Araplarda Türk düşmanlığını arttırıyordu. İki ülke arasında gerçekleştirilen anlaşmalar Ortadoğu ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle 1998 yılı başındaki *Güvenilir Denizkızı* tatbikatı sırasında tepkiler üst düzeye ulaşmıştır. İlk aşamada tatbikata gözlemci olarak katılan Ürdün, daha sonra tatbikatlara katılmayı reddetmiştir. Suriye ve İran bu anlaşmalara tepki göstermiş, kendilerine yönelik bir savunma anlaşması olduğunu iddia etmişlerdir. Arap ülkeleri duydukları endişelerin yanı sıra Türkiye-İsrail yakınlaşmasından duydukları rahatsızlıktan dolayı ittifak kurmaya çalışmışlardır (Bal, 2004: 689).

Türkiye Arapların tepkisini hafifletecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Türkiye bu dönemde tek yönlü bir politika izlemeye devam etmiştir. Türkiye'nin sadece İsrail ile ilişkilerine önem vermesi ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinin kötü olması oldukça eleştirilmiştir. Türkiye, İsrail-ABD ekseninde kurduğu ilişki sayesinde güvenlik sorununu çözmeyi Avrupa'da uğradığı yalnızlığı dengelemeyi düşünmüştür.

Aynı zamanda PKK sorununun çözümünde Türkiye, İsrail ve ABD'nin desteğinin şart olduğunu düşünmüştür. Fakat Türkiye hiçbir konuda istediği sonucu alamamıştır. Türkiye, PKK konusunda ABD ve İsrail'de herhangi bir destek ve sonuç alamayacağını anlamıştır. Türkiye'nin bu dönemdeki en önemli müttefiki olan İsrail, Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı kriz sırasında tarafsız bir tutum sergilemiştir. Türkiye yaşanan bu gelişmelerden sonra izlediği tek yönlü politikanın zararını görmüştür. 1998 yılında Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılıp yakalanmasının ardından Suriye ile ilişkilerini düzeltmiştir. 2001 yılı başından itibaren Türkiye-İsrail ve ABD ilişkilerine devam etmesinin yanında Ortadoğu ve Avrupa ile ilişkilerini geliştirerek dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır. Türkiye'yi denge politikası geliştirmeye iten sebeplerden biri 1992 yılında başlayan ardından 1995-1996 döneminde Şimon Perez döneminde devam eden Suriye-İsrail yakınlaşması, son olarak 1999 yılında Ehud Barak döneminde artan Tel Aviv ve Şam arasındaki barış olasılığı olmuştur. Bu gelişmelerin ardından Türkiye denge politikası izlemesi gerektiğinin bilincine varmıştır. 2000 yılından itibaren her iki ülke de ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde istekli davranmışlardır (Bal, 2004: 692).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrini değiştiren olaylardan biri de 1982 Lübnan katliamını gerçekleştiren Ariel Şaron'un 28 Eylül 2000'de müslümanlarca kutsal sayılan Doğu Kudüs'teki El Aksa Camii'ne düzenlediği ziyaret sonrası ikinci Filistin intifadasının başlamasıdır. Olaylar sonrası cami çevresinde çıkan çatışmalar hızla işgal topraklarını da karıştırmıştır. İsrail'in yaptığı bu hamle barış sürecine darbe vurmuş ve İsrail'in Türkiye'yle ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye her ne kadar İsrail ile iyi ilişkiler geliştirmiş olsa da büyük çoğunluğu müslüman olan ve müslümanlarca kutsal olan Kudüs şehrinde onlara yapılan saldırılara sessiz kalamamıştır (Arı, 2008: 641). Ardından da Ariel Şaron'un 2001'de iktidara gelmesiyle Türk-İsrail ilişkilerinde sorunlar yaşanmıştır. Aynı dönemde ABD'de başkanlığına George W. Bush'un gelmesi İsrail'in izlediği şiddet politikalarına ABD'nin de katılacağına işaretlerini vermiştir. 2001 Nisan'da Dışişleri Bakanı Şimon Perez'in Türkiye ziyareti sırasında Türkiye bölgede şiddetin artmasından duyduğu endişeleri dile getirmiştir (Bal, 2004: 692; Carroll, 2001; <http://www.meib.org/issues/0105.htm>). Ariel Şaron'ın Ortadoğu politikası sebebi ile İsrail'in Batı Avrupa ilişkileri olumsuz etkilenmiş ve İsrail bu nedenle Türkiye'ye daha da yaklaşmıştır.

İkinci İntifa olaylarında Türkiye İsrail'e karşı oldukça sert bir tavır takınmıştır. İsrail güvenlik güçlerinin, Filistinli göstericilere otomatik silahlarla karşılık vermesi Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Türk yetkililer olayların durması için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye ve İsrail'in altı ayda bir gerçekleştirdiği stratejik ve güvenlik işbirliği toplantılarını bu olayların ardından 2000 sonuna kadar ertelemiştir. Ertelemenin ardından İstanbul'da düzenlenen İslam Konferansı Ekonomik İşbirliği Daimi Konseyi toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İsrail'e yönelik sert konuşması, Türkiye-İsrail ilişkilerini sarsmıştır. (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2002: 578) Yine Şaron'un uyguladığı sert politikaları 2002 yılında Başbakan Bülent Ecevit tarafından da eleştirilmiştir. Durumu soykırım olarak niteleyen Bülent Ecevit'in açıklamasının ardından İsrail ile kriz yaratmıştır. Başbakan Ecevit'in sözlerinden dolayı üzüntü duyduğunu söylemesinin ardından kriz atlatılmıştır (Sönmezoglu, 2006: 585).

Türkiye 1999–2001 yıllarında tek boyutlu dış politikayı bırakarak Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini düzenleyerek çok yönlü ilişkilere dönüş yapma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda İsrail ile ilişkiler aynı yönde ilerletmeye, özellikle de üst düzey ziyaretler aynı yönde devam etmiştir. Bu ziyaretlerin en dikkat çekenini Ariel Şaron'un başbakan sıfatıyla Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Şaron'un bu ziyaretine Arap dünyası büyük tepki göstermiştir.

Arap dünyasının tepkisini çeken Türkiye-İsrail ilişkileri Arap dünyasının Türkiye'ye karşı güvensiz bir tutum sergilemesinde büyük bir etken olmuştur. Türkiye doksanlı yıllarda sadece İsrail ve Batı dünyasıyla yaşadığı yakınlaşmanın yani gerçekleştirdiği tek yönlü politikanın zararlarını zamanla görmüştür. Bu anlamda Türkiye bu hatasını 2000'li yıllardaki girişimleriyle telafi etmeye, Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.

1.6. TÜRKİYE - İRAN İLİŞKİLERİ

Doksanlı yıllar Türkiye-İran ilişkileri açısından krizlerle dolu bir dönem olmuştur. Fakat bu krizler Türkiye ve İran'ın bölgede stratejik açıdan önemli olmaları ve bölgede iki ülkenin bu anlamda birbirlerine ihtiyaç duymasından dolayı krizlerin

aşılması konusunda iki ülke de hassas davranmış ve ilişkilerin iyi bir seyirde izlemesine özen göstermişlerdir.

Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen ilk olay Sovyetlerin dağılmasıyla oluşan rekabet ortamı olmuştur. Sovyetlerin dağılması sonucu ortaya çıkan Orta Asya ve Kafkaslar'daki yeni devletlerin kimin nüfuz alanına gireceği sorunu iki ülkeyi kısa süreli de olsa bir rekabet içine sokmuştur. Fakat Kafkaslar ve Orta Asya'da oluşan jeopolitik boşluk alanları Türkiye ile İran'ın hem birbirine olan ihtiyacını ve bağımlılığını arttırmış hem de küresel tercihlerle bölgesel dengeler arasındaki çekişmelerin yol açtığı rekabet alanlarını genişletmiştir (Davutoğlu, 2001: 433). Bunun yanında doksanlı yıllarda Türkiye ve İran arasında yaşanan krizlerin başlıca sebeplerini sıralayacak olursak bunların başında İran'ın İslami gruplara destek verdiği iddiası ve buna bağlı olarak gerçekleşen faili meçhul cinayetler, bir diğer sebep ise PKK terörüne destek verdiği söylentileri olmuştur.

Körfez Savaşı sırasında Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulması olasılığına karşı İran, Suriye ile birlikte Türkiye'yle aynı safta yer almıştır. Bu üç ülke bölgede kurulması ihtimali olan Kürt devletinin kendi toprak bütünlüğüne zarar vereceğinden dolayı bu konuda birlikte sert bir tavır takınmışlardır. İran ve Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün tehlikede olduğunu gösteren durumlarda Irak'ın toprak bütünlüğünün önemini vurgulamak amacıyla diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırmış, bu konuda birlikte hareket etmişlerdir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 557).

Türkiye-İran ilişkilerinde krize yol açan önemli olaylardan biri Türkiye'de gerçekleştirilen faili meçhul aydın cinayetleridir. “1990 yılında Bahriye Üçök”, “1991 yılında Muammer Aksoy”, “1993 yılında Uğur Mumcu” ve son olarak “1999 yılında Ahmet Taner Kışlalı” suikastlarının aşırı İslami gruplar tarafından düzenlendiği ve bu suikastlarda İran'ın parmağı olduğu iddiası Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Özellikle Mumcu'nun ölümünün ardından yakalanan radikal İslamcı grupların İran ile bağlantılarının ortaya çıkması sonucu İran'a yapılan suçlamalar artmıştır. Türk yetkililer İran'lı yetkililere bu durumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Fakat İran'lı yetkililer bu gruplarla herhangi bir bağlantısı olmadığını ifade etmiştir (Olson, 2005: 28). 2000 yılında bu cinayetleri aydınlatmak amacıyla yapılan operasyonlar sonucu İran'a yapılan suçlamalar devam etmiştir. İki ülke önceki krizlerde olduğu gibi bu krizi

aşmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Türkiye stratejik olarak İran'ın Türkiye ile olan ilişkilerinin önemli olmasından dolayı ilişkilerinde dengeli davranmış, krizlerin büyümesini önlemiş, yapılan görüşmeler sonucu Türkiye bu ülkenin İslami gruplara destek vermesi ihtimalini engellemiştir. Fakat aşılın bu kriz sonrası tüm Arap dünyasının rahatsız eden Türkiye ve İsrail arasında imzalanan askeri anlaşmalar, doğal olarak İran'ı da rahatsız etmiştir. Krizlerin büyümemesi için temkinli davranan iki ülke bu defa da Türkiye-İsrail ilişkileri yüzünden gerilmiştir (Bal, 2004: 692).

Türk-İran ilişkilerinin olumsuz gelişmesine neden olan bir başka önemli konu PKK sorunu olmuştur. 1993'te Türkiye ve İran arasında "güvenlik protokolü" imzalanmış bu protokol çerçevesinde iki ülke terör örgütlerinin faaliyetlerini kendi topraklarında engellemeyi taahhüt etmişlerdir. Bu anlaşma sonucu İran 1994 yılında PKK militanlarını Türkiye'ye iade etmiştir (Hale, 2003: 336). Fakat bunlara rağmen İran PKK örgütü üyelerinin İran'da sığınmasına izin vermiş, 1995 yılında Türkiye-İran ilişkileri bozulmuştur. İran'ın PKK'ya füze desteğinde bulunduğu tartışmalarının olduğu bir dönemde PKK tarafından iki Türk helikopterinin düşürülmesi Türkiye-İran arasındaki gerilimi arttırmıştır (Olson, 2005: 40). Türkiye her fırsatta İran'ı uyararak PKK'ya destek vermemesi gerektiğini belirtse de, İran'ın PKK terör örgütüne desteğini devam ettirdiğini görmek mümkündür. Türkiye-İran ilişkileri ara ara düzelse de İran'ın hala PKK'ya destek verdiği şüphesi nedeniyle Türkiye, İran'a güvenmemiştir.

1994 -1995 senesinde İran'ın PKK terör örgütüne destek verdiği söylentileri nedeniyle gerilen ilişkiler 1996 yılında düzelmeye başlamıştır. 1996 yılında Necmettin Erbakan'ın başbakanlığıyla iktidara gelen Refahyol hükümeti İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirme politikası doğrultusunda Türkiye İran ile ilişkilerin gelişmesine önem vermiş ve Başbakan Erbakan bu yönde girişimlerde bulunmuştur. Necmettin Erbakan başbakan olmasının ardından ilk resmi gezisini İran'a düzenlemiştir. Erbakan'ın ziyaretine karşılık Rafsancani'nin Türkiye'yi ziyaret etmesiyle iki ülke arasında olumlu bir diyalog gelişmiştir. Bu görüşmeler sırasında Türkiye ve İran arasında doğalgaz anlaşması imzalanmış, Türkiye'ye 23 milyar dolarlık doğalgaz ihracının yapılması kararlaştırılmıştır (Göksu vd., 2003: 145). Yine Rafsancani'nin Türkiye gerçekleştirdiği bu ziyaret sırasında, Türkiye ve İran arasında savunma işbirliği konusunda görüşmeler yapılmıştır (Hale, 2003: 337). Fakat bu anlaşma Türkiye'deki bazı çevrelerden yoğun

eleştiri alması sonucu anlaşma rafa kaldırılmıştır. Çünkü İran, PKK'ya destek vermesi ve radikal İslamcı grupların etkisinden hareket eden bir ülke olarak görülmesi açısından Türkiye'de güvenilir olmayan bir ülke olarak algılanmıştır. Fakat buna rağmen Türkiye'nin doğalgaz konusunda tek ülkeye bağımlı kalmak istememesi açısından Türkiye ve İran arasında imzalanan doğalgaz anlaşması Türkiye için önemli bir yer teşkil etmiştir. Doğalgaz anlaşmasının yanında iktisadi anlaşmalar ve protokoller de imzalanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak İran, PKK destek vermediğinin garantisini vermiştir. Fakat bu olumlu gelişmelerin ardından gerçekleşen Sincan Olayları ile Türkiye-İran ilişkileri tekrar kopma noktasına gelmiştir. Sincan'da gerçekleştirilen Kudüs Gecesinde İran Türkiye Büyükelçisi'nin konuşmaları Türkiye'nin tepkisini çekmiş ve tüm okların İran'a çevrilmesine sebep olmuştur. Türkiye ve İran arasında gelişen bu kriz büyükelçilerin sınır dışı edilmesiyle iki ülke arasındaki gerilim doruk noktasına taşımıştır.

1997'de İran'da Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasından sonra Türkiye-İran ilişkileri yavaş yavaş düzeliyor gibi görünse de öyle olmamıştır. Hatemi'nin Batı ile ilişkilerini iyileştirme çabası içinde olması Türkiye-İran ilişkilerinde de olumlu bir yansıması olacağı umudunu getirmiştir. Türkiye bu gelişmelerin getirdiği olumlu hava ile Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı'na katılmıştır. Fakat Türkiye zirve sırasında “Kuzey Irak'taki operasyonlar ve İsrail ile yapılan askeri işbirliği” konusunda kınanmıştır. Türkiye hiç beklemediği bu durum karşısında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel zirveyi terketmiş, bu olayı protesto etmek amacıyla Sincan olayları sonrası İran'a geri dönen büyükelçi tekrar Türkiye'ye çağırılmıştır (Kut, 2002: 173).

Türkiye-İran ilişkilerinde gerçekleşen krizlerin biri daha çözülmeden yeni sorunlar, yeni krizler yaşanmıştır. 1998'de Türkiye-İran arasında yeni bir kriz daha patlak vermiş, İran'da gerçekleşen öğrenci gösterilerinin sorumlusu olarak Türkiye hedef gösterilmiştir. Türkiye-İran ilişkileri bu olayın ardından bu defa Kavakçı olayı ile tekrar gerilmiştir. Türkiye ve İran arasındaki bu kriz Sincan olayı gibi Türkiye'nin iç sorunu nedeniyle oluşan bir sorundu. Türkiye İran ilişkileri her ne kadar Türkiye'nin iç meseleleri yüzünden gerilse de Türkiye ve İran arasındaki asıl problem PKK sorunu idi. Türkiye ve İran arasında gerçekleşen bu krizlere ve problemlere rağmen iki ülke arasındaki anlaşmalar ve stratejik ortaklıklar devam etmiştir. İki ülke de jeostratejik ve

jeopolitik anlamdaki birbirlerine olan ihtiyaçlarından dolayı dengeli bir politika izlemeye devam etmişlerdir. Ahmet Davutoğlu'nun ifade ettiği gibi Türkiye Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya'yla ilgili politikalarında İran faktörünü gözönünde bulundurmasını stratejik bir zorunluluk haline getirmektedir (Davutoğlu, 2001: 434). Bu nedenle iki ülke de ilişkilerinin normale dönmesini sağlamışlardır.

Doksanlı yılların sonunda Türk-İran ilişkilerini etkileyen temel olay seçimlerde Hatemi'nin başa gelmesiyle İran ve ABD arasındaki söylemin yumuşaması olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Helsinki Zirvesi sonrasında AB ile girdiği yeni süreç sonucu Türkiye'nin AB ile giriştiği ortak dış politika çerçevesinde AB'nin İran'a verdiği önem nedeniyle, (Davutoğlu, 2001: 433) Türkiye, İran ile ilişkilerini geliştirme çabası içinde olmuştur.

Doksanlı yılların sonunda oluşturulan iyi dialog sonrası 2000 yılında Türkiye'de işlenen faili meçhul aydın cinayetleri tekrar gündeme gelmesiyle Türkiye-İran ilişkileri tekrar gerilmiştir. Hizbullah ve Uğur Mumcu cinayeti ile ilgili operasyonlar sırasında İran'a yönelik ideolojik suçlamalar yine devam etmiştir. (Göksu vd., 2003: 146).

Doksanlı yıllarda Türkiye-İran ilişkileri her ne kadar gerilimli bir dönemden geçse de 2000'li yılların ortalarından itibaren Türkiye-İran ilişkileri tıpkı Suriye-Türkiye ilişkileri gibi şaşırtıcı derecede düzelmiştir. Türkiye'nin geçmişte problemlili ilişkilere sahip olduğu bu ülkeler günümüzde Türkiye'nin önemli müttefikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.7. REFAH PARTİSİ DÖNEMİ

Türkiye'de İslami bir parti olan Refah Partisi'nin iktidara gelmesi Türkiye'de gündemin tamamen değişmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin önceliklerinde değişiklikler yaşanacağı düşüncesi hakim olmuştur. 1996 yılında DYP ile kurduğu koalisyon hükümeti sonucu Refah partisi iktidara gelmiştir. Refah Partisi İslami eğilimleri nedeniyle dış politikanın temeli olarak Başbakan Necmettin Erbakan İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Erbakan'ın bu yöndeki eğilimleri Avrupa Birliği ve İsrail'in tepkisini çekmiştir. Avrupa Birliği Erbakan

döneminde Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine zarar geleceğini düşünürken İsrail ise ilişkilerinin zarar göreceğinden endişe duymuştur. Fakat durum İsrail'in tahminlerinin tam tersine Refahyol hükümeti döneminde İsrail ile önemli anlaşmalara imza atılmıştır. Erbakan'ın İslam ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirme politikaları İsrail ile yapılan anlaşmalar sonucunda suya düşmüştür. Durum bununla kalmayarak Erbakan'ın İslam ülkelerine yönelik yanlış yaklaşımından dolayı, İslam ülkeleriyle olan uçurumu daha da arttırmıştır (Göksu vd., 2003: 145).

Erbakan İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirme politikası doğrultusunda ilk resmi ziyaretlerini İran ve Libya'ya gerçekleştirmiştir. Erbakan'ın bu iki ziyareti de farklı iki krize neden olmuştur. Erbakan'ın İran ziyareti, İran'ın PKK terör örgütüne destek veriyor olmasına rağmen yine de ziyaretini gerçekleştirmesi sebebiyle Türkiye'de büyük bir tepkiye neden olmuştur. Erbakan'ın gerçekleştirdiği Libya ziyareti sırasında Kaddafi'nin Türkiye'deki Kürt sorununa dair Türkiye'ye karşı sert bir tavır sergilemesi ve bunun yanında Kaddafi'nin Başbakan Erbakan'ı Kürt sorunu yüzünden azarlaması ve tüm bunlara rağmen Erbakan'ın sessiz kalması büyük bir hükümet krizine sebep olmuştur. Erbakan'ın her iki ziyarette de izlediği yol ve özellikle Libya ziyaretindeki tavrı nedeniyle meclis, Erbakan hükümetine “güvensizlik önergesi” verilmesini istemiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 562).

Erbakan'ın İslam ülkelerine yakınlaşmaya yönelik politikasında İslam ülkelerinden çok “Radikal İslami Gruplarla” ilgilenmesi Arap ülkelerinde de kaygıya yol açmıştır. Erbakan'ın “radikal ve şiddet eğilimli muhalif İslami gruplar” olan “İslami Kurtuluş Cephesi”, “Hizbullah”, “ Hamas” ve “Müslüman Kardeşler”le yakın ilişkiler kurması Arap ülkeleri tarafından tepki görmüştür . Bu tepki özellikle Erbakan'ın Mısır ziyareti sırasında görmek mümkündür. Mısır Erbakan'ın Müslüman Kardeşleri desteklemesinden dolayı Mısır Cumhurbaşkanı Erbakan'ı kabul etmekte isteksiz davranmıştır. Fakat Erbakan'ın ziyareti ısrarla gerçekleştirmesi üzerine Mısır Türkiye bayraklarını çekmemiş, Erbakan'ın bu davranışı nedeniyle Türkiye-Mısır arasında kriz yaşanmasına sebep olmuştur (Kut, 2002: 168-169-171).

İKİNCİ BÖLÜM

**2002-2009 YILLARINDA TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI VE
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ARAP BASININA YANSIMALARI**

2.1. ARAP BASININDA AKP HÜKÜMETİ

Doksanlı yıllar Türkiye için her açıdan bunalımlı bir dönem olmuştur. Türkiye bu yıllarda iç politikada ve ekonomide buhranlar yaşarken, dış politikada da büyük bir hüsrana yaşamıştır. Özellikle dış politikada sadece Batı yanlısı bir politika izlemesi, Ortadoğu ülkelerine sırtını dönmesi Araplar tarafından oldukça eleştirilmiştir. Dış politikadaki yalnızlığını çoğu zaman gidermeye çalışmış birçoğunda başarılı olamamıştır. Fakat 2002 yılından itibaren Türkiye'nin dış politikasında büyük bir değişiklik yaşanmaya başladığı görülmektedir. Bu değişikliğin en önemli nedenlerinden biri olarak Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesi olarak ifade edilebilir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın başbakan olmasının ardından Ahmet Davutoğlu başbakan baş danışmanı olarak göreve başlamıştır. Davutoğlu 2009 yılında dışişleri bakanı olarak göreve atanmıştır. 2002 yılından günümüze kadar Türk dış politikasını arka plandan yöneten Ahmet Davutoğlu olmuştur. Davutoğlu Türkiye'yi bölgede bir süper güç haline getirmeyi hedeflemiş, bölgedeki derin tarihsel ve bölgesel bağlara dayanarak Araplar, Kürtler, Kafkaslar ve Orta Asya ile ilişkilerini güçlendireceğine inanmıştır. Davutoğlu, analizlerinin ışığında Türk dış politikasını şekillendirmeye çalışmıştır (Davutoğlu, 2010). Türkiye hem Avrupa hem Asya da yer alan, hem NATO hem de İslam Konferansı Örgütü'ne üye, Müslüman aynı zamanda demokratik, ekonomik ve politik istikrara sahip bir ülkedir. Türkiye yeni dış politikasında kararlılık, güven ve tarihsel çerçevede ilerlemeyi kendine vizyon edinmiştir (Omaar, 2009). Türkiye edindiği yeni vizyon çerçevesinde “aktif ve krizlere karşı önlemler almak” ilkesiyle yola çıkarak bölgedeki çatışmalarda arabulucu olmayı, “komşularla sıfır sorun” ilkesiyle de problemlili olan komşularla iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflemiştir. Davutoğlu'na göre “Bir komşuyu yok saymak ya da sürekli bir gerginlik diplomasisi yürütmek aslında bir zaafın işaretidir” (Davutoğlu, 2001: 404). Davutoğlu liderliğinde şekillenen yeni dış politikayla Ak Parti hükümeti ortaya koyduğu söylem ve ilkelerde Ortadoğu'da daha aktif bir role sahip olmanın önemini vurgulamıştır.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin engellemeleriyle Ortadoğu'ya uzanamamış ve bu durum Türkiye'nin bölgedeki rolü oldukça zayıflamıştı. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra da Türkiye bölgede güçlü bir rol elde edememiştir. Türkiye bu defa Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi ile karşı karşıya

kalmıştır. Türkiye Batı çıkarlarının değişen önceliklerine göre politikasını yönlendirmiş, Avrupa Birliği'ne girmek için girişimlerde bulunmuş fakat bu konuda başarılı olamamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi bu anlamda başarılı bir dış politika izlemeye başlamış, doksanlı yıllarda izlenen tek yönlü politikadan ayrılmaya çalışmıştır (Akademik Suudi, 2009).

Arap ülkeleri Ak Parti'nin iktidara gelmesinin bölgede olumlu etkileri olacağına inanmışlardır. Ak Parti'nin iktidara gelmesi ile Arap dünyasında, Türkiye'nin Arap ve İslam dünyasıyla iyi ilişkiler kuracağı inancı uyanmıştır. Arap dünyasının Ak Parti iktidarına olumlu bakışı gazete yazılarına da yansımıştır. “Al Hayat” gazetesi yazarlarından “Nabil Khalifa” Ak Parti'nin iktidara gelmesini bu partinin İslami kimliğinden dolayı “İslam dünyası açısından olumlu bir gelişme” olarak ifade etmiştir. Khalifa, Erdoğan hükümetinin “İslam- demokrasi, İslam ve modernizm” arasında ortak paydalarla bir uzlaşma yaratacağına inanmıştır. Bu gelişme sadece Türkiye ile sınırlı kalmayacak, tüm Arap dünyasına da yansiyacak; yeni Türk hükümeti tüm dünyaya “Müslüman topluluğunun demokrasi ve insan haklarına bağlılığını kanıtlayacaktır”, iddiasında bulunmuştur. “Böyle bir gelişme Türkiye'yi tamamen değiştirecek, Arap ve İslam dünyasıyla daha iyi ilişkiler kurulmasını sağlayacaktır” yorumunu yapmıştır (Khalifa, 2002).

Arap ülkeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk günden beri Türklerin Osmanlı'yı yoksaydığı konusunda eleştirmişlerdir. Arap dünyası Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle Osmanlı tarihini, mirasını önemseyen ve dikkate alan bir parti olmasının yanında İslami çerçevede politikasını sürdürmesini büyük bir başarı olarak nitelendirmiştir. Yine Arap dünyasının dikkatini çeken bir diğer konu, Adalet ve Kalkınma partisinin iktidara geldiği ilk günden beri İslam dünyasına yakınlaşmaya çalışmasının yanında Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda da hassas davranıyor olmasıdır. Bu durum Arap medyası tarafından takdirle karşılanmıştır. Arap basınına göre Türkiye örnek teşkil edecek bir politika izlemiştir (Midani, 2004).

Mısır'ın önemli gazetelerinden biri olan Al Ahram, Adalet ve Kalkınma Partisini İslami hareketin simgesi olarak tanımlamıştır. Dr. Mostafa Kamal Mohammed yazısında Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi'yle tarihsel ve kültürel mirasa önem verdiğini ifade etmiş, ona göre Türkiye yine Adalet ve Kalkınma Partisi'yle Doğu'ya yönelmiş,

Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmuştur (Mohammad, 2009). Al Hayat'tan Tawfik Shoman'a göre Erdoğan, “Neo İslamcılık”ın yeniden ortaya çıkmasını sağlamıştır. Erdoğan'ın uyguladığı bu yeni politika Mısır, Bahreyn ve Sudan gibi ülkelere örnek teşkil etmiştir (Shoman, 2002). Champress'e göre Adalet ve Kalkınma partisinin iktidar olmasıyla Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkiler düzelmiş, bu iyi ilişkiler sadece Suriye ve İran'la sınırlı kalmamış, bütün Ortadoğu'ya yayılmıştır (Al Din, 2007). Bunun en iyi örneğini Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri teşkil etmiştir.

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri yıllarca engeller ve iniş çıkışlar içinde geçmiştir. Türkiye'nin tüm Ortadoğu'yla kurduğu iyi ilişkiler gibi Suudi Arabistan-Türkiye ilişkileri 2002 yılından itibaren düzelmiştir. AKP hükümetinin iktidara gelmesiyle, yeni anlaşmalar, şirketlerarası işbirliği yapılarak iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar sona ermiş ve iki ülke arasında iyi bir diyalog oluşmuştur. Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri tarihine bakılacak olursa son 40 yılda Suudi Arabistan tarafından Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirilmemiştir. 40 yıl sonra Suudi Kralı'nın ilk defa Ankara'ya ziyaret gerçekleştirmesi Türkiye-Suudi ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum, her iki ülke farklı siyasi yapılara ve yaklaşımlara sahip olmasına rağmen son üç yılda gerçekleştirilen ardışık üst düzey ziyaretler oldukça şaşırtmıştır (Salah, 2009a).

Arap medyası aynı zamanda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin üzerinde oluşan baskıdan bahsetmiştir. Suriye gazetesi Champress'te yayınlanan Fareed Zakaria yazısında, Adalet ve Kalkınma partisinin hem Türkiye tarihinde hem de bölgede siyasi İslam politikasıyla liberal demokratik çizgide başarıyla ilerlediğini ifade etmiştir. Yazar Adalet ve Kalkınma partisinin başarılarına rağmen ülke içindeki laik gruplar tarafından rahatsız edilmesinin doğru olmadığını vurgulamıştır (Zakaria, 2007). Aynı şekilde “Al Hayat” gazetesi de Adalet ve Kalkınma Partisinin İslami bir parti olmasından dolayı Türkiye'deki laik gruplarla olan problemlerini çözmeye çalıştığının üzerinde durmuştur (Mardini, 2003).

“Fahmi Howaidi” Champress'te yayınlanan yazısında, Türkiye'nin, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında başa gelmesiyle siyasi olarak birçok değişime uğradığına değinmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi Türk halkına demokrasiyi sağlamakla birlikte Türk halkının İslam'la bütünleşmesini başarıyla gerçekleştirmiştir.

Ayrıca Ak Parti'yi Arap ülkelerini en iyi anlayan ve onlara eğilimi olan bir parti olarak yorumlanmıştır. Champress'e göre Türkiye'nin dış politikasının tamamen Davutoğlu'nun eseri olduğundan şüphe yoktur (Howadi, 2008). Arabuluculuklarda özellikle onun büyük katkıları olduğu göz ardı edilemez. Davutoğlu, Türkiye için önemli olan arabuluculuk rolünde önemli rol almış ve görüşmelerde arabulucu olmuştur. Arap basını da bu gelişmeler doğrultusunda Ahmet Davutoğlu'nu Arap-Türk ilişkilerinin mimarı olarak göstermiştir. Champress'te yayınlanan başka bir makalede Türk-Arap ilişkileri onun başarısı olarak nitelendirilmiştir (Haider, 2009). Davutoğlu Türkiye-Suriye arasındaki tarihi önemi iyi kullanmış, iki ülke ilişkilerinde başarılı bir yol izlemiştir. “Shark Al Awsad Gazetesi” Türkiye'nin önceki yıllarda Doğu'daki mirasının farkında olmadığını belirtmiştir. Fakat Türkiye'nin yeni dış politikasıyla özellikle Davutoğlu'nun uyguladığı politika ile Doğu'nun önemine vurgu yapmış, Türkiye'nin yönünü yeniden Doğu'ya çevirdiği üzerinde durmuştur (Shakra, 2009).

“Al Ahram” gazetesinden “Yasri Al Azbawi” Davutoğlu'nun geliştirdiği politikanın üzerinde durmuştur. Azbawi'ya göre Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi'nden sonra Ortadoğu'da etkinliği artarken, Türkiye aynı zamanda Avrupa'da, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da da çok yönlü kimlik oluşturmuştur. Azbawi, “Türkiye'nin dış politikasının Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli iken, Türkiye'de İslami yönelim başlayınca Körfez ülkeleri ve Mısır Türkiye için önemli bir yer almaya başlamıştır.” (Al Azbawi, 2009). Mısır, Türkiye'de gerçekleşen İslami reformasyonlarda ve yeni eğitimsel yönelimlerde Mısır'ın etkisi olduğunu düşünmektedir. Howaidi'ye göre Mısır 30 yıldır İslami politikanın simgesi olduğundan Türk politikasının da bu aşamadan geçtiğini görmek mümkündür (Howaidi, 2005). Mısır, bir anlamda Türkiye'nin bu rolünü kendisinden aldığını ifade etmeye çalışmaktadır. Araplar için her zaman merkezi rol oynayan Mısır, Türkiye'nin bu yükselişinden bir bakıma rahatsız olmuştur.

Arap basını aynı zamanda Davutoğlu'nun geliştirmeye çalıştığı “Neo Osmanlılık” kavramı üzerinde durmuştur. Neo Osmanlılık ilk olarak Cumhurbaşkanı Özal tarafından ortaya atılmıştır. Özal'a göre “Etnik ayrımlar yapılmaksızın toplumun din çerçevesinde bir araya gelmesidir” (Zain, 2006). Neo-Osmanlılık kavramı üzerinde duran bir lider olmasına rağmen Amerika ve İsrail ilişkileri nedeniyle Turgut

Özal Ortadoğu'da oldukça eleştirilmiştir. Türkiye bu dönemde Amerika'nın önemli bir müttefiki, İsrail'i ilk tanıyan Müslüman ülkesi ve İsrail'le birçok önemli askeri anlaşmalar yapmış bir ülke olarak nitelendirilmiştir (Zain, 2006). Fakat günümüzde “Neo Osmanlılık” sloganıyla yola çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin politikaları Arap basını tarafından olumlu karşılanmaktadır. Adalet Kalkınma Partisi'nin 2002 yılından itibaren iktidara gelmesiyle Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde “Neo Osmanlılık”ın hakim olduğunun üzerinde durulmuştur. Araplara göre artık Türkiye, Osmanlı tarihiyle ve medeniyetleriyle gurur duymaya ve kendini bu tarihle özdeşleştirmeye başlamıştır. Araplara göre Türkiye Osmanlı dönemini içselleştirerek, o dönemin ihtişamıyla övünerek, dış politikadaki güçsüzlük ve aşağılık duygusundan kurtulmaya çalışmaya başlamıştır. Bu noktada Türkiye, Batı'ya açılmak için önce Doğu ve İslam ülkeleriyle denge ilişkisi kurması gerektiğinin farkına varmış, bu yönde doğru adımlar atmıştır. Bu nedenle Türkiye dış politika ilkelerinde Arap ülkelerine özel bir önem vermiştir. “Al Ahram” gazetesinden Dr. İbrahim Anim Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelmesiyle ilgili bir saptamada bulunmuştur. Anim'e göre Türkiye bu yeni politikasıyla “modernite-gelenek, özgünlük-yabancılaşma, İslam-laiklik savaşı” arasında kalmıştır (Anim, 2009).

Türkiye'nin Ortadoğu'da popülaritesini sağlayan nedenler üzerinde Arap basını birçok yorum yapmıştır. Türkiye'nin bölgede neden bu kadar popüler olduğuyula ilgili yapılan analizlerde şu saptamalara varılmıştır: “Türkiye'deki iktidar partisi, halk içinde popülaritesi artan, İslami eğilimleri olan bir partidir. Irak savaşında topraklarını Amerikan askerlerine kapattığı günden bu yana bölgede istikrarlı bir politika izlemiştir. Türkiye bölgede önemli güç olmak isterken Amerika ve İsrail ile iyi ilişkiler kurma çabası içinde ve aynı anda Avrupa Birliği'ne girmeye çalışarak her alanda aktif olmaya çalışmaktadır” (Kandel, 2009a). Araplara göre Türkiye demokratik İslam modeli oluşturmasının yanında İsrail'le iyi ilişkilerine devam etmiştir (Al Jaser, 2009). İsrail ile ilişkilerinden dolayı Türkiye'den rahatsız olan Araplar bu durumda tereddütlü davranmaya devam etmişlerdir.

Araplar günümüze kadar müslüman ülke olan Türkiye'yi laik bir sistemle yönetilmesinden ve iktidara gelen partilerin kimliklerinden dolayı bir müslüman ülkesi olarak nitelendirememişlerdir. Türkiye'de İslami kimliğe sahip olan bir iktidarın başa

gelmesi, Türk-Arap yakınlaşmasını sağlayan önemli bir faktör olarak kabul edilmiş, bunun yanında Ak Parti'nin Ortadoğu için atacağı adımlar ve buna yönelik yapacağı hamleler Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolünü daha da sağlamlaştıracağı düşüncesini hakim kılmıştır.

2.2. IRAK SAVAŞI VE 1 MART TEZKERESİ

Ak Parti iktidarının başa gelmesinden kısa bir süre sonra Irak'ın işgali gündeme gelmiştir. Türkiye'nin, Irak İşgali karşısında nasıl bir tutum sergileyeceği Araplar tarafından yakından takip edilmiştir. Ak Parti hükümeti Irak sorunu konusundaki tutumuyla Arap dünyasında ilk sınavına tabi tutuluyordu.

11 Eylül 2001 yılında Amerika'da İkiz Kulelere yapılan saldırı sonrası saldırıları radikal İslami örgüt olan El-Kaide'nin düzenlediğinin ortaya çıkması sonucu tüm gözler Ortadoğu'ya çevrilmiştir. Terörün tek adresi olarak Ortadoğu gösterilmiştir. Saddam'ın kimyasal kitlesel kırım silahları depoladığı, El-Kaide ile ilişkisi olduğu ve nükleer tehdit oluşturduğu iddia edilmiştir. Bu sebeple Amerika Ortadoğu'yu nükleer silahlardan temizlemek, Ortadoğu ülkelerini yeniden yapılandırma ve Ortadoğu'ya demokrasiyi getirme söylemiyle yola çıkmıştır.

Amerika'nın başlatmak istediği bu harekatta diğerlerinde de olduğu gibi Türk üslerinin ve hava sahasının kullanımı Amerika açısından önemli bir meseleydi. Amerika bu yönde Türkiye'den Türk hava sahasını kullanma amaçlı bir tezkere çıkarmasını istemiştir. Geçirilecek tezkere karşılığında Amerika'nın, ekonomisi kötü olan Türkiye'ye mali yardımda bulunacağı söylentileri yayılmıştır. Bu yüzden yetkililerin tezkerenin geçirilmesi gerektiğini savundukları üzerinde durulmuştur (Arı, 2008: 635). Türkiye sorununun barışçıl yollardan çözülmemesi durumunda çıkacak savaşta stratejik önemi açısından savaşta yer alması gerektiğine inanmaktaydı. Türk hava üslerini Amerika'ya açma yönünde tezkere düzenlenmiştir. Düzenlenen tezkere çerçevesinde İskenderun, Mersin limanları, İncirlik, Diyarbakır, Afyon, Çorlu, Sabiha Gökçen ve Batman havaalanları modernize edilecektir (Arı, 2008: 636). Yetkililer tezkerenin geçmesi gerektiği üzerinde dururken Türk halkı bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Tezkerenin

geçmemesi konusunda Türk halkının büyük bir baskısı olmuştur. Tezkere oylanırken bir taraftan Türkiye'nin birçok yerinde protestolar düzenlenmiştir. Türkiye'de her gruptan insan tezkerenin geçmemesi konusunda hassas davranmıştır. Sonar'ın yaptığı araştırmaya göre “Türkiye'nin % 85'i savaşa karşı” sonucu çıkmıştır (Türk Halkının Yüzde 85'i Savaşa Karşı, *Cumhuriyet*, 01.03.2003). Diğer yandan TÜSİAD tezkerenin çıkması gerektiğini, Türkiye'nin ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini ve bu sürecin dışında kalmaması gerektiğini savunmuştur (Tüsiad: Tezkere Çıkmalı, *Cumhuriyet*, 01.03.2003). Tezkerenin geçmemesi gerektiğini düşünenler gibi, Türkiye'de tezkerenin geçmesi konusunda ısrarlı olan bir kesim de bulunmuştur.

1 Mart'ta TBMM'de oylanmış tezkere reddedilmiş, tezkerenin geçmesi için gerekli 267 oy sağlanamamıştı. Tezkerenin oylandığı gün 19 milletvekili oylamaya katılmamış, 16 milletvekili ise meclise gelmemişti. Tezkerenin geçmesine kesin gözüyle bakılırken reddedilmesi herkes tarafından büyük bir şaşkınlık yaratmıştı. Bu durum özellikle Amerika'da cephesinde büyük bir öfkeye sebep olmuştur. Siyasi açıdan Türkiye'nin Irak savaşında yer alması, Kuzey Irak içinde oluşacak göç hareketine karşı bölge içinde önlem almak ve sınır güvenliğini korumak amacıyla gerekli olduğu savunulmuştur (Arı, 2008: 636). Amerika'nın uyguladığı yoğun baskılar sonucunda tezkere meselesi tekrar TBMM'nin gündemine taşınmıştır. İktidar tezkerenin geçmesi için yoğun bir çaba sarfetmesine rağmen yapılan yeni oylamalarda da tezkerenin geçmemesi Amerika'nın Türkiye'ye yönelik sert tepkisini devam ettirmesine sebep olmuştur. Amerika tezkerenin geçmesine kesin gözüyle bakması sonucu Türkiye'ye akın eden Amerikan Birlikleri tezkere çıkmaması ile yavaş yavaş Türkiye'yi terketmişlerdir. Amerikan Birlikleri tezkerenin çıkmaması üzerine alternatif olarak Körfez ülkelerine yerleşmiştir. Amerika tüm hazırlıklarını tamamlamasının ardından 20 Mart 2003'te Irak'a saldırmıştır (Gerger, 2006:497).

ABD'nin geçmişte Ortadoğu'ya yönelik saldırılarında Türk hava sahasının Amerikan kuvvetlerine açılması, Türkiye-Arap ülkeleri arasında her dönemde gerginliğe yol açmıştır. Türkiye yaşanan son Irak Savaşı'nda ne kadar müdahil olmak istese de savaş öncesi oylanmış tezkere kabul edilmemesi Arap ülkelerinde memnuniyetle karşılanmıştır. “Al Hayat”'a göre tezkerenin kabul edilmemesi, Erdoğan'ın Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirme ilkesine dayanarak attığı önemli adımın bir sonucudur.

Amerika, Irak savaşı sırasında Ortadoğu'ya demokrasi getirme çabasında olduğunu Türkiye'nin de Arap ülkelerine model olacağını ifade etmiştir. Türkiye ilk defa ideolojik kararlar dışında bir karar alarak tezkerenin geçmemesini sağlamış ve Arap ülkelerinde büyük bir prestij kazanmıştır (Sharbel, 2003). Bir başka makalede Türkiye'deki iktidarın İslami yönelimlerinden dolayı tezkereyi kabul etmediğini ve Türkiye'nin İslami konularda daha hassas davrandığını ifade etmiştir (Massad, 2003). Türkiye daha önceki iktidarlar döneminde her zaman Amerika yanlısı bir politika izlemiştir. Arap ülkeleri bu açıklamalarıyla aslında yeni iktidarın İslami kimliğine yoğunlaşmışlardır. Nabil Khalifa Al Hayat'taki yazısında Türkiye'de yükselen İslami değerler neticesinde Amerikan askerlerinin Irak'a karşı Türk topraklarını kullanmasına izin verilmemiştir. Fakat Türkiye stratejik anlaşmalar ve Amerika ile yaşadığı bu kriz arasında denge kurmak zorundadır. “Türk hükümeti zor bir deneyimle karşı karşıyadır” şeklinde yorum yapmıştır. Irak Savaşı'nın aynı zamanda Amerika-Türkiye ilişkileri üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Amerika yanlısı bir politika izleyen Türkiye, Irak krizinde yaşanan tezkere problemiyle Amerikan ilişkilerinde olumsuzluklar yaşamıştır. Khalifa'ya göre Türkiye Irak Savaşı'nda iki ateş arasında kalmıştır. Türkiye Irak Savaşı sırasında Amerika'nın, Müslüman halkı üzerindeki baskılarına karşı çıkmıştır fakat Türkiye aynı zamanda “laik ve Avrupa düzeni ile yönetilen Amerika'nın müttefiği” olan bir ülkedir. Türkiye Irak savaşında aldığı tavırla büyük bir mali desteği olan Amerika'yı kaybetmiş, Avrupa Birliği üyeliğini tehlikeye atmıştır yorumları yapılmıştır (Khalifa, 2003). Türkiye konusunda yapılan bu yorumlar bir anlamda Türkiye'nin Amerika'ya bağlı bir ülke olduğunun ve Amerika dışında hareket etmesinin Türkiye'nin zararına olduğunun altını çizmişlerdir. Fakat zamanla Türkiye İsrail ve Amerika'ya yönelik tavırlarıyla, kendi kararlarını verebilen bağımsız bir ülke olduğunu Arap dünyasına kanıtlamıştır.

Amerika'nın uyguladığı ağır saldırılar sonrası Irak, savaşın başlamasından bir ay sonra düşmüştür. Türkiye savaş sonrası olacak yeni yapılandırmalardan endişe etmekteydi. Özellikle de Kürt sorununu tetikleyecek gelişmelerden sakınmıştır. Bu nedenle Irak savaşında Celal Talabani ve Mesut Barzani'ye bağlı Kürt gruplarına verilecek silahların PKK terör örgütüne geçme ihtimali Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Türkiye Irak savaşı boyunca Kuzey Irak'tan gelecek tehlikelerden endişe duymuştur. Bu yönde Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker gönderme ihtimali doğmuştur (Arı, 2008: 637).

Fakat Türkiye'nin bu konudaki girişimleri Amerika'yı rahatsız etmiş ve Amerika böyle bir duruma izin vermeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle Türkiye-Amerika arasında kısa süreli bir kriz yaşanmıştır. Irak savaşı sonrasında Amerika-Türkiye arasında yaşanan bir diğer kriz, Irak'ın düşmesinin ardından Kerkük'te Türkmenlere yapılan saldırılarla yaşanmıştır. Türkiye, Türkmenlere yapılan saldırılara tepki göstermiş, Amerika'nın bölgede güvenliği sağlayamaması durumunda müdahale edeceğini söylemiştir. Amerika Türkiye'nin müdahalesine karşı çıkmasından dolayı Türkmenlere yapılan saldırının önüne geçmeye çalışmış, Türkiye ile arasındaki krizi sona erdirmiştir. Bu olayların ardından 2003 Temmuz'da 11 Türk subayının Süleymaniye'de tutuklanması Türkiye-ABD arasında büyük krize daha neden olmuştur. Fakat Amerika Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde Türkiye'ye ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Amerika krizlerin aşılması ve Türkiye ile iyi ilişkilerini devam ettirme çabası içinde olmuştur. Bu yönde 9 Haziran'da düzenlenen G-8 zirvesinde Türkiye “demokratik ortak” olarak davet edilmiş ve ardından düzenlenen Nato zirvesinde Türkiye-ABD ilişkilerinin yolunda gittiği izlenimi verilmiştir (Arı, 2008: 639). Fakat Irak'ın yeniden yapılandırılma sürecinde Türkiye'nin yer almaması, ABD'nin PKK konusunda işbirliğinden kaçınması Türkiye'nin istemediği bir gelişme olmuştur.

Arap basını Türkiye'nin savaş sonrası hayati bir rol oynayacağı yönündeki durumlar üzerinde tartışmıştır. Al Hayat gazetesi yazarlarından Salim Nassar, Amerika'nın Saddam rejiminin yıkılmasının ardından Irak'ta vaadettiği değişimi uygulamakta başarısız olduğunu ve bu nedenle Amerika'nın Irak halkının büyük tepkisiyle karşı karşıya kaldığını yazmıştır. Nassar'a göre Amerika uğradığı bu başarısızlıktan dolayı Türkiye'ye ihtiyaç duymakta, Türkiye'ye temel bir rol atfetmekteydi. Çünkü Türkiye ılımlı İslam modeliyle ve Amerika'yla iyi ilişkileriyle Ortadoğu'da model olarak gösterilmiştir (Nassar, 2003). Türkiye'nin bu noktadaki temel rolü Irak'ın güvenlik ve bölgesel kontrolünü elinde bulundurması olacaktır. Fakat bu noktada Arap halkının rahatsızlığı göze çarpmaktadır. Yazar Türkiye'nin böyle bir rolle Ortadoğu'da yer alma ihtimaline karşı Türkiye'nin bu rolünü tıpkı İsrail'in Filistin'i kontrol etmesiyle bir tutmuştur. Amerika'nın böyle bir planı hayata geçirmesi Arap bölgesinin tamamen kuşatılması anlamına gelecekti. Arap dünyası kuzeyden Türkiye, güneyden İsrail ile kontrol altında tutulacağı korkusunu hissetmiştir. Böyle bir durumda Türkiye'nin Amerika'nın yanında yer alacağı düşüncesi hakim olmuştur (Ebeid, 2003).

Araplar Türkiye'nin attığı tezkere adımından memnundular fakat Türkiye'ye tam anlamda güvenmemekteydiler. Türkiye'nin Amerika'yla işbirliği içinde olacağını endişesi yer almıştır. Araplar her zaman kendilerinin yerine karar veren ve onları yönlendiren karar vericilerin etkisinde hareket etmiştir. Al Hayat gazetesinde yer alan makalede bu yönde görüş belirtilmiştir. Bu defa bölgede güç kazanan Türkiye'nin ve diğer ülkelerle Arapların kaderini belirleyeceği yazılmıştır (Khasana, 2003). Araplar yıllarca başka ülkelerin egemenliği altında yaşamaktan ve onlar yerine karar verilmesinden şikayetçi olmuşlardır. Bu nedenle Türkiye'nin bölgede engel teşkil etmesinden endişe etmektedirler.

Amerika Irak'ta uğradığı başarısızlığa rağmen Büyük Ortadoğu Projesi'ni uygulamak konusunda ısrarlı davranmıştır. Irak Savaşı sonrasında ABD'nin, Irak'ın işgali tamamlanmadan İran ve Suriye'ye yönelik saldırıları düzenlenmek istemesi ve Suriye'ye bu konuda baskı uygulaması Türkiye'nin tepki vermesine sebep olmuştur. Türkiye Ortadoğu'daki meselelere tarafsız bakmaya çalışırken ülkelerle ilişkilerinde barışı esas alan bir politika uygulamıştır. Bu yönde bölgede oluşacak yeni bir karışıklığa Türkiye şiddetle karşı çıkmıştır.

Irak savaşı sırasında gerilen Türkiye-Amerika ilişkilerinin yanında, İsrail-Türkiye ilişkilerinde de gerilimler yaşanmıştır. Kuzey Irak'tan göç etmiş Yahudiler elindeki tapularla Türkiye'deki topraklara sahip olmak istemişlerdir. Türkiye bu gelişme üzerine İsrail'i sert bir biçimde uyarmıştır. Türkiye-İsrail arasında bu olayın ardından Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulması projesine İsrail'in destek verdiği, Kürtlere gerilla eğitimi verdiği yönündeki haberler Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Türkiye-İsrail arasında bu konunun gerginliği devam ederken 5 Kasım 2003'te Başbakan Erdoğan'ın Rusya ziyareti dönüşü başbakanla görüşmek isteyen İsrail Başbakanı Ariel Şaron'a Başbakan Erdoğan'ın randevu vermemesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da germiştir (Arı, 2008: 652). Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasının değişim sebebinin Al Ahrım, Amerika'nın Irak işgaliyle bölgede aktif olacak bir İsrail'den Türkiye'nin rahatsız olması olarak ifade etmiştir. Türkiye Kürt meselesinde oldukça hassas davranmakta ve orada oluşacak tehlikeli durumlardan etkilenme durumundan endişe etmektedir. Aynı zamanda Türk sınırına yakın petrol bölgelerinde İsrail'in varlığı Türkiye'yi tedirgin etmektedir (Hashim, 2004).

Irak tezkeresinin reddedilmesinin ardından Ortadoğu ülkelerinin sempatisini kazanan Türkiye, tüm İslam dünyasında prestij kazanmıştı. Bu nedenle İslam ülkeleri de Türkiye'nin İslam Konferansı örgütüne sürekli katılımına önem vermiştir. Türkiye yetmişli yıllarda laik ilkesine aykırı olacağından İslam Konferansı Örgütü'ne katılma konusunda tereddüt yaşamış sadece gözlemci statüsünde katılmıştır. Günümüzde ise Türkiye İslam Konferansı toplantılarına üst düzeyde katılmaya başlamıştır. Türkiye'nin İslam Konferansı'na yönelik gelişimi bununla kalmamış 2005'ten itibaren İslam Konferansı genel sekreterliğini Türkiye'nin yetiştirdiği önemli akademisyenlerden biri olan Eklemeddin İhsanoğlu yapmaya başlamıştır. İsrail ile ilişkileriyle Arap devletlerinin tepkisini çeken Türkiye'nin İslama yaklaşımı konusunda Suudi Kralı'nın açıklaması dikkat çekicidir. Kral Faysal'a göre “Türkiye laik bir ülke fakat Müslüman bir halka sahiptir. Türkiye'de hükümet ve halk birbirinden çok farklıdır” (Khashana, 2004). Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle yaşanan gelişmeler Arap ülkelerinde Türkiye'nin İslami yönünü ortaya çıkardığı inancını oluşturmuş Türkiye'nin Arap dünyasında daha etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Bunun yanında İsrail'in Filistin'e yönelik politikalarını, Türkiye'nin sürekli eleştirmesi Türkiye'nin popülerliğini daha da arttırmıştır.

2.3. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

Doksanlı yıllarda Türkiye-Suriye ilişkileri su problemi ve PKK terör örgütünün gölgesinde oldukça problemlili bir dönemden geçmiştir. Türkiye-Suriye 1998 yılında savaşın eşiğine gelmiş Hüsnü Mübarak'ın gerçekleştirdiği başarılı arabuluculuk sonucu iki ülke olası bir savaştan kurtulmuştur. O yıllarda Suriye'nin PKK terör örgütüne destek vermesinden dolayı Türkiye ile ilişkileri gerilmiştir. 1998 yılı öncesi iki ülke gerginliğini Suriye, PKK'yı desteklemek PKK liderini koruduğu gibi suçlamaların eseri olduğunu ifade etmektedir (Hamidi, 2009). Diğer bir konu da Türkiye'nin Fırat'ın suyunu keserek Suriye'yi zor durumda bırakmaya çalıştığı yorumlarıdır. Fakat Suriye Kürt lider Abdullah Öcalan'ı Türkiye'ye teslim etmesiyle ilişkiler normale dönmeye başlamıştır. O tarihten itibaren Türkiye Suriye ilişkileri hızla düzelmiş, Türkiye'nin yeni politikalarıyla Türkiye-Suriye ilişkileri oldukça büyük bir gelişme sağlamıştır (Al Rashed, 2009).

1998 yılı itibariyle Türkiye-Suriye ilişkileri gelişmeden önce Suriye'nin Türkiye konusunda oldukça kötü düşünceler yer almaktaydı. Suriye özellikle Osmanlı döneminde baskı altında olduğunu savunmuştur. Shark Al Awsad gazetesinden Ghassan Al Imam, Arapların bu yöndeki düşüncelerini kaleme almıştır. Al Imam yazısında Osmanlı döneminde Arap milletine Osmanlı tarafından baskı uygulandığını yazmıştır. Bu baskıya en fazla maruz kalan ülkenin Suriye olduğu üzerinde durmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki Rönesans döneminin getirdiği yeniliklerden, modern hayattan Arapları uzak tutmaya çalıştığını ve Türklerin kendi geri kalmışlıklarını Araplara yüklediğinden şikayet etmişlerdir. Türkiye'nin yaptığı onca zulme rağmen bu durumu reddettiğini savunmuştur. Yazar ardından yıllarca Araplar tarafından tartışılan Arap alfabesinin kaldırılmasını Türkiye'nin tarihsel hafızayı yok saymasına bağlamıştır. Yazar Suriye'nin ayrı bir devlet olmasının ardından bile Türkiye'nin baskısının devam ettiğini yazmıştır. Türkiye'nin Suriye'nin zaafını kullandığı ve Halep'i paylaşmak istediğini belirtmiştir. Yazar, Türkiye-Suriye arasındaki asıl sınırın, doğal sınır olan Toros dağlarının olduğunu savunmuştur. Fakat Türkiye'nin yine Suriye'nin hakkına saygı duymayıp, sınırları kendine göre ayırdığını söylemiştir. Yazar bir diğer sınır tartışması olan Hatay-İskenderun sorunundan bahsetmiştir. İskenderun'un yüksek bir Arap nüfusuna sahip olmasına rağmen Türkiye'nin Hatay'da sahte bir referandum düzenlediğini ve halk nüfusunun çoğunu Türk göstererek Türkiye'nin Hatay'ı ele geçirdiğini ifade etmiştir (Al Imam, 2009). Suriye halkı genel olarak Türkiye ve Osmanlı konusunda bu görüşe sahipti. Fakat 1998 yılından itibaren iki ülke arasında gerçekleşen ilerlemeler Suriye halkının kafasından bu düşünceleri neredeyse tamamen silmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkileri Abdullah Öcalan'ın Suriye'den sınırdışı edilmesi ve iki ülke arasında imzalanan Adana Anlaşması'nda Suriye'nin terörü desteklemeyeceğini taahhüt etmesinin ardından olumlu şekilde gelişmiştir. 1999 Mart'ta Suriye Başbakan Yardımcısı Selim Yassin'in Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında ekonomik diyalog süreci başlamıştır. Bir yıl sonra 2000 Mayıs ayında Türkiye-Suriye Karma Ekonomik Komisyonu 12 yıllık aradan sonra Şam'da toplanmıştır. Bu toplantıda ekonomi ve yatırım işbirliği güçlendirilmesi, Türkiye-Suriye İşadamları Konseyi kurulması, enerji konularında işbirliği yapılması, çifte vergilendirilmenin önlenmesi, yatırımların teşviki konularında kararlar alınmıştır (Albayrak, 2007: 74).

İki ülke ilişkilerinin asıl dönüm noktası olarak Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000 tarihinde ölümünün ardından gerçekleştirilen cenaze törenine Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılması gösterilebilir. Cumhurbaşkanı Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze törenine katılacak olması Türkiye'de büyük tepki yaratmıştır. Fakat Ahmet Necdet Sezer tüm tepkilere rağmen ilk resmi ziyaretini Suriye'ye gerçekleştirmiş, cenaze törenine katılmıştır. Cumhurbaşkanı'nın gerçekleştirdiği bu ziyaret Suriye halkı tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Suriye bu ziyareti, Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin gelişmesi amacıyla atılmış bir adım olarak yorumlamıştır. *Champress* bu gelişmenin oldukça umut verici olduğunu yazmış, Türkiye'nin attığı bu adımla Türkiye ve Suriye arasında derin siyasi ilişkilerin temelini atıldığını, iki ülke arasında yüksek maneviyatın oluştuğu ifade etmiştir (سوريا وتركيا: أكثر من امتحان مقبل للعلاقات, *Champress*, 20.09.2005).

Hafız Esad'ın ölümünün ardından cumhurbaşkanlığına oğlu Beşşar Esad'ın geçmesi Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişiminde önemli olan diğer önemli bir faktör olmuştur. Beşşar Esad, babası Hafız Esad'a göre daha modern daha yenilikçi bir politika izlemeyi hedef almıştır (Celalettin, 2005: 453). Aynı zamanda Beşşar Esad Türkiye ile ilişkilerin gelişimine önem vermiştir. Beşşar Esad başkan olmasının ardından Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla üst düzey ziyaretler düzenlemiştir. Bu yönde 26 Eylül 2000'de Bakanı Harba, ardından 2-3 Kasım tarihlerinde başkan yardımcısı Haddam Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlemiştir. 2001'de Suriye askeri delegasyonunun Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret Türkiye-Suriye arasında stratejik anlamda atılan önemli bir adım olmuştur. 2002 Haziran'da Türk Genelkurmay Başkanı ve Suriye Genelkurmay Başkanı arasında “Eğitim, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması” ve “Askeri İşbirliği Anlaşması” (Türkiye Ortadoğu İlişkileri, www.mba.gov.tr, 2009) imzalanarak askeri alanda gelişmeler ilerletilmiştir. Türkiye, Suriye'yle askeri anlaşmalar imzalamasının yanında İsrail ile gerçekleştirdiği ortak tatbikatlara devam etmiştir. Türkiye'nin doksanlı yıllarda izlediği politikadan çok daha farklı bir politika izlediğinin işareti olarak değerlendirilmelidir. Türkiye, İsrail ve ABD ile geliştirdiği iyi ilişkilerin yanında artık Ortadoğu ülkeleri ve komşularıyla da iyi ilişkiler geliştirme yönünde hareket etmeye başlamıştır.

2002 yılında Irak'a yönelik ABD tarafından uygulanması beklenen işgal ihtimalleri Türkiye-Suriye arasındaki karşılıklı diyalogu artırmıştır. Başbakan Abdullah Gül Irak işgali karşısında bölgesel işbirliğine yönelik görüşmeler gerçekleştirmek amacıyla Şam'a gitmiştir. Özellikle 2003 yılında karşılıklı üst düzey ziyaretler devam etmiştir. 2003 Ocak ayında Suriye Dışişleri Bakanı Faruk Şara'nın Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret uzun yıllar sonra Suriye'den Türkiye'ye gerçekleştirilen ilk üst düzey ziyaret olması açısından önemlidir (Pehlivanoğlu, 2004: 129). Bu ziyaret sırasında Türkiye-Suriye ilişkilerinde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan Hatay sorunu konusunda önemli adımlar atılmıştır. Suriye, ders kitaplarında Hatay'ın Suriye topraklarında olduğunu göstermekteydi. Düzelen ilişkiler çerçevesinde Hatay Suriye ders kitaplarında Türkiye topraklarında gösterilmeye başlanmıştır (Albayrak, 2007: 76). İlk olarak Suriye'deki ders kitaplarında başlatılan bu uygulama tüm Ortadoğu ülkelerine uygulanmıştır. IRCICA öncülüğündeki projeye, Türkiye ve Arap ülkeleri tarih dersi kitaplarında Türk-Arap ilişkilerini zedeleyecek karalamalar temizlenmiştir (Bilici, 2008). Türkiye-Suriye ilişkilerindeki önemli gelişmelerden biri de Suriye Başbakanı Mustafa Miro'nun Türkiye ziyareti olmuştur. Başbakan Miro 17 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suriye Başbakanı olmuştur (Albayrak, 2007: 77). Suriye başbakanı bu ziyaretinde iki ülke arasındaki diğer önemli sorunlar olan su sorunu ve güvenlik konusunun yanında Ortadoğu'daki barış süreci ile ilgili görüşmeler yapılmış, özellikle ekonomik işbirliği konusunda önemli adımlar atılmıştır.

Suriye basını, Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişiminin Beşşar Esad'ın başarısı olduğunu savunmuştur. *Champress* yazarlarından Ghalib Kandel, Türkiye-Suriye ilişkilerinin 2000 yılından itibaren Beşşar Esad'ın cumhurbaşkanı olmasından sonra geliştiğini ifade etmiştir. Kandel'e göre Beşşar Esad Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye özel bir önem göstermiştir (Kandel, 2009c). Suriye, Cumhurbaşkanı Esad'ın diğer Arap ülkeleri arasında Türkiye'nin bu stratejisiyle en çok ilgilenen lider olduğunun altını çizmiştir (Kandel, 2009c). Cumhurbaşkanı Esad aynı zamanda İslam ülkelerinin ve halklarının çıkarlarını savunmak ve rolünü korumak amaçlı çalışmalar yapmaları gerektiğini ifade etmiştir (في قمة كومسيك ويلقي كلمة سورية في الافتتاح اليوم) (*Champress*, 11.11.2009). Suriye Türkiye ile iletişim köprüleri kurarak iki ülke arasındaki ekonomik çıkarlar ve ortak çıkarlar konusunda dayanışma temelleri atılmış, politik yaklaşımlar başlatılmış ve karşılıklı güven sağlanmaya çalışılmıştır.

Suriye ve Türkiye ilişkilerindeki önemli adımlardan biri de 2004 yılında Beşşar Esad'ın Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret olmuştur. 1946 yılından bu yana bağımsız Suriye tarihinde ilk defa Suriyeli bir devlet başkanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir . Suriye'ye göre Cumhurbaşkanı Beşşar Esad'ın bu ziyareti iki ülke arasında atılan en önemli adım olmuştur. Beşşar Esad'ın ziyareti sırasında Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler açısından ilişkilerdeki en önemli çıkmazı oluşturan sorunlar bir daha gündeme getirilmemek üzere çözülmüştür. Hatay ve su sorunu neredeyse tamamen sonuca bağlanmıştır (İnat ve Balcı, 2006: 240).

İlişkilerin gelişmesi konusunda Suriye'nin attığı olumlu adımlara karşılık Türk tarafının Suriye ziyaretleri hız kazanmıştır. 2004 Aralık'ta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Suriye ziyareti bu yönde gerçekleştirilen önemli ziyaretlerden biri olmuştur. Başbakan Erdoğan'ın bu ziyareti sırasında iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma ile iki ülke arasında su anlaşmazlıklarının geride kaldığı mesajı verilmiştir (Suriye ile Su Anlaşmazlığı Bitti, *Hürriyet*, 22.12.2004). Amerika'nın Suriye'yi teröre destek veren bir ülke olarak göstererek Suriye'ye ekonomik baskı uygulanması gerektiğini savunduğu günlerde Başbakan Erdoğan'ın Suriye'yi ziyaret etmesi ve özellikle de Amerika'nın bu suçlamalarda bulunmasından sadece “72 saat sonra Türkiye ve Suriye arasında Serbest Ticaret Anlaşması” imzalanması oldukça önemli bir gelişme olmuştur (Albayrak, 2007: 83). Türkiye bu noktada, Amerika'nın Suriye'ye baskı uygulanması gerektiği fikrine uymamış ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya devam etmiştir. Suriye'nin, Amerika'nın baskılarından sıkıntı yaşadığı dönemde Türkiye'nin Suriye'nin yanında olması Suriye açısından oldukça anlam kazanmıştır. Bu yönde Cumhurbaşkanı Esad, ABD ile yaşadıkları krizin aşılması için yardım istemiş, Başbakan Erdoğan ise bölgede barışın sağlanması için arabuluculuk yapabileceğini ifade etmiştir (ABD ile Aramızızı Bulun, *Hürriyet*, 24.12.2004).

Suriye'nin uluslararası anlamda karşılaştığı en büyük baskı Refik el Hariri suikastı sonrası yaşanmıştır. Amerika Hariri suikastını kullanarak Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi konusunda baskılarını arttırmıştır. ABD, Lübnan'daki Suriye karşıtı muhalefet ve ABD'de faaliyet gösteren muhalif Suriye reform Partisi aracılığıyla Suriye'ye yönelik baskıların arttırılması için uğraşmıştır. ABD, Suriye'nin uluslararası toplumun talepleri doğrultusunda hareket etmediği takdirde yeni yaptırım uygulayacağını, Suriye'ye

baskısını daha da arttıracasının işaretlerini vermiştir. BM güvenlik Konseyi'nde Hariri suikastı ile ilgili raporun görüşüldüğü sırada ABD Fransa ve İngiltere'yi yanına alarak BM Konseyi'nde Suriye için bir yaptırım kararı almaya çalışmıştır. Suriye'ye yönelik baskı Hariri suikastıyla sınırlı kalmayarak ABD Suriye'yi teröre destek vermek, kitle imha silahları geliştirmek, Irak'ta istikrarın sağlanmasına engel oluşturmak ve uluslararası toplumun Lübnan'a ilişkin planlarını engellemekle suçlamıştır. Suriye ayrıca uluslararası anlamda büyük bir tehdit olarak gösterilmiştir (İnat ve Balcı, 2006: 238).

Türkiye Suriye yaklaşması her iki ülke açısından önemli gibi görünse de aslında bu yaklaşma Suriye açısından daha da faydalı olmuştur. Suriye aynı dönemde ABD ve AB olmak üzere uluslararası anlamda izolasyonla karşı karşıya kalmıştır. Suriye Irak savaşından sonra işgal edilmesi gereken ülke olarak hedef gösterilmesinin yanında Irak Savaşı'ndan sonra bölgede istikrarın sağlanamamasının sebebi olarak da gösterilmiştir. Bu olayların ardından 14 Şubat 2005'te gerçekleşen Refik El Hariri suikastının bir numaralı sorumlusu yine Suriye ve Suriye hükümeti olarak gösterilmiş, Suriye'nin üzerindeki baskılar daha da artmıştır. Suriye uğradığı baskılar sonucu uluslararası açıdan bölgede yalnızlaşmıştır. Özellikle böyle bir dönemde Suriye'nin Türkiye'ye yaklaşması Suriye açısından oldukça önemli bir durumdur. Hariri suikastından sonra Suriye İran'a yaklaşmış, İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Rıza Arif Suriye'yi ziyaret ederek Suriye'ye destek verdiğini açıklamıştır. Rıza Arif, "Tehditlere karşı olmasa Suriye'ye her türlü desteğe hazır olduklarını, suikastla ilgili olarak kardeşlerimiz özel bir tehditle karşı karşıya, umarız bizim tecrübelerimizden yararlanabilirler" açıklaması yapmıştır. (İnat ve Balcı, 2006: 242; Iran and Syria Alliance, *Al Jazeera*, 16.02. 2005) Fakat Suriye'nin kendisi gibi izolasyona ve baskıya maruz kalan İran'la iyi ilişkiler kurması üzerindeki baskıyı arttıracak korkusuyla Suriye İran'a yönelmek konusunda tereddütlü davranmıştır. Fakat Türkiye, İsrail ve ABD'yle iyi ilişkileri olan AB ile müzakerelere başlayan, güvenilirliği artan önemli bir ülke olması açısından Türkiye Suriye için çıkış yolu demektir.

Suriye basını Hariri suikastı ile uğradığı baskılardan dolayı hiç olmadığı kadar zor günler yaşadığını ifade etmiştir. Bu dönemde Suriye çok sert bir şekilde Amerika'nın izolasyonu ile karşı karşıya kalmıştır (ضغوط أمريكية على تركيا لتغيير سياستها مع دمشق), *Champress*, 25.09.2005). Suriye'nin en çok rahatsız olduğu nokta Amerika'nın Suriye'ye

karşı uyguladığı izolasyon politikasını tüm dünyaya dayatmaya çalışmış olmasıdır. Özellikle son zamanlarda iyi yönde gelişen Türkiye-Suriye ilişkileri üzerinde Amerika'nın yoğun baskısı olmasıdır. Suriye, özellikle bu baskılardan dolayı Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulmasından endişe etmiştir. Çünkü Suriye'nin uluslararası alanda yalnız bırakıldığı bir dönemde Suriye'nin yanında yer alan ülke Türkiye olmuştur. Suriye Türkiye'nin desteğini kaybettiği takdirde Suriye tamamen yalnız kalacaktı. Suriye, özellikle Türkiye'nin ABD'nin uyarılarına uymaması durumunda Avrupa Birliği müzakerelerinin zarar göreceği ve Türkiye'nin bu yönde Suriye'ye yönelik politikasını değiştirmesinden çekindiklerini ifade etmişlerdir (Barot, 2005). Suriye'nin uğradığı baskı sonucu Türkiye'ye ne derece ihtiyaç duyduğunu görmek mümkündür. Suriye açısından Türkiye'nin desteği oldukça önemlidir. Suriye Türkiye'nin desteğini alarak aynı zamanda Avrupa'nın desteğini de almayı hedeflemiştir. Beşşar Esad verdiği bir röportajda Türkiye'ye verdiği önemi “Türkiye'nin bölgede sadece Suriye içinde değil Araplar tarafından da saygı gören ve güvenilir rolünün kendileri için de önemli bir işbirliği geliştireceklerini” ifadesiyle açıklamıştır (İnat ve Balcı, 2006: 241).

Türkiye Hariri suikastının ardından da Suriye'ye üst düzey ziyaretlerini devam ettirmiştir. Bunlardan en dikkat çekenini Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 13 Nisan 2005 yılında Suriye'ye gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın bu ziyareti gerçekleştirilmemesi konusunda ABD'li yetkililer tarafından günler öncesinden açıklama yapılmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Sözcüsü Richard Boucher “Verilen mesaj önemli değil, önemli olan mesajın doğru algılanıp algılanmayacağı” eleştirisini yaparken, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Eric Edelman “Uluslararası toplumun Suriye hakkında görüş birliği olduğu söylenebilir, umarım Türkiye de uluslararası topluma katılır” açıklamasıyla, yapılacak bu ziyaretten rahatsız olduğunu dile getirmiştir. Fakat Cumhurbaşkanı bu açıklamalara rağmen Suriye ziyaretini gerçekleştireceğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer Amerika'nın uyarılarına kulak asmamış Amerika'ya rağmen Suriye ziyaretini gerçekleştirmiştir. Sezer'in Suriye konusunda attığı adımları özellikle Suriye açısından oldukça anlamlı dönemlerde gerçekleştirmiş olması Türkiye-Suriye ilişkilerinde kilit rol oynamıştır. Suriye'nin izolasyona uğradığı dönemde Sezer'in gerçekleştirdiği ziyaret oldukça anlamlı olmuştur. Suriye basını, Sezer'in ABD baskılarına rağmen cesaretle tutumunu öven sözler sarf etmiştir. Resmi yayın organı “Teshreen”, ABD'nin hoşnutsuzluğuna rağmen Sezer'in Suriye'ye ziyarette

bulunmasının Suriye için çok önemli olduğunu yazmıştır (İnat ve Balcı, 2006: 241). Amerika'da yaşayan ve Suriye Reform Partisi'nin lideri olan Ferid Gadiri ise Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Şam'a gitmesini diktatöryal bir rejime destek olarak algıladığını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yanlış yolda olduğunu vurgulamıştır (Sezer, ABD'ye Rağmen Suriye'ye Gitti, *BBC*, 13.04.2005) .

Türkiye'nin attığı adım Suriye basınında oldukça olumlu etki yaratmıştır. *Champress*'te yayınlanan haberde Türkiye-Suriye arasındaki gelişmelerin oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Suriye basını her zamanki gibi Amerika'nın Suriye'ye uyguladığı izolasyon politikalarını tüm dünya ülkelerine dayatma çabasında olmasından rahatsız olmuştur. ABD, Türkiye-Suriye yakınlaşmasından rahatsız olmakta, Türkiye'nin ABD'nin Suriye'ye uyguladığı izolasyon kararına uymasını istemekte ve Suriye'ye yönelik politikasını değiştirmesi konusunda, Türkiye'ye baskı uygulamaktadır (ضغوط أمريكية على تركيا لتغيير سياستها مع دمشق, *Champress*, 25.09.2005). Suriye basınının bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Suriye, Türkiye'nin desteğine önem vermekte ve bu anlamda Türkiye'nin desteğini kaybetmek istememektedir.

Suriye, ABD ve İsrail'in Suriye'ye uyguladığı baskı sonucu karşılaştığı problemler karşısında Türkiye'ye ihtiyaç duymuştur. İki İsrail askerinin kaçırılması ve İsrail'in Lübnan'a saldırması olayıyla Suriye Hizbullah'a silah ve lojistik yardım sağlamakla suçlanmıştır. Bunun üzerine Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad Başbakan Erdoğan'ı arayarak barış çabalarını sürdürmesini, bir an önce ateşkesin sağlanarak diplomatik çabaların sürdürülmesini ve bu çabalarda Türkiye'nin desteğini beklediklerini ifade etmiştir (İnat ve Ataman, 2008: 304). Türkiye, Suriye için artık başı sıkışınca koştuğu bir dost olmuştur. Suriye basını Türkiye'yi, Arap ülkesi olan Suriye'ye Arap ülkesinden daha yakın Arap olmayan bir ülke olarak görmektedir (Al Labad, 2008).

Türkiye-Suriye yakınlaşması ve iki ülke arasındaki diplomasi yoğunluğu Arap televizyonlarına da yansımıştır. Türkiye Arap dünyasında sadece diplomatik anlamda değil sosyal anlamda da etki etmiştir. Arap televizyonlarında yayınlanan Türk dizileri, Arap dünyasında büyük ilgi görmüştür. Dizilerde özellikle Suriye lehçesiyle dublaj yapılması Türkiye-Suriye arasındaki kültürel ve sosyal yakınlığa vurgu yapmıştır. Suriye, Türkiye'nin kendisi ile geliştirdiği iyi ilişkilerin yanında Türkiye'nin Doğu ve

Batı arasında köprü rolü oynamasını takdirle karşılamaktadır. Fakat bazı yazarlara göre Türkiye'nin kendi ülke içindeki sorunlar çözülmeden bu köprü niteliğini başarıyla sürdürmesi oldukça zordur. Türkiye'nin ilk olarak kendi iç meselelerinde istikrarı sağlaması gerektiği savunulmaktadır. Suriye bu sorunların başında Türkiye'deki Kürt sorunu olduğunu vurgulamıştır (AKI Arabic, 2009).

Türkiye-Suriye ilişkileri hızla gelişirken Arap basını bu gelişmenin bölgedeki dengeleri değiştirip değiştirmeyeceği tartışmıştır. Suriye ve Türkiye ilişkilerinin gelişmesi bölgede İsrail'in gücünü azaltacağı şeklinde yorumlanmıştır. Al Hayat gazetesine göre Amerika'nın Irak'ı işgalinden sonra, Amerika'nın bölgeyi tekrar şekillendirme istekleri karşısında, Suriye ve Türkiye bölgede yeni güvenlik anlaşmalarına imza atmanın gerekliliğini gördüklerinden bu yakınlaşma sağlamıştır. Her iki ülke de bölgede oluşacak değişikliklerden ve Kuzey Irak'ta kurulması düşünülen Kürt devletinden endişe etmektedir. Türkiye- Suriye arasında açılan yeni kapılar bölgede İsrail ve Amerika müdahalelerini azaltacaktır (Mardini, 2004).

Türkiye-Suriye ilişkilerini ileriki seviyeye taşıyan olay tüm Arap dünyasında büyük tepki yaratan Gazze Savaşı ve Başbakan Erdoğan'ın Davos çıkışı olmuştur. Davos olayı sonrası Suriye'ye giden Başbakan Erdoğan, Suriye halkı tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Başbakan gezisi sırasında Halep Üniversitesi'ni ziyaret etmiş, Başbakan Erdoğan'a Halep Üniversitesi tarafından fahri doktora verilmiştir. Halep Üniversitesi kuruluşundan itibaren "ilk defa fahri doktora" unvanı vermiştir (Salaha, 2009). Halep Üniversitesi'nin ilk defa fahri doktora unvanını Başbakan Erdoğan'a vermesi Suriye-Türkiye ilişkilerinin ne denli geliştiğinin ve Başbakan Erdoğan'a atfedilen önemin ne derece önemli olduğunun göstergesi olmuştur.

Eylül 2009'da İstanbul'da görüşen Suriye ve Türk heyetleri Türkiye-Suriye açısından tarihi bir karara imza atmışlardır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Suriye Dışişleri Bakanı Velim Muallim birlikte yaptıkları basın toplantısında Türkiye-Suriye arasındaki vizenin kalktığını açıklamışlardır (Türkiye, Suriye Arasında Vize Kalktı, *Zaman*, 16.09.2009). Suriye ile vizelerin kaldırılması iki ülke arasındaki sınırları tamamen kaldırmıştır. Champress'e göre vizelerin kaldırılması iki müslüman ülke arasındaki iyi ilişkilere model oluşturmaktadır. Bu gelişme diğer Arap ülkeleri için de örnek oluşturmaktadır (Taha, 2009). Suriye'yle vizelerin kaldırılmasının ardından Libya

ve Ürdün arasında da vizesiz geçiş sağlanmıştır.

İki ülke ilişkileri hızla gelişirken Arap basını bir taraftan da geçmişin muhakemesini yapmıştır. Champress'ten Muhammed Nur Al Din'e göre Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda "Araplar bizi sırtımızdan vurdu" hassasiyetini hala korumaktadır. Al Din'e göre birçok tarihçi Türkiye'nin İsrail'i tanımasını bunun intikamı olduğuna inanmaktadır. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye-Arap ilişkileri kısa sürede özellikle de Suriye'yle önemli derecede gelişmiştir. İlişkilerin düzeyi o kadar gelişmiştir ki bu vizelerin kaldırılmasını bile sağlamıştır. Bu ilişkilerin korunmasına ilişkin yapılması gerekenler, ilişkilerin alt yapısına yönelik girişimlerde bulunmak, güçlü alt yapı oluşturmak ve sivil toplum alanında çalışmalar yapmak şeklinde önerilmiştir. Bu yönde iki ülkede de birçok sempozyum düzenlenmiştir. Bununla birlikte sanat, spor, tarih alanında uzun süreli işbirliği, üniversiteler arası diyalog sağlanarak ilişkiler daha da sağlam bir zemine oturtulması gerektiği savunulmuştur. Kısacası ortak çıkarlar çerçevesinde ilişkiler geliştirilmelidir. Türkiye ve Araplar birlikte sağlam adım atmaktadır. Yazar aynı zamanda "Türkiye'de Arapları kötü anlamda eleştiren kesim, Batı'nın ve İsrail'in kurbanlarıdır" yorumunu yapmıştır (Al Din, 2009).

Champress'te yayınlanan haberde Türkiye-Suriye arasında vizenin kalkmasının önemine vurgu yapmıştır. Türkiye, Suriye için Avrupa'ya açılan; Suriye de Türkiye için Ortadoğu'ya ve Körfez ülkelerine açılan kapı olmasından dolayı her iki ülke de oldukça önemli jeopolitik konuma sahiptir. Bu açıdan iki ülke arasında vizenin kalkması ayrı bir öneme sahiptir. Ortadoğu için önemli olan, bu iki ülkenin işbirliği içinde olmasıdır. 2004 yılından itibaren Türkiye ve Suriye sadece politik anlamda değil ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda da gelişmelere tanık olmuştur. İki ülke arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve beş yıl içinde ortak girişimler yapılmıştır. Champress'e göre Cumhurbaşkanı Gül ve Esad'ın görüşmelerinde Türkiye ve Suriye ilişkilerinde stratejik işbirliği kurulması iki ülke arasında büyük ve pratik adımlar atılmasını sağlamıştır. İki ülke arasında vizesiz geçiş sağlanması iki ülke halkını birbirine daha da yakınlaştırmış bu ilişkiler çevre ülkeler için model oluşturmuştur (في قمة كومسيك ويلقي كلمة) سوروية في الافتتاح اليوم, Champress, 11.11.2009).

Türkiye ve Suriye arasındaki vizelerin kalkması Avrupa Birliği'nin çekirdeğini oluşturan bir grup ülke arasındaki engellerin kaldırılmasına benzetilmiştir. Türkiye ve

Suriye arasındaki ikili anlaşma Avrupa Birliği ile üçlü ittifak haline gelebilir mi, Suriye de Avrupa'nın bir parçası haline gelebilir mi sorusunu akıllara getirmiştir (Mardini, 2004) Bu olay bölgede büyük değişimleri sağlayacak yeni yatırımları getireceği ortadadır.

Vizelerin kalkmasının ardından Türkiye'nin Suriye'deki popülerliği daha da artmıştır. Yine basında Türkiye'yi öven yazılar artmıştır. Suriye basını Türkiye'nin Arap dünyası ve Suriye açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Türkiye 2003 yılında Irak tezkeresinin geçmesine izin vermemiştir. 2005 yılının başından beri Amerikan başkanı George Bush Suriye'yi izole etme çabaları karşısında Türkiye, Amerika'ya karşı cesur bir duruş sergilemiş ve Suriye'ye kapılarını açmıştır. Türkiye, İsrail ve Suriye arasındaki diyalogu tekrar başlatmış, güvenilir bir ülke konumuna geçmiştir.

2.4. SURİYE - İSRAİL DOLAYLI GÖRÜŞMELERİ VE TÜRKİYE'NİN ARABULUCU ROLÜ

Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolüne önem katan olay Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasında gerçekleştirdiği arabuluculuk rolü olmuştur. Türkiye üstlendiği bu rolle Ortadoğu'da barışı getirmeye çalışan bir ülke olarak görülmesinin yanında, Türkiye artık Ortadoğu'daki önemli meselelerde rol oynamaktaydı.

İsrail'in Golan Tepeleri'ni işgal etmesi ile Suriye İsrail ilişkileri günümüze kadar sorunlu bir şekilde devam etmiştir. Golan Tepeleri'nin önemli su kaynaklarına sahip olması, su sıkıntısı çeken Suriye için hayati bir öneme sahiptir. 1967 Haziran'ında yaşanan Altı Gün Savaşlarında İsrail Mısır, Ürdün ve Suriye'ye saldırmış, bu saldırılar sonucu İsrail, Kuneytura kasabası ve Golan Tepelerini işgal etmiştir (Türk-Arap İlişkileri, 1976: 50). İsrail'in Golan tepelerini ele geçirmesi sonrası Suriye-İsrail anlaşmazlığı günümüze kadar devam etmiştir. Suriye-İsrail arasında barış görüşmeleri en son 2000 yılında başlamış, görüşmeler yine Golan Tepeleri sebebiyle sonuçsuz kalmıştı. İsrail-Suriye barış görüşmeleri yedi yıl sonra tekrar gündeme gelmişti. Türkiye-Suriye ilişkilerinin düzelmesinin ardından Türkiye, barış görüşmeleri için devreye girmiş, Suriye-İsrail barış görüşmelerinde arabulucu olma girişimlerinde

bulunmuştur. Başbakan Tayyip Erdoğan 2007 Ocak'ta gerçekleştirdiği Amerika ziyaretinde Suriye-İsrail barış görüşmelerinde arabulucu rolü oynayabileceğini ifade etmiştir. Bu anlamda ABD, İsrail ve Suriye arasında yapılacak barış görüşmelerine Türkiye'nin arabuluculuğunu desteklemiştir. İsrail ve Türkiye arasındaki temaslarda Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında arabuluculuğu olması konusunda İsrail tarafından da olumlu yanıt gelmiştir. Üç ülke arasındaki görüşmeler sonrası, Türkiye'nin arabuluculuğu ile başlayan barış görüşmelerinin temasları ilk olarak İsrail başbakanının 2007 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret ile başlamıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan 26 Nisan 2008 tarihinde Suriye'ye gerçekleştirdiği ziyarette, Türkiye'nin uyguladığı barış diplomasisinin olumlu sonuçlar verdiğini daha önce gördüklerini ifade ederek “Burada uygulayacağımız barış diplomasisi inanıyorum ki gerek Irak'ta gerek Suriye-İsrail arasında gerek İsrail-Filistin arasında inşallah beklenen neticelere olumlu katkılar sağlayacaktır” demiştir (Başbakan Erdoğan Suriye'ye Gitti, *Hürriyet*, 26.04.2008).

2007 yılında yapılan temaslardan sonra durdurulmuş olan barış görüşmeleri sekiz yıl aradan sonra 2008 Mayıs'ta Türkiye'nin arabuluculuğuna resmen başlamıştır. İsrail-Suriye dolaylı barış görüşmeleri İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in danışmanları ve Suriyeli yetkililerin İstanbul'a gelmesiyle başlamıştır. Barış görüşmelerinin başlamasının ardından ABD, Türkiye'nin arabuluculuğunda gerçekleşen barış görüşmelerine destek verdiğini açıklamıştır. Yapılan görüşmelerde başta Golan tepeleri olmak üzere Suriye ve İsrail arasındaki tüm sorunlar görüşülmüştür. Suriye-İsrail dolaylı görüşmelerinin başlaması Suriye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Suriye'nin uluslararası alanda yalnız kaldığı bir dönemde barış görüşmelerinin başlaması Suriye açısından önemliydi. Özellikle de Suriye için hayati önem taşıyan Golan Tepeleri sorunu konusunda çözüm sağlanmasını ümit etmiştir (Türkiye Resmen Arabulucu, *Cumhuriyet*, 22.05.2008; Türkiye'nin Arabuluculuğunu Doğruladı, *Hürriyet*, 21.05.2008).

Suriye'ye baskı uygulanan bir dönemde Türkiye'nin Suriye'nin yanında yer almasıyla Türkiye'nin imajı olumlu yönde etkilenmiş, Türkiye'nin barış görüşmelerine arabulucu olmasıyla daha da önem kazanmıştır. Champress Türkiye'nin arabuluculuğu hakkında olumlu yorumlar yaparken Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad Türkiye'nin giriştiği barış çabalarından dolayı Türkiye'yi takdir ettiğini yazmıştır (الرئيس الأسد يعرب)

لأردوغان عن تقدير سورية للجهود التي تبذلها تركيا لإحلال السلام في المنطقة (Champress, 04.09.2008)

Champress yazarlarından Ghalib Kandel, Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasında arabulucu olmasının bölgedeki önemini iki katına çıkardığını ve bölgede oluşan çatışmalarda arabulucu olmasıyla güvenilir bir ülke niteliği kazandığını ifade etmiştir (Kandel, 2009a). Türkiye bu güveni özellikle Arap ülkeleri içinde sağlamıştır. Fayaz Sayah'a göre, barış sağlamanın zor olduğu bir bölgede kimse Türkiye'nin başlattığı arabuluculuk rolüne soyunmamış, kimse bölgede barış elçisi olmaya yanaşmamıştır. Bu açıdan Türkiye büyük bir rol üstlenmiş, büyük bir cesaret göstermiştir (Sayah, 2008). Arap dünyası Suriye-İsrail barış görüşmelerinde Türkiye'nin arabuluculuğunun önemini üç hususta açıklamıştır: Birincisi Türkiye'nin, çevre ülkelerden ve Avrupa ülkelerinden çok daha güvenilir bir ülke olması ikinci neden Türkiye'nin coğrafi gücü, İsrail'le olan yakın ilişkileri ve bölgedeki önemi ve üçüncü neden Türkiye'nin arabulucuğa uygun ve tarafsız bir ülke olmasıdır (AKI Arabic, 2009).

İsrail-Suriye barış görüşmelerinde, Türkiye'nin arabulucu olması Suriye'de memnuniyetle karşılanırken Mısır tarafında rahatsızlık yaratmıştır. Al Ahram gazetesindeki yazılara bakılırsa Mısır'ın Türkiye'nin arabuluculuğundan rahatsız olduğunu söylemek mümkündür. Al Ahram'da yazan Dr. Hassan Abu Taleb Türkiye'nin arabuluculuğunu kaleme almıştır. Abu Taleb'e göre "Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk rolünü oynaması Türkiye'nin Arap ülkesinde ses getirmek devrim yapmak istemesinden kaynaklanmaktadır". Abu Taleb Türkiye'nin arabuluculuğunu doğru bulmamakla birlikte Türkiye'nin arabuluculuğu yerine bir Arap ülkesinin arabulucu olmasının daha doğru bir karar olacağını ifade etmiştir (Abu Taleb, 2008a). Abu Taleb başka bir yazısında da Türkiye'nin bu role sahip olmasını sağlayan Mısır'ın tecrübeleri olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin bölgedeki rolü öncekine göre oldukça artmıştır. Abu Taleb bölgede böylesine önemli rol oynamak isteyen ülkelerin bölgede mutlaka denge politikası oynaması gerektiğini ifade etmiştir. Abu Taleb bu yönde Türkiye'nin doğru bir politika izlediğini belirtmiştir. Fakat Türkiye'nin bölgedeki hareketlenmesinin sebepleri üzerinde durmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin bölgedeki artan rolü yine Ortadoğu'da güç haline gelen İran'ı durdurmak için mi yoksa isteksiz bir şekilde devam eden İsrail ilişkilerine karşılık Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirme çabası içinde mi olduğu sorularını sormuştur. Fakat Mısır'daki hakim inanış,

bölgede Mısır'ın etkinliğinin azalmasının getirdiği boşluğun Türkiye'nin böyle bir rol oynamasına katkı sağladığıdır. 2003'te ABD'nin Irak işgali sırasında Mısır'ın olaylara uzak durması, yine Türkiye'nin bölgede etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Abu Taleb göre, “Türkiye'nin bölgede böyle önemli rol oynamasının tek sebebi Mısır'ın yokluğu olmuştur.” Abu Taleb'e göre Türkiye'nin rolü gittikçe büyüyecek ve rolünü kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda bölgede yoğunlaştıracak ve kendi çıkarları doğrultusunda barış ve istikrarı sağlamaya çalışacaktır. Abu Taleb Türkiye'nin, Filistin ve İsrail konusunda sağladığı başarıların Türkiye'nin, Mısır'ın uzmanlığından ve tecrübelerinden yararlanarak gerçekleştirdiği başarılar olduğunu savunmuştur. Türkiye bu konuda başarı sağlamıştır ve Mısır'ı rehber alarak bu başarılarla devam edeceğini yazmıştır. Fakat yazar Türkiye'nin bölgede belli bir süreden sonra engelleneceğini savunmuştur. Türkiye bu gerçekleştirdiği rolü devam ettirmek istese de bölgedeki büyük güç tarafından engellenecektir (Abu Taleb, 2009).

Al Ahram gazetesinden Majdi Al Dakak, Türkiye'nin arabuluculuğu başarılı ya da başarısız olmasının önemli olmadığını, önemli olanın Suriye'yi müttefikler arasında yalnız bırakmamak, bölgede oluşacak harita değişikliklerine engel olmak gerektiğini yazmıştır. Suriye bu görüşmelerde izolasyona maruz kalmakta, İsrail ve Amerika'nın baskısıyla karşı karşıya kalarak, bu ülkelere karşı tek başına mücadele etmektedir. Al Dakak Suriye'nin bölgede yalnız bırakılmaması gerektiğini düşünmüştür. Suriye'ye Arap desteği şarttır. Bu durumda Mısır bölgede kendisinin varlığını şart görmektedir. Al Dakak “ Bölgede deneyimli kardeş bir Arap ülke olan Mısır'a ihtiyaç vardır. Suriye'nin Mısır'a daveti olsun olmasın yada Türkiye arabulucu olsun olmasın Mısır'a bölgede ihtiyaç vardır.” (Al Dakak, 2008).

Mısır basını, Türkiye'nin üstlendiği bu rol sonrası Arap dünyasının nerde olduğunu sorgular gibiydi. Al Ahram gazetesinde Yasri Al Azbawi önceki yıllarda bölgedeki sorunlarla ilgilenen ülkeler olarak Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan üçgenini göstermiştir. Fakat çevresel faktörler ve bu ülkelerden bazılarında uygulanan izolasyon nedeniyle bu üçgen dağılmak zorunda kalmıştır (Al Azbawi, 2009).

Suriye-İsrail barış görüşmelerinin en önemli konusu şüphesiz ki Golan Tepeleri sorunu idi. İsrail, Suriye ile yürütülen barış görüşmelerinde Golan Tepeleri'ni Suriye'ye geri vereceğini vaatlemiştir. Fakat bu vaad İsrail'deki hahamlar tarafından öfkeyle

karşılanmıştır. Hahamlara göre Golan tepelerini geri vermek dinen yanlıştır. Golan Tepeleri'ndeki hahamlar, İsraili dini liderlerin çoğunun, "yaşadıkları dağların, Tanrı'nın bahsettiği İsrail topraklarının bölünmez bir parçası olduğu düşüncesini paylaştıklarını, buraların Yahudi olmayanlara asla bırakılamayacağını" savunmuştur (İsrail Hahamları: Golan'dan Vazgeçmek Dine Aykırı, *Hürriyet*, 25.04.2008). İsrail'li hahamların kullandığı ifadelerden anlaşıldığı gibi İsrail'in Golan tepelerini vermesi imkansız görünmektedir. Hahamların iddia ettiği gibi Golan Tepeleri'nin verilmemesinin tek sebebi kutsal sayılması değildi. Diğer önemli olan sebep bölgedeki su yetersizliği ve Golan tepelerinin sahip olduğu önemli su kuyularıdır. Bu görüşmeler konusunda birçok yorum yapılmış ve bu yapılan yorumlardaki ortak nokta, çözülmesi imkansız görünen bu sorunlar üzerinde görüşmelerin neden başlatıldığıdır. Bu görüşmelerin başlatılmasında üç ülke liderlerinin, üç ayrı sebebi üzerinde durulmuştur. Bu sebepler İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in yolsuzluk skandallarının çıkması, Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kapatılma davasının sürmesi, son olarak da Suriye'nin karşı karşıya kaldığı izolasyondur. Bu üç ülke liderinin ülkede mücadele ettikleri önemli sorunlardan uzaklaşmak ve gündemi değiştirmek amacıyla çözülmesi neredeyse imkansız olan Suriye-İsrail için hayati önem taşıyan konuları görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir, şüphesi gündeme gelmiştir (Üç Lider, Üç Soru, *Hürriyet*, 23.05.2008; AKP Görüşmeleri Koz Sayıyor, *Cumhuriyet*, 24.05.2008). Bu iddialarda doğruluk payı olduğunu düşünmek mümkündür. Çünkü yine bu görüşmelerde de herhangi bir çözüm elde edilememiş söz konusu olan vaadler yerine getirilmemiştir. Zaten Ehud Olmert'in yolsuzluk problemleri sebebiyle barış görüşmeleri sık sık kesilmiş, son olarak Ehud Olmert'in istifası ile görüşmeler hiçbir ilerleme kaydedilemeden sona ermiştir. Ehud Olmert istifasının ardından yeni hükümet kurulana kadar siyasi boşluk oluşmasını istemediğinden durdurulan İsrail-Suriye görüşmelerine tekrar başlamak istemiştir. (İsrail Suriye ile Yeniden Görüşmek İstiyor, *Hürriyet*, 01.11.2008) Suriye'den de olumlu yanıt gelmiş, Suriye, Türkiye ile başlatılan müzakerelere kapılarını kapatmak istemediğini ifade etmiştir. (Kandel, 2008) Fakat bu süre içinde dahi müzakerelerden herhangi bir sonuç alınamamış. Bu aşamadan sonra müzakerelere devam edilmemiştir.

2.5. GAZZE ÇATIŞMASI VE DAVOS KRİZİ SONRASI TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Filistin sorunu 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasından itibaren Ortadoğu'da büyük bir problem olmaya devam etmiştir. Gazze'de son olarak 19 Haziran 2008'de Mısır'ın arabuluculuğuyla ilan edilen ateşkes sonucu kısa süreli de olsa çatışmalar durmuştur. Fakat ateşkes süresinin hemen ardından Gazze yeniden karışmıştır. Ateşkes süresinin hemen ardından İsrail Gazze'ye saldırmıştır. İsrail saldırılara başlamasının sebebi olarak, İsrail'in Gazze sınırını açmamasıyla Hamas'ın roket saldırısına başlamasını göstermiştir. Hamas'ın bu saldırılarını sebep gösteren İsrail kuvvetleri Gazze'ye 700'den fazla roket göndererek, Gazze'yi bombalamıştır. Hamas'ın düzenlediği saldırı da bir İsrail'li hayatını kaybederken, İsrail'in başlattığı abluka sonucu 505 Filistin'li hayatını kaybetmiş 2500 Filistinli de yaralanmıştır (Korku ve Öfke Aynı Bakışta, *Taraf*, 30.12.2008).

Saldırlardan sadece beş gün önce Ankara'ya gelen Ehud Olmert, Erdoğan'a Filistin'e yönelik herhangi bir operasyon düzenlenmeyeceğinin garantisini vermiştir. Görüşmeleri yakın takibe alan Hamas operasyon yapılıp yapılmayacağı konusunda bir işaret beklemiştir. Fakat görüşmelerde yakın bir zamanda operasyon düzenlenmeyeceği işareti verilmesi, Hamas'ın saldırılara hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur (Olmert Ankara'yı Paravan Yapmış, *Cumhuriyet*, 31.12.2008). Hamas'ın bu şekilde hazırlıksız yakalanması ölü sayısını arttırmıştır. Bu noktada İsrail, Türkiye'yi uyguladığı strateji için kullanmıştı. Türkiye bu nedenle İsrail'in gerçekleştirdiği saldırılara, İsrail'e oldukça sert tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül saldırıları, “sorumsuzluk” olarak nitelendirirken, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan İsrail-Suriye görüşmelerine yaptığı katkıyı hatırlatarak saldırıları “Bize karşı da saygısızlıktır” olarak ifade etmiştir. Başbakan Erdoğan ardından: “ İsrail orantısız güç kullanıyor. Gazze'deki insanlara karşı yapılan bu hareket, barışa indirilmiş bir darbedir” şeklinde açıklamalar yapmıştır. (Barışa Darbe İndi, *Cumhuriyet*, 28.12.2008; Gazze Saldırısı Bize de Yapılmış Bir Saygısızlıktır, www.haberler.com, 2008).

Saldırlara tüm dünyadan tepki gelmiş, bazı tepkiler İsrail'i kınamanın ötesine geçmiştir. Venezuela Dışişleri Bakanlığı İsrail büyükelçisini ve büyükelçilik diplomatlarını sınır dışı etme kararı aldığını duyurmuştur (Julian, 2009). Fransa

Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy saldırıları “orantısız güç” olarak ifade ederek kınamıştır. İngiltere de İsrail'in ölçülü olması gerektiğini söylerken İsrail'in roket saldırılarını bir an önce durdurması gerektiği çağrısında bulunmuştur. Yine aynı şekilde BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun İsrail'in saldırılarını kınamıştır. İran saldırıları “soykırım” olarak nitelendirmiştir (Katliama Lanet Yağdı, *Cumhuriyet*, 29.12.2008). Diğer yandan da ABD İsrail'in saldırıların sorumlusu olarak Hamas'ı göstermiştir. Tüm Dünya'nın verdiği tepkilere rağmen İsrail Savunma Bakanı Gazze'ye yönelik askeri operasyonların devam edeceğini hatta operasyonları genişletebileceğini açıklamıştır (Gazze Kana Bulandı, *Cumhuriyet*, 28.12.2008). İsrail saldırılarına devam etmiş, saldırılarda yüzlerce sivil hayatını kaybetmiştir.

Türkiye'deki tepkiler tüm dünyada olduğu gibi sokaklara da yansımıştır. İsrail'in saldırılarını kınamak için Türkiye'nin birçok şehrinde protesto gösterileri düzenlenmiştir. Birçok çevreden Türkiye'nin İsrail ile anlaşmalarını iptal etmesi gerektiği ifade edilmiştir. İran'da düzenlenen sokak protestolarında İran halkı İsrail'e tepki vermekle birlikte bu insanlık dramına sessiz kalan Arap liderlere de tepki göstermiştir. Irak lideri Al Maliki Arap liderlerine İsrail ve ABD ile ilişkilerini kesme çağrısında bulunmuştur (Vurdumduymaz Araplara Ölüm, *Cumhuriyet*, 29.12.2008). Gazze saldırılarına tepki olarak Suriye, İsrail'le sürdürdüğü barış görüşmelerini durdurmuştur.

Suriye gazetesi Champress, Türk halkının müslüman kimliği nedeniyle Filistin meselesine özel bir önem atfettiğini yazmıştır. Türk iktidar partisi başta olmak üzere bu konuda tepkisini koymuş, Türk halkının Filistin halkı için kitlesel gösterilerle bu olayı şiddetli protestolarla kınaması Arap ülkelerinin dikkatini çekmiştir (Kandel, 2009ç).

Saldırıların devam etmesi sonucu Başbakan Recep Tayyip Erdoğan barış görüşmeleri için Ortadoğu turuna çıkmıştır. Başbakan Erdoğan'ın gezisi Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır'ı kapsamıştır. Onun bu girişimi Arap halkı tarafından umutla karşılanmıştır. Türkiye'nin bölgede önemli bir konuma sahip olması Arap halkı tarafından ateşkesi sağlayabileceği umudu taşımaktaydı. Ortadoğu turuna çıkmadan önce açıklama yapan Başbakan Erdoğan bölgede olanlara sessiz kalamayacağını ifade etmiştir. Ateşkesin sağlanması için Filistinli gruplarla ve Mahmut Abbas'la görüşmüştür. Türkiye başbakanının bu temasları ve girişimleri Suriye basını Champress Başbakan

Erdoğan'ın bu girişimlerinin takdir toplayan bir davranış olduğunu ayrıca Suriye halkının başbakanın bu tutumunu memnuniyetle karşıladığını yazmıştır (Mostafa, 2009). Shark al Awsad'da yazan Al Rashed'e göre Arapların yaşanan bu çatışmalarda Türkiye'nin arabuluculuğuna ihtiyaç vardır. Türkiye bölgedeki çatışmalara son vermek için bölgede bir rol oynamalı yorumu yapılmıştır (Al Rashed, 2009).

Abdel Bari Atwan, Türkiye'nin bir taraftan Avrupa Birliği'ne girmeye çalışıp Batı ile iyi ilişkiler kurmak istediğini bir taraftan da Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştığını ve Türkiye'nin iki taraf arasında ortada durduğunu belirtmiştir. Bu yazıda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Gazze işgalini ilk andan itibaren eleştiren ve kınayan bir tavır içinde olduğunun üzerinde durmuştur. Buna karşılık hiçbir Arap lider bu konuda bir yorum yapmamış liderlerin tamamı sessiz kalmıştır. Bölgede Arap olmayan ülkelerin Filistin halkına Arap ülkelerinden daha çok sahip çıkması Araplar için üzücü bir durum olduğunu ifade etmiştir. Arap aydınları ve halkı aslında liderlerinden çok şey beklemekteydiler. Arap halkına göre kendi ülkeleri isteseler bu zulümü durdurmak için birçok şey yapabilecek güçte olmalarına rağmen bölgedeki önemli olaylar karşısında sessiz kalmaktaydılar. Kendi ülkelerinin sessiz kaldığı haberlerinin yanında Mısır'dan gelen haberler Arap halkını daha da üzmüştür. Gazze saldırılarının başlamasıyla Mısır, Refah kapısını açtığını açıklamıştı. Fakat ilerleyen zamanlarda Mısır'ın hava saldırısından kaçan Filistinlilere sınır kapısını kapattığı haberi büyük bir üzüntü yaratmıştı. Atwan'a göre Mısır'ın savaştan kaçan halka sınırını kapatması büyük bir utançtır. Pakistan Afganistan'da oluşan karışıklık döneminde üç milyon mülteciyi ülkesine almış aynı şekilde Sudan da dört milyona yakın Etiyopyalıyı topraklarına almıştı (Atwan, 07.01.2009). Fakat Araplar birbirlerine sırtını dönmüş ve birbirlerine yardım etmek yerine savaştan kaçan insanlara ateş edebilmekteydi. Bu durum Arapların birbirinden ne kadar kopuk olduklarının kanıtı olmuştur.

Başbakan Erdoğan Gazze saldırıları sonrası barış sağlanması konusunda yaptığı görüşmelerde özellikle "Haziran 2008" sürecinin üzerinde durmuştur. Başbakan Erdoğan bir an önce ateşkesin sağlanması konusunda girişimlerin başlatılması Arap Birliği Dışişleri Bakanları bu konuyu BM Güvenlik konseyine götürmeleri gerektiğini açıklamıştır. Türkiye BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliği sürecinde 2 yıl görev yapacağını, Filistin sorununu BM'ye götürmeleri durumunda, BM zemininde Mısır

görüşerek Türkiye elinden geleni yapacağını ifade etmiştir (Erdoğan Kahire'de Konuştu, *Hürriyet*, 01.01.2009). Aynı şekilde Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu da çatışmaların sona ermesi ve insanlık trajedisinin bitmesi gerektiğini söylemiştir. Davutoğlu "Türkiye, bütün taraflarla kanallarını açık tutarak ve ikili diplomasiyle kendisine gelen her teklifi değerlendirerek, bu insanlık trajedisinin bir an önce son bulması için çaba sarf etmektedir." açıklamasında bulunmuştur (Davutoğlu: "Türkiye Somut Öneriler Yapıyor", *Hürriyet*, 06.01.2009). Fakat uluslararası tepkiler ve İsrail'e yönelik uyarılar işe yaramamış, tüm uyarılara kulaklarını tıkamış ve saldırılara devam etmiştir. Bunun üzerine Abdullah Gül Şimon Peres'i arayarak "ateşkesin sağlanması" için çağrıda bulunmuştur. İsrail'e yapılan uyarılar sadece Türkiye'nin çağrısıyla sınırlı kalmamıştır. ABD, Rusya, BM ve AB'den oluşan Ortadoğu dördlüsü, 23 Latin Amerika ülkesini içine alan Rio Grubu da ateşkesin sağlanması için çağrıda bulunmuşlardır (İsrail Ateşkesi Reddediyor, *Cumhuriyet*, 01.01.2009). Fakat bu çağrılarının hiçbiri de İsrail'in saldırılarını durdurmasını sağlayamamıştır. Uluslararası uyarılar İsrail'in roket saldırılarını durduramamakla birlikte İsrail kara hareketına başlamıştır. İsrail saldırılarının devam etmesi ile Arap Birliği çözüm üretmek için toplanmışlardır. Gazze konusunda görüş ayrılıkları olan Arap ülkeleri, Arap Birliği toplantısında da bir sonuca varamamışlardır.

Arap Birliği'nde oluşan bu anlaşmazlıklar Arapların önemli meselelerinin hep sonuçsuz kalmasına neden olmakla birlikte kendileri arasındaki bağı yavaş yavaş koptuğunu göstermiştir. İsrail saldırıları karşısında Arap Birliği'nin bir sonuca varamaması ve liderlerin olaylara kayıtsız kalması üzerine Hizbullah'ın dini lideri Türkiye, Mısır ve İran'ın İsrail'e karşı birleşmesi gerektiği, bu üç ülkenin "İslam Birliği" kurması gerektiğini savunmuştur. Bu üç ülkenin birleşmesi bölgede istikrarın sağlanmasında önemli olacağı inancı hakimdi. İsrail'e yapılan uyarılar ve ateşkesin sağlanması için yapılan girişimler ancak yirmi iki gün sonra İsrail'i durdurabilmişti. İsrail saldırılarının ardından 18 Ocak 2009'da ateşkes ilan etmiştir. Saldırıların sonucunda 1300 Filistinli hayatını kaybetmiştir (www.bbc.co.uk, 2009).

Saldırıların ardından Gazze perişan durumda ve halkı gelecekte kendilerini neler bekleyeceğinden habersiz çaresizlik içinde kalmıştır. Gazze sorunu saldırıların ardından İsrail-Gazze barış görüşmeleri için ilk adım Dünya Ekonomik Forumu'nda ele alınmıştır. "Gazze ve Ortadoğu'da Barış Modeli" paneline Türkiye Başbakanı Recep

Tayyip Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa ve BM genel sekreteri Ban Ki Mun katılmıştır. Oturumda konuşan Başbakan Erdoğan ne yapılması gerektiğini ortaya koyabilmek için öncelikle konuyla ilgili durum tespiti yapılması gerektiği konusunda görüşlerini açıklamıştır. Başbakan Erdoğan Filistin ve İsrail arasındaki barış görüşmelerine Hamas katılmadığı sürece bu görüşmelerin sonuçsuz kalacağını konusunda kararlı bir tavır sergilemiştir. Halkın iradesiyle seçimi kazanmış olan Hamas'a saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İsrail'in Gazze üzerinde orantısız güç kullandığını ve İsrail'in Gazze üzerindeki ablukayı kaldırması gerektiğini söylemiştir. Başbakan Erdoğan'ın ardından söz alan İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez konuşmasında Başbakan Erdoğan'a dönerek “ İstanbul'a roketler düşse siz de aynısını yapardınız” ifadesi kullanarak, konuşması boyunca ses tonu normalden fazla çıkmıştır. Başbakan Erdoğan ve moderatör arasında gerginlik yaşanmış Başbakan Erdoğan yapılanlar karşısında “One Minute” çıkışı yapmıştır. Başbakan Erdoğan Peres'in ses tonunun yüksek olmasına tepki olarak Peres'e dönerek “sesinin yüksek çıkmasının suçluluk psikolojisinin sonucu olduğunu” söylemiştir. Başbakan Erdoğan, Cumhurbaşkanı Peres'e “Siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz”, Cumhurbaşkanı Perez'in konuşmasını alkışlayanlar için de “Şu zulme alkış tutanları da ayrıca kınıyorum. Çocukları öldürenleri alkışlamak zannediyorum ki insanlık suçudur” diyerek İsrail'e olan öfkesini açık bir biçimde dile getirmiş oturumu terk etmiştir (www.cnnturk.com, 2009). Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasındaki gerginliğin ardından İsrail Cumhurbaşkanı'nın Başbakan Erdoğan'dan özür dilemesi, Türkiye için bir zafer olmuştur.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bu çıkışı birçok çevreden olumlu ve olumsuz eleştiriler olsa da gerçek şu ki kendisi Arap halkının kalbini fethetmişti. Onun bu çıkışı Arap dünyasında büyük bir yankı bulmuştur. Arap ülkelerindeki tepkinin yanısıra Türkiye'de de Başbakan Erdoğan'ın Davos'taki tavrı büyük ses getirmiştir. Panelden sonra gece yarısı Türkiye'ye dönen Başbakan Erdoğan'ı havaalanında binlerce vatandaş “Davos Fatihi” olarak karşılamıştır. Başbakan'ın İsrail'e yönelik çıkışı beklendiği gibi en çok Filistin'de coşkuyla karşılanmıştır. Filistin'de cuma namazı çıkışı Hamas gösteriler düzenlemiş, Hamas flamalarıyla birlikte Türk bayrakları ve Başbakan Erdoğan'ın posterleri taşınmıştır. Hamas, kendilerine tercüman olmasından dolayı, Başbakan Erdoğan'a şükranlarını iletmiş ve kendisinden övgüyle bahsetmişlerdir (Araplar

Erdoğan'ı Örnek Alsın, *Cumhuriyet*, 31 Ocak 2009).

Davos krizinden sonra okları üzerine çeken bir başka kişi Amr Musa olmuştur. Olayın hemen ardından Arap televizyonlarında Erdoğan'ın yaptığı önemli çıkışın yanında Amr Musa'nın olaylar karşısında seyirci kalması tepki oluşturmuştur. Al Jazeera televizyonunda olayın ardından yapılan yorumlarda “Erdoğan salonu terkederken, Amr Musa'nın hala orda ne işi vardı” gibi ifadeler kullanılmış, Başbakan Erdoğan'la birlikte Amr Musa'nın da salonu terketmesi gerektiği savunulmuştur. Champress'te de yine aynı ifadelerle Amr Musa'nın tavrı sert bir şekilde eleştirilmiştir (Gamalo, 2009).

Erdoğan'ın Davos panelindeki tavrı Arap ve tüm müslüman halkının tam anlamıyla duygularında ve fikirlerinde derin etkiler yaratmıştır. Arap halkı, İsrail'in orantısız güç kullanmasını ve Gazze saldırılarında masum insanları ve çocukları öldürerek büyük bir barbarlık örneği göstermesini eleştirmişlerdi. Erdoğan İsrail'in bu vahşeti karşısında sergilediği tavır Arap ve Müslüman aleminin alışık olmadığı, Arap liderler tarafından kullanılmayan, benzersiz bir tavır olmuştur (Musallam, 2009). Hiçbir Arap ülkesi bu zamana kadar İsrail'e tepkisini koyamamıştı. Arap ülkeleri İsrail'den çekinen, İsrail'e karşı mesafeli bir tavır içinde hareket etmeyi tercih eden bir durum içinde olmuşlardır.

Başbakan Erdoğan'ın Davos çıkışı yapılan yorumlardan biri de Türkiye'nin “İslam kardeşliği ve dayanışması”nı uyandırmasıydı. Suriye gazetesi Champress'te Ghalib Kandel yazısında Türk halkının Filistin konusundaki hassasiyeti ve duygusallığını Türkiye'nin tarihi arka planla verdiği önemle birlikte İslami aktörlerin oluşumundan oluşan İslamcı direnişin bir sonucu olarak görmüştür. Kandel'e göre “ Bu dünyanın farklı yerlerinde oluşan müslüman kardeşliğinin uyanışı ve dayanışmasıdır.” Türkiye'nin Gazze savaşındaki tutumu Arap dünyası üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Aynı zamanda Türkiye artık Ortadoğu ve İslam dünyasına yöneliyor yorumu yapmıştır (Kandel, 2009c; Kandel, 2009a).

Mısır gazetesi Al Ahram İslam Birliği fikrinin ötesinde “Halifelik” kavramının üzerinde durmuştur. Al Ahram'daki yazıda yazar Başbakan Erdoğan'ın İslam dünyasının arkasında durduğunu ve İslam dünyasını savunan tavrı “Halifelik koltuğu” nun Türklerde olduğunun resmi kanıtıdır şeklinde yorumlamıştır (Al Faki, 2009). Bu

yorumların ötesine geçilmiş Al Arabiya'da yayınlanan makalede Başbakan Erdoğan halife ilan edilmiştir. Al Arabiya'ya göre Türkiye, Türkiye'de bulunan İslami partiler aracılığıyla yeniden Osmanlı halifeliği zamanına dönmektedir fakat bunu sadece Osmanlı zaferiyle değil, Türk devlet boyutu ve ağırlığı ile orantılı, etkili varlığı, siyasi, ekonomik ve bölgedeki tarihsel rolüyle yapacaktır. Fakat Türkiye'nin Ortadoğu'daki iktidar mücadelesine katılmak için geç kaldığı ve yeni uyandığı ifade edilmiştir. Yer alan makalede “Ekonomik Forum Davos'ta yeni Osmanlı halifesi Erdoğan İsrail Cumhurbaşkanı Perez'e olan tavrıyla ve forumdan çekilmesiyle Arap dünyasındaki alkışlar onun için artmıştır” şeklinde yorumlanmıştır. Başbakan Erdoğan İstanbul'a sanki “Fatih” gibi altın bir çağ açmış gibi dönmüştür. Yazar yazının devamında Arap liderlerden de tamamen böyle Erdoğan gibi bir tavır beklendiğini ifade etmiştir (Zaidi, 2009).

Başbakan Erdoğan'ın Davos çıkışı sonrası Arap basınında Başbakan Erdoğan için “Cesur Osmanlı Torunu” ifadeleri kullanmışlardır (Togma, 2009). Arapların böyle bir ifade kullanması oldukça anlamlıdır. Arap halkı Osmanlı'dan sonra Osmanlı'ya hep özlem duymuşlardır. Özellikle Filistin'in işgaliyle Arapların bu özlemi daha da artmıştır. Filistin halkı Osmanlı Devleti'nin Filistin halkını himaye ettiğini, Osmanlı'nın dağılmasından sonra Filistin'in kötü günler geçirdiğini her fırsatta dile getirmişlerdir.

Başbakan Erdoğan'ın Davos'taki tavrının Filistin halkının ve İslam dünyasının yanında olmak gibi yorumlanırken Başbakan'ın bu tavrının başka nedenleri olduğu konusu da konuşulmuştur. Türkiye'yi en çok endişelendiren durum olan ABD hükümetinin Ermeni soykırımını kabul etmesi Başbakan Erdoğan'ın bu tavrının kaynağı olabileceği ifade edilmiştir. Yıllardır ABD'de gündemde olan Ermeni soykırımı son olarak Obama hükümeti tarafından da gündeme gelmiştir. Özellikle Türkiye'nin stratejik ortağı olan Amerika'nın Türkiye'nin aleyhine Ermeniler için böyle bir karar alması Türkiye'de olumsuz etki yaratmıştır. Bu noktada Arap basını Gazze Savaşı'nı Türkiye'nin Amerika'ya olan tepkisini ortaya koymak için sunulan altın bir fırsat olduğu yorumunu yapmıştır. Türkiye bu nedenle Gazze savaşına bu kadar sert bir tepki vermişti (Zaidi, 2009). Yapılan bu yorumların yanında Başbakan Erdoğan'ın Davos tavrının Türkiye'de yakın zamanda yapılacak yerel seçimleri etkilemek amacıyla yapıldığı da ifade edilmiştir. Fakat yine de Erdoğan'ın bu tavrı ile bölgede “Altın Çağ”a girdiği ve

Arap dünyasının desteğini kazandığı bir gerçektir (Salah, 07.02.2009).

Champress'te yayınlanan makalede Türkiye, İsrail- Arap çatışmalarında gerçekçi tutumuyla Arap dünyasında güven kazanmıştır yorumu yapılmıştır. Makalenin devamında Türkiye'nin Arapların güvenini sağlayan olaylar sıralanmıştır. Bu sürecin başında Türkiye'deki iktidar partisinin modern İslamı temsil eden bir parti olması, Türkiye'nin Filistin konusuna bu kadar hassas davranması, kültürel, siyasi ve Osmanlı'dan kalan tarihi mirasa bağlı olmasıdır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından Türkiye, Amerika ile olan ilişkilerinde, Nato üyeliğinde ve çevre ülkelerle olan ilişkilerinde bir denge politikası izlemeye çalışmıştır. Bunun en iyi örneği Irak Savaşı'nda Amerika'nın İncirlik üssünü kullanması için tezkereye izin vermemesi olarak gösterilmiştir. Bununla beraber müslüman ve aynı zamanda laik toplum yapısına sahip Türk halkının Filistin sorununa duygusal yaklaşmasıdır. Türkiye ilk olarak 2006 yılında Lübnan savaşında Al Aksa için gösterdiği hassasiyetin ardından 2009 yılındaki Filistin işgaline büyük tepki vermiştir (Kandel, 2009a).

Champress'te yayınlanan Abdel Bari Atwan'ın yazısında Türkiye Davos'ta Amerika ve İsrail ilişkilerinin bozulması ve Avrupa Birliği'ne kapısının kapanması tehlikesine karşın İsrail'in işgallerine sessiz kalamadığını ifade etmiştir. Arap liderler utanç duyulacak şekilde “bu cürüme sessiz kaldılar, neredeyse bu suça ortak oldular” gibi ağır ifadelerle Arap liderleri eleştirmiştir. Başbakan Erdoğan bu anlamda Arap liderlere ders olacak bir tavır sergilemişti (Atwan, 2009b).

Arap halkı Başbakan Erdoğan'ı kendi liderleri olarak görmeye başlamışlardı. Araplar uzun zamandan beri kendi haklarını savunacak böyle bir lidere ihtiyaç duymuşlardır. Basında yer alan haberlerde de gördüğümüz gibi Araplar kendi liderlerinin sessiz kalmalarından şikayet etmekteydi. Başbakan Erdoğan bu noktadan sonra artık Türkiye Arap halkının savunucusu olan bir ülke olmuştur. Bu durum Arap halkı açısından onları gururlandıran bir davranışken, Arap liderler için rahatsızlık veren bir durum olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn, Ürdün, Fas, Tunus, Yemen ve Filistin Yönetimi dışişleri bakanlarının katıldığı toplantı sonrasında yayınladıkları ortak bir bildiriye "Arap olmayan tarafların, Arap ülkelerindeki gelişmelere, yıkıcı bir şekilde karışmasından" rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir (Arap Olmayan Karışmasın, *Hürriyet*, 06.02.2009).

Türkiye'nin bu çıkışından sonra akla gelen ilk şey Türkiye İsrail ilişkilerinin gerileceği ve bu doğrultuda Türkiye'nin büyük zarar göreceğidir. İsrail Türkiye'nin hem diplomatik hem de askeri açıdan en güçlü müttefiği idi. Diğer yandan Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 4.3 milyar dolar civarındaydı. Türkiye-İsrail ilişkileri turizm alanında da gelişmişti. Bu kadar önemli alanlarda gelişmiş iki ülke ilişkilerinin bozulması Türkiye'ye zarar verecekti (Howaidi, 2009).

Shark Al Awsad'dan Sameer Salah'a göre Erdoğan hükümeti İsrail'le yaşanan bu gerilimin Türkiye'ye olumsuz sonuçlar getireceğinin farkındadır. Bu durumun öncelikle Türkiye'nin turizm sektörüne bir darbe vuracağı kesindir. Bu yönde Türkiye'ye birçok sürprizler getirecektir. Salah'a göre Erdoğan Gazze halkını savunmaya çalışmış fakat karşısına İsrail'i alarak büyük bir risk almıştır. Salah'a göre, bunun karşılığını Türkiye er yada geç alacaktır. Gazze savaşından sonra Türkiye siyasi açıdan İsrail'in tehditlerinden kaçamayacak, aynı zamanda Türkiye'nin turistik şehirleri bu yüzden boş kalacaktır. Avrupa, Amerika ve İsrail Türkiye'nin Gazze savaşındaki tavrından dolayı Türkiye'yi karşılığın almışlar, fakat Erdoğan hükümeti son yedi yıl içinde sorunlu ilişkileri tamir etmeye, bölgedeki sorunlara çözüm üretmeye çalışmış, bölgedeki istikrarı ve bölgedeki rolünü korumaya çalışmıştır (Salah, 2009a).

Davos olayı sonrası Türkiye'nin büyük bedel ödeyeceği yorumları yapılmıştır. Türkiye Davos sonrası büyük bir bedel ödemedi ama İsrail ile ilişkilerini olumsuz etkilediği de bir gerçektir. Davos sonrası İsrail, ilişkilerin eski seyrinde ilerleyeceği mesajını vermişti. İsrail, Türkiye ile ilişkilerine oldukça önem vermekteydi ve bu noktada Türkiye'yi kaybetmek istemezdi. Türkiye stratejik anlamda önemli ve İsrail'le ciddi anlaşmaları olan bir ülkeydi. İsrail'in Ortadoğu'da yalnız olması da bunun yanında önemli bir durumdu. Bu nedenle Türkiye ile ilişkilerinin devam etmesine önem vermiştir. Fakat ilişkilerin eskisi gibi olmayacağını ilk sinyali İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı'nın konuşmasıyla anlaşılmıştır. İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı “ Dünyanın en büyük katliamını Türklerin Ermenilere yaptığını, Türkler günümüzde de Kürtlere katilam yapmaktadır” açıklamasını yapmıştır (Davos'un Yanıtı Gecikmedi, *Cumhuriyet*, 14.02.2009).

Ghalib Kandel Champress'teki yazısında bu konu üzerinde durmuştur. Kandel yazısında bazı Arap analistlerin Türkiye'nin Gazze sorunu sonrası, Arap ülkelerine

yakınlığı nedeniyle İsrail açısından güvenilir arabulucu özelliğini kaybedebilir diğer taraftanda da Türkiye- Amerikan ilişkilerinin etkisiyle Amerika'nın Türkiye'nin bu rolünü kullanarak birlikte Arap ülkeleri üzerinde güç oluşturabilir fikrinin üzerinde yoğunlaşmıştır. Kandel'e göre şu açıktır ki Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır gibi Amerika'nın etkisinde karar veren bir ülke değil, bağımsız kararlar veren ve uygulayan bir ülkedir. Türkiye, Irak'ın işgalinden sonra çıkarları ve ulusal güvenlik stratejisi gereği Amerika ile arasına mesafe koyarak Suriye ve İran'a yakınlaşmıştır (Kandel, 2009a). Türkiye, Arap ülkelerinin güvenini kazanmıştır fakat diğer taraftan Türkiye'nin Amerika gibi bölgeye hakim olmak istemesinden korkmaktadırlar. Yine Ghalib Kandil başka bir yazısında Türkiye'nin girişimlerinin iyi olarak karşılanmasının yanında Arap ülkeleri üzerinde nüfuzunun artmasının Arap ülkeleri tarafından endişe oluşturduğunu yazmıştır (Kandel, 2009b). Yıllardır başka ülkelerin egemenliğinde yaşayan Arap ülkeleri bir noktadan sonra Türkiye'nin bu etkisinden rahatsız olmaya başlamışlardı. Türkiye, Araplar tarafından bir kurtarıcı olarak görülmesinin yanında Arap ülkelere hakim olmak isteyen güçlü bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır.

Davos çıkışının bir diğer etkisi Türkiye'nin arabuluculuk rolüne verdiği zarar olmuştur. Türkiye bölgede oynadığı arabuluculuk rolünü İsrail-Gazze savaşı sonrası kaybetmiştir. Türkiye arabulucu olarak iki ülke arasında tarafız bir tutum sergilemeliydi. Başbakan Erdoğan'ın Gazze Savaşı'ndaki tutumu nedeniyle taraf tutmaya başladığı izlenimi vermiştir. Türkiye bu aşamadan sonra tarafsız arabulucu rolünden uzak bir görüntü çizmekteydi.

Gazze saldırıları sonucu duran müzakerelerin tekrar başlamasının gündeme gelmesiyle İsrail Başbakanı Netanyahu, Türkiye'nin Gazze'deki tavrını gerekçe göstererek arabuluculuğuna karşı olduğunu açıklamıştır. Ona göre Türkiye bu aşamadan sonra adil bir arabulucu olmazdı. Ehud Olmert müzakereler sırasında Golan Tepelerini geri vereceğini taahhüt ederken, Başbakan Netanyahu Golan Tepelerini vermenin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. İsrail Türkiye'nin arabuluculuğu yerine Fransa'nın arabuluculuğunu uygun bulmuştur (Netanyahu: Türkiye Arabulucu Olmasın, *Hürriyet*, 22.06.2009).

İsrail görüşmelere Türkiye ile başlamamak konusunda kararlı iken, Suriye ise Türkiye'nin arabuluculuğu konusunda ısrarlı davranmaktaydı. Suriye Cumhurbaşkanı

Beşşar Esad, Başbakan Erdoğan ile görüşmesi sırasında başlaması muhtemel olan barış görüşmeleri hakkında “Orta Doğu barış süreci görüşmelerinin tekrar başlaması için daha önce olduğu gibi Türkiye'nin arabulucu olması halinde Suriye'nin Orta Doğu barışı için her türlü barış çabasını göstermeye hazır olduğunu” ifade etmiştir (Suriye: 'Türkiye'nin Arabuluculuğunu İstiyoruz', *Hürriyet*, 22.07.2009). Suriye basınında yer alan haberde Cumhurbaşkanı Esad'ın, Türkiye'nin İsrail ile barış çabalarında Türkiye'ye sonsuz güven duyduğunu, görevini adil bir şekilde yerine getirdiğini ifade etmiştir. Suriye, Türkiye dışında başka bir ülke ile müzakerelere başlanması durumunda görüşmelere sıfırdan başlanacağını, barışın sağlanması için acele ettiğini ve görüşmelere başlangıç noktasından başlamak istemediğini açıklamıştır. Bu yüzden Suriye Türkiye konusundaki ısrarından vazgeçmemiştir (كد والرئيس غل أن العلاقات السورية التركية نموذج يحتذى) لأفضل العلاقات بين الدول .. الرئيس الأسد يشارك في قمة كومسيك ويلقي كلمة سورية في الافتتاح اليوم *Champress*, 11.11.2009).

Champress'te yayınlanan Assad Abboud'un yazısında Türkiye'nin arabuluculuğu konusundam bahsetmiştir. Suriye ve İsrail arasındaki görüşmelerde barışın sağlanması için Türkiye'nin arabuluculuğunun önemli olduğunu yazmıştır. Yapılan görüşmelerde Türkiye büyük bir başarı sağlamıştır. Dünya'da Suriye ve İsrail arasında siyasi arabuluculuk rolü oynayacak birçok nitelikli ülke bulunmaktadır fakat özellikle Türkiye'nin rolüne önem verilmesinden dolayı Türkiye'nin arabuluculuğuna devam edilmesi gerektiğinin altı çizmiştir (Abboud, 2009). Suriye'nin Türkiye'ye duyduğu güven, özellikle Türkiye'nin arabulucukta rol oynaması istemesinin nedenidir. Bunun yanında arabuluculuk rolündeki çalışmalarında başarı göstermiş olmasıdır. Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerine önem vermesinin yanında, Türkiye bölgede istikrarlı ve bölgede barış için savaştan tek ülke olarak nitelendirilmiştir. Amerikan başkanı Obama da Türkiye'nin Suriye'yle olduğu gibi İran konusunda da önemli bir rol oynayacağı görüşündeydi. Bununla birlikte Türkiye, Suriye ve İsrail arasındaki görüşmelerde arabulucuk rolüne devam etmek istemiştir. Obama'nın Türkiye ziyaretinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Obama'ya bunu açık şekilde ifade etmiş başka bir arabulucunun bulunması görüşmelerin gidişatı açısından sadece zaman kaybı oluşturacağını öne sürmüştür. Suriye görüşmelerin uzamasını istememekte, bir an önce sonuca bağlanması konusunda ısrarcı davranmaktadır (Suriye: 'Türkiye'nin Arabuluculuğunu İstiyoruz', *Hürriyet*, 22.07.2009).

Champress'te yer alan haberde İsrail ve Suriye arasında Türkiye'nin arabuluculuk yapması, Suriye'nin Türkiye'ye olan güvenin seviyesini göstergesidir, yorumuyla Suriye bir kez daha Türkiye'nin önemine vurgu yapmıştır. Suriye Türk arabuluculuğunun objektif, adil olması ve Türkiye'nin tecrübesine dayanarak gelecekte oluşacak herhangi müzakerede Türkiye'nin varlığı üzerinde ısrar etmektedir (كد والرئيس غل أن العلاقات السورية التركية نموذج يحتذى لأفضل العلاقات بين الدول .. الرئيس الأسد يشارك في قمة كومسيك ويلقي كلمة سورية في الافتتاح اليوم, *Champress*, 11.11.2009).

Araplar Türkiye'nin tarafsız arabulucu olmasından dolayı arabuluculuğa devam etmesini istemektedirler. Aslında Türkiye, Filistin tavrından dolayı tarafsızlığını tamamen kaybetmişti. Yine Türkiye'den daha iyi bir arabulucu olmadığı yorumlarının ve Arap ülkelerinin Türkiye konusunda ısrarcı olmalarının tek sebebi Türkiye'nin Araplar için güven veren tek ülke olması, daha da önemlisi Türkiye'nin artık Araplardan yana bir tutum sergileyen bir ülke olmasıdır.

Shark Al Awsad gazetesinden Al Rashed İsrail'in dolaylı görüşmelere Türkiye ile başlamak istememesinin sebebi olarak, Türkiye'nin Gazze saldırılarındaki tavrından dolayı İsrail'in Türkiye'yi “cezalandırmak” istemesini göstermiştir. Al Rashed yazısında Türkiye'nin İsrail ve Arap ülkeleri arasında olabilecek en iyi arabulucu olarak ifade etmiştir (Al Rashed, 2009). Yine Champress'te yayınlanan makalede aynı şekilde arabuluculuk konusunda Netanyahu hükümetinin Türkiye'nin Gazze'deki tutumundan dolayı Türkiye'yi cezalandırmak istediği yazmaktadır (Hamidi, 2009b).

Türkiye ve İsrail arasında arabuluculuk sorunu çözülmemişken Türkiye-İsrail arasında Anadolu Kartalı tatbikatı sorunu başlamıştır. 1998 yılından beri Türkiye-İsrail arasında her yıl yapılan Anadolu Kartalı tatbikatı, Gazze olayları sonrası oluşan Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerginliğinin etkisiyle Türkiye, Anadolu Kartalı tatbikatını ertelemiş ve ardından tatbikatı milledirdiğini açıklamıştır (Anadolu Kartalı “Milli”ye Döndü, *Hürriyet*, 08.10.2009). Türkiye'nin bu tutumu İsrail'in Türkiye'yi arabuluculuğa kabul etmemesine yönelik verdiği bir tepki olarak nitelendirilebilir. Arap ülkelerini en çok rahatsız eden Türkiye-İsrail ortak askeri tatbikatlarının sona ermesi Arap ülkelerini oldukça sevindirmiştir. Türkiye'nin bu hamlesiyle Arap-Türk ilişkilerindeki en büyük engel olan İsrail faktörü aradan çıkmış görünüyordu.

Al Hayat gazetesine göre Türkiye-İsrail ilişkileri Araplar tarafından hep eleştirilmiş, Arap ülkeleri ve Türkiye arasında büyük bir sorun görülmüştür. İsrail, Türkiye ve İslam ülkeleri arasında her zaman engel oluşturmuştu (Ashaal, 2004) Al Ahram aynı şekilde, Türk-Arap ilişkilerinin her zaman Arap İsrail çatışmasına bağlı olduğunu yazmıştır. Al Ahram gazetesi İsrail'in Türkiye'nin Anadolu Kartalı tatbikatında yer almamasını Türkiye ve İsrail arasında oluşan eşi görülmemiş bir kriz olarak nitelendirmiştir. Fakat bunlara zemin hazırlayan ilk krizin Türkiye'nin Filistin konusunda İsrail'i şiddetle eleştirmesi ve Davos'ta Başbakan Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez'e kullandığı sert dil olmuştur. Al Ahram şahit olduğumuz Arap-Türkiye yakınlaşmasının sebebinin "İsrail Türkiye geriliminde oluşan bir stratejik değişim mi" yoksa "bu tepki gerçekten Arapların yararı için mi" sorularıyla durumu sorgulamaya çalışmıştır. Irak ve Suriye'deki kriz Türkiye'nin yeni dış politikası için yeni bir deneme alanı olmuştur. Türkiye yaptığı arabulucukta sadece Irak ya da Suriye'ye açılmayı değil tüm Ortadoğu'ya açılmayı hedeflemiştir. Türkiye tarihsel açıdan taşıdığı önemle de bölgedeki ülkeleri korumaya çalışmıştır. (Al Azbawi, 2009)

Suudi gazetesi Al Hayat da, bu zamana kadar İsrail'in Türkiye'nin Ortadoğu'daki dış politikasında sürekli engel oluşturduğunu yazmıştır. Türkiye Ortadoğu'daki dış politikasında Avrupa, ABD ve Arap ülkeleri arasında köprü rolü oynamıştır. Fakat Türkiye İsrail ile ilişkileri yüzünden Arap ülkeleri ile arasında engel oluşturmaktaydı. Türkiye bu yöndeki dengeleyici rolünü ilk olarak Amerika'nın Irak İşgali sırasında İncirlik Hava Üssünün kullanılmasına izin vermemesiyle başlatmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün dış politikaları komşularla iyi ilişkiler geliştirmek üzerine kurulmuştu. Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler kurma peşinde bu ülkelerin başında Suudi Arabistan, Suriye, Mısır ve Irak yer almaktadır. Türkiye Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya başladıktan sonra Filistin konusunda istikrarlı bir duruş sergilemeye başlamıştır. Türkiye İsrail'i 1949'da tanımış arkasından da İran 1950 yılında İsrail devletini tanımıştır. Bu iki büyük müslüman devletinin İsrail'i tanınması Filistin konusunda Araplar açısından olumsuz etki yaratırken, bu durum İsrail için büyük bir avantaj olmuştur. Bu ilişkiler tamamen siyasi çerçeve üzerinden kurulmuştu. Türk-İsrail ilişkilerinin bozulması ve Türkiye'ye Avrupa Birliği kapılarının kapanmasıyla Türkiye kendine yeni bir yol çizmiştir. Türkiye bunların yerine Arap ülkeleriyle ekonomik, siyasi ve kültürel

alanlarda yeni anlaşmalar yapmıştır (Enezi, 2009).

Arap ülkeleri, Türkiye ile yakınlaşmalarının sebebi olarak Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri faktörü etkili olduğu konusunda hemfikirlerdi. Arap aydınları “Arap Türkleri Sırtından Vurdu” inancının intikamını Türkiye 1948 yılında İsrail'i tanıyan ilk müslüman devlet olarak almaya çalışmıştır. Arap aydınları her fırsatta Türkiye'nin İsrail'i tanımasını eleştirmiş, Avrupa ve Hristyan ülkesi olan Yunanistan ve İspanya'nın İsrail'i tanımadığını ifade ederek müslüman ülke olan Türkiye'nin müslüman Arapların yanında olmaması, Arapların Türklere olan güvenini tamamen sarsmıştı. Ardından Türkiye'nin Nato'ya üye olarak Batı ülkeleriyle beraber hareket etmeye başlamış, Arap ülkelerinden tamamen uzaklaşmıştı. Fakat günümüzde Arap ihaneti konusu zaman zaman gündeme gelse de, Türkiye – Arap yaklaşması Türkiye-İsrail ilişkilerine zarar verecek derecede ilerlemiştir (Shakra, 2009).

Türkiye Anadolu Kartalını iptal ettikten bir gün sonra Suriye ile ortak tatbikat yapacağını açıklamıştır. Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim “İsrail'le yapılacak tatbikatın iptalinden çok memnunuz. Bu, Türkiye'nin Gazze saldırılarına olan tepkisini gösteriyor” açıklamasını yapmıştır (Gitti İsrail, Geldi Suriye, *Hürriyet*, 15.10.2009). Champress'ten İbrahim Hamidi, Anadolu Kartalı tatbikatının iptalinden sonra Suriye'yle askeri ve güvenlik alanında yüksek düzeyde stratejik işbirliği yapması ve Türkiye-Suriye ilişkilerinin düzelmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulmasına karşılık ortaya çıkan bir oluşum olarak nitelendirmiştir (Hamidi, 2009b). Fakat gerilen İsrail ilişkileriyle birlikte Türkiye'nin Beyaz Saray'daki itibarını kaybedebileceği ve Avrupa Birliği üyeliği tehlikeye girebileceği yorumu yapılmıştır (Mardini, 2005).

Türkiye arabuluculuk rolüne devam etmeyi istese de İsrail'in Türkiye'yi arabulucu olarak istememesi ve Suriye'nin Türkiyesiz görüşmelere başlamak istememesi ve bunun getirdiği bir dizi sorunlar nedeniyle İsrail-Suriye dolaylı görüşmeleri yarıda kalmıştır. Shark Al Awsad gazetesinde yazan Sameer Salaha'ya göre Türkiye'nin İsrail-Suriye görüşmelerine devam edememekle Türkiye bölgedeki önemli rolünü kaybedebilir, bu da Türkiye'nin istemediği bir durumdur. Türkiye bu nedenle yeni ABD Başkanı Obama'nın Ortadoğu'ya yönelme politikasını dikkate alarak İsrail - Suriye görüşmelere alternatif olarak, Suriye-ABD arasında arabulucu olmaya, iki ülke ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır (Salaha, 2009). Türkiye'nin Suriye ve Amerika

arasında başlattığı yoğun görüşmeler, Türkiye-Amerika ilişkilerinin seyri, İsrail'in kendi politikalarını ve sert tutumunu gözden geçirmesi konusunda baskı oluşturmuştur. Türkiye'nin bu girişimi ABD Başkanı Obama'nın Ortadoğu için kalıcı barış girişimleriyle birlikte oldukça anlam kazanmıştır. Amerika da bu konuda Türkiye'nin görüşlerine önem vermiştir. Özellikle yeni Amerikan Başkanı Barak Obama'nın Türkiye ziyareti sırasında Türkiye'den İslam Dünyası'na seslenmesi hem Türkiye'ye verdiği önemi göstermiş, hem de Türkiye'nin İslam Dünyası açısından önemine vurgu yapmıştır (NYT: 'Obama'nın Türkiye Ziyareti Medeniyetler Çatışmasının Sonu, <http://www.euractiv.com.tr/ab-ve-turkiye/article/nyt-obamanin-turkiye-ziyareti-medeniyetler-catismasinin-sonu-005376>, 2010).

Türkiye bu aşamadan sonra Ortadoğu'da önemli bir ülke olduğunu garantilemişti. Türkiye Ortadoğu'daki tüm önemli konularda anlaşmazlıklar ve çatışmalarda söz sahibi olmaya başlamıştı. Türkiye bu gelişmeler doğrultusunda son olarak Suriye-Irak krizinde arabulucu rolü oynamıştır. 19 Ağustos 2009'da Bağdat'ın en iyi korunan bölgesi olan Yeşil Bölge'de meydana gelen eş zamanlı patlamaların sorumlusu olarak Suriye'nin gösterilmesiyle Irak ve Suriye arasında kriz yaşanmıştır. Meydana gelen patlamalarda 100 kişi hayatını kaybetmişti. İki ülke ilişkileri bu olay sonrası oldukça gerilmiştir. Buna bağlı olarak patlamalardan iki gün sonra Suriye'de yaşayan Baas yanlısı iki kişinin saldırılara yönelik itirafları sonucu Irak yönetimi Suriye'deki büyükelçisini çekmiştir. Suriye patlamalardan kendisinin sorumlu olmadığını açıklamış ve kendisine yapılan suçlamaları reddetmiştir. Gerilimin tırmanmasıyla Türkiye krizin aşılması için devreye girmiştir. Dikkat çekici bir diğer gelişme ise Türkiye'nin devreye girmesiyle aynı anda İran'ın da bölgede arabulucu olmaya çalışması olmuştur. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu iki ülke arasında temaslar kurmasının yanında İran Dışişleri Bakanı Muttaki de Suriye ve Irak arasında temaslara başlamıştır. Fakat Irak'taki istikrarsızlığın sebebi olarak İran da gösterilmiştir. Bu nedenle İran'ın arabulucu olmasına Irak sıcak bakmamıştır (Ayhan, 2009).

Türkiye'nin yapıcı bir ülke olmasından dolayı arabuluculuğu memnuniyetle karşılanmıştır. Shark Al Awsad gazetesi, "Türkiye bu yeni rolünde Suriye ve Irak arasında köprü olmaya çalışırken, aynı zamanda Suriye ile sınırları tamamen kaldırarak iki ülke arasındaki ilişkilerin daha sağlam bir alt yapıya sahip olması için çalışmaktadır"

yorumunu yapmıştır (Sebkeski, 2009).

Shark Al Awsad gazetesinde yazan Mamoun Fandy öncelikle Suriye-Irak krizini eleştirmiş ardından Türkiye'nin rolünün gereksizliği üzerinde durmuştur. Fandy'e göre Arap dünyasının kalbinde yer alan bu iki önemli ülke arasındaki kriz Arap dünyasında olmaması gereken “kötü bir resim” sözleriyle Suriye-Irak krizini eleştirmiştir. Fandy ardından arabulucu olan Türkiye ve İran'ı eleştirmiştir. Fandy'e göre krizde gördüğümüz “en kötü resim” Türkiye Dışişleri Bakanı ve İran Dışişleri Bakanının Şam'da, Suriye ve Irak arasındaki kriz için arabuluculuk girişimlerinde bulunmasıdır. Fandy'e göre “Bu garip resim tam anlamıyla Arap milliyetçiliğinin yokoluşunun resmidir” ifadesiyle konunun Araplar açısından ne kadar vahim bir tablo çizdiğinin altını çizmiştir. Ardından İsrail ve Suriye arasındaki görüşmelerinde de Türkiye'nin arabuluculuğunu gereksiz bulmuştur. Arapların en önemli siyasi meselelerine Arap olmayan ülkeler önemli roller oynamaktaydı. Yazar bu durumun Arap milletinin geleceği konusunda tehlike oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu durumu İsrail'in kullanmasından doğacak bir tehlike olarak yorumlamıştır. Çünkü Arap ülkelere yönelik önemli kararları bugüne de hep Arap olmayan ülkeler belirlemiştir. Büyük bir oyun alanı olan Ortadoğu, üzerinde çirkin oyunlar oynanan bir bölge haline gelmiştir. Ortadoğu, Amerika, İran, Türkiye ve İsrail arasında bir rekabet alanı haline gelmiştir. Yazar Irak'ı bu rekabet alanlarından sadece biri olarak ifade etmiştir. Yazar bu konudaki fikirlerinde yalnız olmadığını, Bahrein Dışişleri Bakanı'nın da aynı görüşe sahip olduğunu yazmıştır. İsrail, İran ve Türkiye bölgedeki güvenliği ellerinde bulundurmakta ve bölgede istedikleri oyunu oynamaktadır ifadeleriyle Türkiye'nin de aynen Amerika ve İsrail gibi Ortadoğu'yu ele geçirmenin peşinde olan bir ülke olarak nitelendirmiştir. Yazar devamında çok ilginç saptamalarda bulunmuş ve bunu ilginç örneklerle açıklamıştır: Yazara göre Ortadoğu'da siyaset gelişmemiştir. Bunun sebebi Arap ülkelerinin tıpkı onbeş, onaltı yaşındaki genç çocuklar gibi tek başlarına hareket etmelerini engelleyen, sınırlayan ve baskı altında bir babası olmasıdır. Bu çocuk 50 yaşına da gelse onsekizindeki gibi davranacaktır. Çünkü herşeyi kısıtlanmış, çevresel farkındalığı oluşmamış olarak büyüyen bu çocuk, etrafa bu şekilde bakmaya devam edecektir (Fandy, 2009). Yazar bu anlamda doğru analizlerde bulunmuştur. Arap liderlerinin her türlü konuda pasif davrandıkları bir gerçektir. Bu yazıda Arapların artık uyanması gerektiğine kendi meselelerinin farkında olmalarının zamanı geldiğinin sinyalini vermiştir. Bu tepkiler ilk olarak Başbakan Erdoğan'ın Davos

olayında gündeme gelmiştir. Fakat bir noktadan sonra Araplar içinde Türkiye'nin ya da başka bir ülkenin bölgeye müdahalesinden rahatsız olan bir kesimin olduğunu görmemiz mümkündür. Yine Shark Al Awsad gazetesindeki yazıda Türkiye'nin Ortadoğu sahnesine bölgedeki güç dengesinin denklemi içinde yeni bir oyuncu olarak çıktığını vurgulamıştır. Shark Al Awsad'a göre Türkiye'nin böyle bir rolle ortaya çıkmasının sebebi Arapların bölgedeki sessizliği, yetersizliği ve acizliğinin oluşturduğu sonuç olarak ifade edilmiştir (Bin Tafla, 2009). Lübnan Gazetesi Al Mostaqbal bu konuda aynı fikirdedir. Arapların bölgedeki boşluğu, Türklerin bölgedeki rolünün normal boyutundan daha büyük olmasını sağlamıştır (تركيا الدور والموقف " في ندوة لـ"أمل", Al Mostaqbal, 04.11.2009).

Kısaca Arapların bir uyanışa ve direnişe ihtiyaç duyduklarının altını çizmemiz gerekmektedir. Türkiye'nin bu çıkışları ve Arapları koruyan tavırları Arap dünyasında büyük bir memnuniyetle karşılanmasının yanında bazı kesimler tarafından rahatsızlık yaratmıştır. Türkiye bir taraftan Arap dünyasının lideri olarak görülmeye başlanmıştı. Araplar lidere ihtiyaç duydukları bir gerçektir fakat bu liderin Arap olmayan bir ülkenin olması Araplar tarafından kabul edilmemektedir. Araplar bu durumda Türkiye'yi Arap liderlere örnek göstermekle yetinmektedir.

2.6. TÜRKİYE – SURİYE - İRAN BLOĞU

Türkiye Ortadoğu'daki başarılı girişimlerinin ardından tüm Ortadoğu ülkeleri arasında önemli bir konuma sahip olmuştur. Türkiye özellikle Suriye ile geliştirdiği yakın ilişkiler tüm Ortadoğu ülkelerinin dikkatini çekmiştir. Türkiye'nin Suriye'nin ardından İran'la yaşadığı yakın ilişkiler “Türkiye, Suriye ve İran arasında yeni bir blok mu kuruluyor” sorularını akla getirmiştir.

Doksanlı yıllarda İran'ın PKK'ya destek vermesi ve Türkiye'de gerçekleşen siyasi cinayetlerden İran'ın sorumlu tutulması sebebiyle iki ülke arasında uzun süreli krizler yaşanmıştır. 2000'li yıllarda ise Türkiye ve İran ilişkileri açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye ve İran arasındaki büyük bir problem olan PKK sorunu konusunda İran olumlu adımlar atmıştır. İran önceki yıllarda PKK'yı terörist bir örgüt

olarak kabul etmezken, 2002 yılında İran yaptığı açıklamalarda PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmiştir (İran: PKK Terör Örgütü, *Cumhuriyet*, 03.04.2002). Bunun yanında 2002 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İran ziyareti de önemli bir adım olmuştur. 2002 Kasım ayında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İslami kimliğe sahip olması İran tarafından memnuniyetle karşılanmış, iki ülke arasında daha sıcak diyaloglar gelişmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan her fırsatta İran'ın Türkiye için önemli bir komşu ülke olduğunu ifade etmişlerdir. Başbakan Erdoğan iktidara geldiği ilk günden itibaren bölgesel barışın Türkiye için öncelikli çaba olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda “komşularla sıfır problem” politikasından yola çıkarak İran'la bozuk olan ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır.

Ortadoğu'ya barış getirme ve bölgede istikrarı bozan ülkelere müdahale adı altında kendisi için engel oluşturan ülkeleri işgal etme politikası içinde olan Amerika, Irak işgalinden sonra Suriye'yle birlikte İran'ı da hedef göstermiştir. Bu yönde Amerika İran'a yaptırımlar uygulamıştır. Bu nedenle Amerika, İran ve Suriye'ye uygulanan izolasyon ve yaptırım uygulama politikasına Türkiye'nin katılması gerektiği çağrısında bulunmuştur. Fakat Amerika İran ve Suriye'ye uygulamaya çalıştığı izolasyona karşı, Türkiye'den istediği desteği alamamıştır (İnat vd., 2009: 261).

ABD'nin Irak'ın ardından İran'ın işgal edilmesi gerektiğini düşünmesinin ardından İran kendini hem askeri hem siyasi olarak çevrelenmiş olduğunu hissetmiş ve bölgede gücünün devamını sağlamak için nükleer enerji çalışmalarına hız vermiştir. ABD'nin İran üzerindeki yoğun baskısı ve İran'a yönelik güvensizliği İran'ın nükleer çalışmalarını hızlandırmasına ve nükleer konusunu milli davaya dönüştürmesine neden olmuştur. Aynı zamanda İran, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin Orta Asya, Kafkaslar ve Basra Körfezi ayağında güçlü bir engel teşkil etmektedir. ABD bu nedenle bölgede güçlü bir İran istememekte onun bölgedeki nükleer faaliyetlerine şiddetle karşı çıkmaktadır (Dağcı ve Sandıklı, 2007: 248).

Bölgede bu durumdan rahatsız olan bir diğer ülke şüphesiz ki İsrail olmuştur. Bölgede kendisine rakip olacak bir ülkenin varolması İsrail'i tedirgin etmekteydi. İsrail İran'ın nükleer programını durdurması için her türlü yola başvurmaya hazırdı. Öyle ki İsrail Başbakanı Ehud Olmert İran'ın nükleer programını durdurmak için denizden abluka alınmasını önermiştir. Fakat İsrail yaptığı önerinin ne derece tehlikeli olduğunun

kendisi de farketmiştir. İran gibi önemli bir ülkeye yapılacak herhangi bir saldırı bölgede büyük bir savaşa neden olacak ve bölgede sağlanamayan istikrar daha da büyük tehlikeye girecekti. Özellikle bu konuda hassas davranan tek İsraili Şimon Peres olmuştur (İran Denizden Ablukaya Alınsın, *Cumhuriyet*, 22.05.2008).

2005 seçimlerinde İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın iktidara gelmesinin ardından Ahmedinejad nükleer enerji programını geliştirme çabalarına daha çok önem vermiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın bu hamlesi Amerika'yla İran'ı tekrar karşı karşıya getirmiştir. Nükleer enerji meselesi, İran ve Amerika arasında ciddi bir probleme neden olmuştur (Köse, 2008). Amerika İran'ı nükleer programını durdurması için uyarırken, İran Amerika'nın uyarılarına karşı nükleer enerji üretimine devam edeceğini ifade ederek, bir bakıma Amerika'ya kafa tutmuştur.

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasının ardından, Türkiye-İran ilişkilerinde büyük bir gelişme yaşanmıştır. İki ülke arasındaki üst düzey görüşmelerle ilişkiler sıcak tutulmuştur. Türkiye-İran yakınlaşması tıpkı Türkiye-Suriye yakınlaşmasında olduğu gibi Türkiye ve Amerika arasında tatsızlığa neden olmuştur. Özellikle Amerika ve İsrail'in rahatsız olduğu İran'ın nükleer programı konusunda Türkiye'nin İran'a destek vermesi bu iki ülkenin Türkiye'yle sorun yaşamasına neden olmuştur. İran'a yöneltilen suçlamalar konusunda Türkiye İran'ın nükleer programını barışçıl yollarla kullandığı sürece İran'a destek olacağını belirtmiştir. Bu konuda yaptığı açıklamalarda Başbakan Erdoğan İsrail'e de yüklemiştir. Başbakan Erdoğan "İran'ın nükleer programıyla ilgili konuşanların hepsi de kendinde nükleer silah olanlar. Biz Ortadoğu'da nükleer silahı olanlara tamamen karşıyız. Ortadoğu'da nükleer silahı olan ülke var, İsrail. Bir fark var, İsrail, Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu'na üye değil, İran üye..." (Çandar, 2009b). Açıklamasıyla bölgede İran'a haksız olarak yüklenildiğini ifade etmiştir. Bu konuda Türkiye'nin de olası bir tehlike içinde olduğu bir gerçektir. İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla kullanmasının yanında, İran'ın nükleer silah geliştirmesi tüm bölgeyi ve başta Türkiye'yi tehdit edecektir. Fakat Türkiye buna rağmen İran'a bölgede ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacı ve nükleer santraller kurma çabasında İran önemli bir yere sahiptir. Türkiye doğalgazının üçte birini İran'dan almaktadır. Türkiye ve İran arasında ilerleyen ilişkiler doğrultusunda, ticari ilişkiler de büyümüştür. Türkiye ve İran arasında ticaret ilişkilerinin gelişmesi için iki tarafın

yetkilileri karşılıklı ziyaretlere hız vermiştir. İki ülke gaz sanayini geliştirmek için ön anlaşmalar imzalamıştır. Türkiye-İran ilişkileri 'doğalgaz' ve 'nükleer enerji' çerçevesinde gelişmiştir. Türkiye bu nedenle nükleer enerji konusunda İran'a destek olmuştur.

İran, Rusya'dan sonra ikinci büyük doğal gaz rezervine sahip olan ülkedir. Türkiye'nin sınırlı sayıda doğalgaz kaynaklarına sahip olması Türkiye'yi doğalgaz açısından bağımlı hale getirmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin sanayideki gelişimi ve büyüyen nüfusu nedeniyle, Türkiye daha da fazla doğalgaza ihtiyaç duymuştur. Türkiye'nin ileriki zamanlarda enerji konusunda ciddi problemler yaşayacağı muhtemeldir. Türkiye'nin bu yüzden yavaş yavaş nükleer enerji konusunda çalışmalara başlaması gerekmektedir. Türkiye nükleer enerji konusunda ilk defa 1967 yılında çalışmalara başlamıştır. Fakat o zamandan bu yana Türkiye nükleer enerji üretimi konusunda somut bir adım atamamıştır. Türkiye'nin enerji konusundaki dışa bağımlılığı ve enerji konusundaki yetersizliği Türkiye'yi nükleer enerjinin üretimi konusunda zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda nükleer enerjide kullanılan uranyum açısından zengin olması, Türkiye'nin kazanç sağlayacağını göstermiştir.

Türkiye kendi çıkarları açısından İran ile ilişkilerini geliştirmesinin yanında Amerika'nın dikkatini üzerine çekmiştir. Bu konuyu ele alan Shark Al Awsad yazarı Ghassan Al Imam İran'ın Türkiye ile geliştirdiği iyi ilişkiler nedeniyle komşusunu ateş çemberi içinde bıraktığını ifade etmiştir. Fakat Al Imam bu konuda Türkiye'nin yine başarılı olacağına inanmaktadır. Al Imam, “Erdoğan bu konuda da kendisini ve ülkesinin başarılı olduğunu kanıtlayacaktır, tıpkı Davos'taki tavrı gibi. Türkiye büyük müttefiki olan İsrail'e tamamen sırtını dönmektedir. Fakat Türkiye kendini her anlamda kanıtlamış bir ülkedir” yorumunu yapmıştır (Al Imam, 2009a). Bu anlamda Arap aydınlarının Davos olayı sonrası Türkiye'nin güçlü bir imaj çizdiğinin ve Araplar üzerinde tam güven sağladığının göstergesi olmuştur.

Ahram gazetesinden Makram Mohammed Ahmed'e göre Türkiye-İran ilişkileri nükleer enerji çerçevesinde gelişmektedir. Ahmed, “İran'ın nükleer programı Türkiye'nin nükleer programını canlandırması açısından önem kazanmaktadır”. Türkiye'nin artan nüfusuna karşılık elektrik enerjisinin yetersiz kaldığını, birincil enerji kaynaklarından yoksun olduğu ifade etmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin önümüzdeki 20

yıl içinde nükleer enerji üretmeye başlaması şart olduğunun altını çizmektedir. Türkiye bu yönde İran'la bölgede denge politikası kurmaya çalıştığından Türkiye'nin İran ile iyi ilişkiler geliştirdiğinin üzerinde durmuştur (Ahmed, 2006). Yine Al Arabiya'da yayınlanan makalede Türkiye'nin gelecekteki politikaları İran-Amerika çerçevesi yönünde oluşacağı kanaatinde. Yazara göre Türkiye'nin İran ile ilişkileri özellikle İran'ın doğalgaz rezervleri üzerindeki çıkarları ve arzuları yönlendirici olacaktır (Zaidi, 2009).

Irak savaşı sonrası Amerika'nın bölgedeki başarısızlığı ve bölgede etkili Arap rolünün olmayışı, İran'ın bölgede daha etkin bir rol oynamasına neden olmuştu yorumları da yer almıştır. Ankara, Şam ve Tahran'ın içinde oldukları stratejik işbirliğinin gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu konuda yazar Bağdat gerçeği ve bölgedeki tarihsel ve coğrafi gerçekler göz ardı edilemeyeceğini ve bölgedeki boşluğun doldurulması gerektiğini vurgulamıştır (Zain, 2006).

Türkiye İran'ın barışçıl amaçlarla İran'ın nükleer programını desteklerken aynı zamanda nükleer problemi yüzünden İran'ın Amerika'yla gerilen ilişkileri arasında arabuluculuk rolü oynamaya çalışmıştır. Arap basını İran ve Amerika arasında yürütmeye çalıştığı arabuluculuk konusunda “Türkiye'nin oynayacağı bu arabuluculukla Batı açısından saygınlığını arttırabileceği gibi Türkiye, İran'ın nükleer projesini durdurarak bölgedeki stratejik dengeleri bozabilir” yorumunu yapmıştır (Abu Taleb, 2009; Musallam, 2009).

Amerika, İran'ın yürüttüğü nükleer programı nedeniyle İran'a uygulanan uluslararası ekonomik yaptırım konusunda Türkiye'nin harekete geçmesi gerektiği mesajını vermiştir. Türkiye Amerika'nın uyguladığı yaptırımlara uymak yerine, Amerika ve İran arasındaki problemi çözmeye çalışmıştır. Yeni ABD Başkanı Obama'nın Ortadoğu'ya yönelme politikaları içinde İran'a yeşil ışık yakması Türkiye'nin girişimlerini anlamlı kılmıştır. Obama İran ile uzlaşabileceklerinin işaretini vermiştir. Obama konuşmasında “Eğer İran gibi ülkeler yumruklarını açmaya isteklilerse karşılarında uzanan ellerimizi bulacaklar” ifadesiyle sıcak mesajlar vermiştir. Aynı şekilde ABD'nin BM Büyükelçisi, İran'la doğrudan görüşmeye hazır olduklarını ifade etmiştir (Obama'dan İlk Söyleşi, El Arabiyye, *Cumhuriyet*, 28.01.2009). Bu nedenle Obama'nın Türkiye ziyaretine özel bir önem atfedilmiştir. Çünkü Türkiye Avrupa ve

Ortadoğu arasında bulunan önemli bir İslam ülkesi ve barışı sağlaması muhtemel önemli bir ülkedir. Bu nedenle Amerika, İran'ın yürüttüğü nükleer programı durdurmaya çalışmasında Türkiye merkezi bir rol oynayacağına inanmıştır. ABD İran'ın nükleer programını durdurmak için her türlü diplomasi yöntemini kullanacağını her fırsatta dile getirmiştir. Obama İran'ın nükleer silaha sahip olmasının “nükleer silahlanma yarışına” sebep olması olasılığından dolayı bu durumun istikrarı bozucu bir durum olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle İran'ın nükleer programını durdurması gerektiğini savunmuştur (Tahran'a Açılım Sinyali, *Cumhuriyet*, 11.02.2009). Shark Al Awsad'tan Ali İbrahim'e göre Türkiye uluslararası alanda tanınmak, bölgesel rolünü vazgeçilmez kılmak için Ortadoğu'da hep kilit noktalarda oynamaya çalışmaktadır. İsrail ve Suriye arasında arabulucu olmasının ardından İran'ın nükleer dosyası için arabuluculuk rolünde etkin olmaya çalışmaktadır (İbrahim, 2009).

Arap dünyası aslında İran'ın nükleer programından çok bölgede oluşan Türkiye-İran yakınlaşması üzerinde durmuştur. Türkiye ve İran arasındaki gelişmelere paralel olarak Suriye'nin iki ülke ile yakınlaşması Araplarda bölgede İsrail'e karşı yeni bir blok oluşuyor fikrini uyandırmıştır. Mısır gazetesi Al Ahram Türkiye, Suriye ve İran arasında oluşan yakınlaşmayı gündeme taşımıştır. Al Ahram'a göre İsrail ve Türkiye gerilimine karşılık Türkiye ve Suriye arasında görülmemiş uyum ve stratejik ittifaklar söz konusudur. Bunun yanında son zamanlarda yaşanan İran-Türkiye yakınlaşması bölgede Türkiye-Suriye-İran bloğunun oluştuğu tartışmalarını yoğunlaştırmıştır. Türkiye İran ve Suriye'ye yakınlaşmasının altında, bu üç ülke kendi hayati çıkarlarını sağlamak için İsrail'e baskı uygulamaktır. Bu ittifakın mümkün olduğunu düşünenlerin yanında bu konuda olumsuz yorumlar da yapılmıştır. Türkiye-Suriye-İran bloğunun oluştuğundan söz edilirken Al Ahram'dan Hoda Mistekis'e göre Türkiye-Suriye-İran bloğunun oluşması zordur. Mistekis bunun sebebi olarak Türkiye'nin, İran ve Suriye ile çıkarlarının çatışıyor olmasını göstermiştir. Mistekis'e göre Türkiye'nin asıl amacı Avrupa Birliği'ne üye olmaktır. Türkiye bu isteğini İran ve Suriye üzerinden gerçekleştiremez. Mistekis bölgede Türkiye-Suriye-İran bloğunun oluşmasının çözüm yolu olmadığı görüşündedir. Mistekis'e göre Ortadoğu'daki sorunların tek çözümü Arap ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkileri düzeltmesidir. Yazara göre bundan daha iyi bir yol yoktur. Bunun başlangıcı olarak Suriye-Suudi zirvesini göstermiştir. Yazar aynı zamanda İran'ın nükleer programının Türkiye üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir.

Mistekis, Türkiye'nin son olarak Birleşmiş Milletler'den İran'ın nükleer programının engellenmemesi için talepte bulunduğu bahsetmiştir. Yazara göre, İran'ın nükleer programı bölgede en çok Türkiye için tehlike oluşturmaktadır (Miktekis, 2009).

Champress gazetesinden Ghalib Kandel ilk olarak Suriye ve İran tarafından oluşturulan Arap bloğundan bahsetmektedir. Üç ülke arasında yaşanan gelişmelerin İsrail'in de dikkatini çektiğini ifade etmektedir. Bu bloğa Türkiye'nin katılımını, İsrail'in saldırganlığına alınan bir cephe olarak yorumlarken bu açıdan Türkiye'nin katılımını oldukça anlamlı bulmaktadır. Ghalib Kandel aynı zamanda Suriye'nin, İran ile oluşturduğu bloğun oluşmasında başı çektiğini savunmuştur. Bunun sebebi olarak Kandel, Suriye'nin Amerika tarafından izolasyon edilmesi, bunu takip eden İsrail-Filistin çatışmaları, İran'ın nükleer programı sebebiyle Amerika'nın baskısına maruz kalması Suriye-İran bloğunun oluşmasında hız kazandığını savunmuştur. Türkiye'nin bu bloğa katılması Cumhurbaşkanı Esad'ın Türkiye görüşmeleri sonucu oluştuğunu ve bu konuda önemli gelişmeler kaydedildiğini yazmıştır. Türkiye'nin yeni bölgesel dengeler ve stratejik anlamda bu katılımı yer almasının önemini büyük olduğunu düşünülmektedir. İsrail'in Arap topraklarını işgali, bölgede oluşturduğu eşitsizlik, Suriye, İran ve Türkiye'nin aynı noktada birleşmesini sağlamıştır. Bu ittifak İslami bir birleşmenin ilk adımı olarak kabul edilmektedir. Bölgede kurulan blok bir bölgesel güç oluşturmada, Doğu'da genel stratejik durumun geleneksel kurallarını değiştireceğine inanılmaktadır. Bu ülkelerin hareketlenmelerinden İsrail ve Amerika endişe etmektedir. Kandel'e göre bu oluşan bloktaki ikinci önemli nokta, İsrail'in Kuzey Irak'taki varlığıyla ilgilidir. İsrail'in Kuzey Irak'taki varlığıyla bölgedeki Kürt halkına bağımsızlık verilmesi Irak'ın toprak bütünlüğünün korunamaması söz konusu olmaktadır. Çünkü İsrail'in Siyonist emellerini gerçekleştirmek istemesi çevre ülkeler olan Suriye, İran ve Türkiye için tehlike oluşturmada bu ülkelerin de toprak bütünlüğünü tehdit etmektedir (Kandel, 2009f; 2009d; 2009e; Mobashir, 2007). Bu yüzden bu üç ülke bölgedeki Kürt varlığından endişe etmektedir. İsrail Musevi inancına göre Fırat ve Dicle arasında yer alan topraklar olan “Vaadedilmiş Topraklara” yıllardan beri hakim olmaya çalışmaktadır. İsrail'in bu politikasını bu defa Kürtler üzerinden gerçekleştirmek istemesi bölgede ayrı bir tartışma konusu olmuştur (Günaydın, 2007). Türkiye, İran ve Suriye'nin bir araya gelmesi bölgedeki Kürt oluşumuna engel olacaktır.

Türkiye ve İran gibi iki büyük ülkenin bölgede ciddi bir güç oluşturabilecekleri bir gerçektir. Champress'te yayınlanan Abdel Bari Atwan yazısında bu konudan bahsetmektedir. Atwan'a göre bölge Türkiye ve İran gibi gelişen müslüman ülkelerin olması bölge açısından önemlidir. Bu iki ülke İsrail'in karşısında durabilirler (Atwan, 2009). Araplar İsrail'in karşısında duracak bir güç arayışı içinde olduklarını söylemek mümkündür.

Shark Al Awsad'tan Baseem Jaseer'a göre ise bölgede iki oyuncu olarak Türkiye ve İran'ın ortaya çıktığını görmemek mümkün değildir. Bölgedeki politikalar Amerika çerçevesinde şekillenirken, bölgede yeni oyuncular ortaya çıkmış, İran ve Türkiye bölgede baş aktör konumuna geçmişlerdir. Ona göre bölgedeki bu politikaları belirleyen unsur şüphesiz ki bölgede bulunan petrol denizi ve doğalgaz politikalarıdır. Bu nedenle bu ülkeler Ortadoğu üzerinde söz sahibi olmak isteyeceklerdir. Yazar aynı zamanda birçok Arap aydınının üzerinde durduğu konu olan Arapların bölgedeki pasifliği üzerinde durmaktadır. Jaseer “Çok üzücü ki Arap milleti kendi çıkarlarını korumaktan aciz, bu nedenle Arap olmayan milletlerin çıkarları bu bölgede ön plana çıkıyor.” ifadesiyle durumdan duyulan rahatsızlığı ortaya koymaktadır (Al Jaseer, 2009).

Genel olarak birçok Arap aydınınının Türkiye'nin ve İran'ın rolünden rahatsız olduğunu da söylemek mümkündür. Al Noor'da yayınlanan makalede yazar Ortadoğu'daki en önemli sorunlardan biri olarak İran ve Türkiye'nin Arap coğrafyasındaki önemli konulara karışmasını göstermektedir. Yazar bölgede İran yerine Türkiye'nin daha iyi bir konumda olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin en azından, İran gibi bölgede fitne politikaları uygulamadığının altını çizmektedir. Türkiye üç yıldır bölgede güçlü bir oyuncu olmak için uğraşmıştır. Türkiye bunun için ilk olarak Suriye ile yakından ilgilenmiş, ardından Mısır ve Suudi Arabistan'la olan ilişkileriyle ilerleme kaydetmiştir. Türkiye şimdi de Hamas'la ilgilenmekte ve Hamas'ı tanımaktadır. Türkiye'nin bu önemli tutumu sayesinde rolü sadece Suriye, Lübnan ve Filistinle sınırlı kalmamış, tüm Ortadoğu'ya yayılmıştır (Musallam, 2009). Türkiye bölgedeki coğrafi, tarihsel, siyasi ve dini rolünün bölgedeki öneminin farkında olan bir ülkedir. Dolayısıyla onun bölgedeki bu önemi ona birçok sorumluluk yüklenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin bölünmüş Arap dünyası ve İran sorunu için büyük bir çözüm oluşturduğu ifade edilmektedir (Fandy, 2009). Yorumlara bakılacak olursa Türkiye bölgede İran'dan daha

güvenilir ve önemsenir bir konuma sahiptir. Araplar Türkiye'nin rolünden ne kadar rahatsız olsalar da onun Arap dünyası için yaptıkları bölgede ona güven vermiştir. Türkiye, Filistin, Lübnan ve bölge sorunlarını çözmede İran'dan daha başarılı bir rol oynamıştır. Türkiye'nin bu kadar etkili olmasının sebepleri arasında Araplar Türkiye'nin Sünni bir ülke olmasını gösterilmektedir; ikincisi Osmanlı Devleti'ne dayanan tarihi mirası olmuştur (Saeed, 2009).

Al Ahram'da yazan Al Azbawi, Türkiye'yle birlikte artan İran rolünden rahatsız olmaktadır. Yazar, Türkiye'nin asıl ilgisinin Arap ülkeleri üzerinde egemenlik kurmak olduğu gibi, aynı zamanda bölgede bulunan diğer önemli güçler olan İsrail ve İran ile rekabet içinde olma isteğinde olduğunu iddia etmektedir (Al Azbawi, 2009). Yine Al Ahram'da yazan Mahmud Shokri Türkiye ve İran'ın bölgedeki hareketlenmelerinden rahatsız olan başka bir yazardır. Yazar Türkiye ve İran'ı bölgede rekabet içinde olan yeni güçler olarak görmektedir. Yazara göre Suriye jeostratejik konumu ve bölgedeki özellikleriyle bölgede önemli bir ortak özelliği taşımaktadır. Bu yönde Türkiye, Suriye ile yakınlaşarak, Arap ve İslam dünyasının içine girmeye çalışmaktadır (Shokri, 2009). Çünkü Suriye, Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan kapısıdır.

İran'ın rolü konusunda bir grup aydın rahatsız olurken, bir diğer grup aydın bölgede İran'ın desteğine ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Shark Al Awsad'da yayınlanan makalede İran'ın gerekliliği üzerinde durulmuştur (Hanna, 2009). Bölgede Arap rolünün canlanması konusunda Suudi Arabistan'ın girişimleri olmuştur. Bu girişimlerde Suudi Arabistan İran'ı da içinde bulunduran Arap rolünün canlanmasını istemiştir. Suriye gazetesi Champress'te yer alan haberde bölgede oluşan Arap bloğundan bahsederken bu blokta yer alan ülkeler arasında Irak'ın bulunduğunu da ifade etmektedir. Bundan sonra önemli olan Körfez ülkelerinin, özellikle de Suudi Arabistan'ın bu ülkeler arasına katılmasıdır (كد والرئيس غل أن العلاقات السورية التركية نموذج يحتذى لأفضل العلاقات بين الدول .. الرئيس الأسد يشارك في قمة كومسيك ويلقي كلمة سورية في الافتتاح اليوم Champress, 11.11.2009). Suriye Arap bloğuna özellikle özel bir önem atfettiğini belirtmektedir. Böyle bir bloğun oluşması Suriye'nin yararına olacaktır. Bu durumda Suriye Amerika ve Batı'nın izolasyonlarına karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalmayacaktır. Aynı blokta yer aldığı ülkelerin desteğini de almış olacaktır.

İran'ın bölgedeki varlığı Araplar için avantaj gibi düşünülürken diğer taraftan İran'ın dini kimliğinin tehlike oluşturduğu da düşünülmektedir. Al Ahram'dan Dr. İdris Mohammed Saeed, Türkiye'nin ve İran'ın Ortadoğu'daki rolü İsrail'e karşı güçlü rakip olarak görüldüğünü ifade etmiş, ardından Türkiye'nin İran ilişkilerini eleştirmiştir. Dr. Mohammed, “Türkiye Müslüman sünni bir devlet, İran'ı desteklerken Şii yayılmasını da destekliyor olamaz, Sünni bir devlet olarak sünni Arap devletlerini tehlikeye atamaz” ifadesini kullanmıştır (Saeed, 2009). Bu yöndeki açıklamalar İran'ın bölgede büyük güç olmasından diğer Arap ülkelerinin neden endişe duyduğunun ifadesidir. Aynı zamanda “İran'ın Suudilere karşı kullanabileceği en önemli kartların başında Arap ülkelerinde bulunan Şiiler” gösterilmiştir (İnat vd, 2009) Bu diğer yandan Arapların bölgede birbirlerine karşı büyük bir tehdit oluşturduklarının işaretidir. Durumu değerlendirecek olursak, Ortadoğu ülkelerinin bölgede birleşip bir güç oluşturmalarının ne kadar güç olduğunu kanıtlamıştır. Arapların da asıl sorunu da budur. Araplar her zaman fikir ayrılığı yaşayarak aralarında anlaşmazlıklar yaşamaktadırlar. Kendi aralarında anlaşamayan Arapların bölgede kendilerine karşı mücadele eden güçlere karşı çıkmaları oldukça zordur. Bu nedenle bölgede başka kuvvetler onlar yerine karar vermeye devam edeceklerdir.

Arap basının diğer taraftan Türkiye'de artan İran popülerliğinden bahsetmektedir. Al Ahram'dan Dr. Anwar Malik yaptığı analizlerde 2002 yılından sonra Amerika'nın Türkiye'deki popülerliğinin %52'den %12'ye düştüğünü saptamıştır. Türkiye çoğunluğu Müslüman olan bir ülke fakat 2002'e kadar sürekli Batı'ya yönelen seküler partiler başa gelmiştir. Malik'e göre, Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesiyle İslam ve Ortadoğu'ya yönelme başlamıştır. Bu doğrultuda Amerika yerine İran'ın popülerliği artmıştır. İran'ın Türkiye'deki popülerliği %43 civarına yükselmiştir. Malik, Amerika'nın popülerliğinin düşmesinin bir başka nedeni olarak Amerika'nın Irak işgali ve son zamanlarda İslam'a yönelik artan olumsuz fikirler karşısında Türk halkının verdiği tepkinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Diğer sebepler, Amerika'nın uyguladığı düşmanca politikalar ve İsrail'in Siyonist ırkçı politikaları gösterilmiştir. Dr. Malik bu konusunun çözümü olarak İran, Suriye, Türkiye üçlüsü yerine, bölgede Mısır, Suriye ve Türkiye'nin içinde bulunduğu üçlü kuvvetin oluşması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Dr. Malik “Mısır, Türkiye ve Suriye, bu üç önemli Ortadoğu ülkesi neden bir arada bölgede önemli bir güç oluşturmazlar?” sorusu üzerinde yoğunlaşmıştır (Malik,

2007).

Yorumlardan anlaşıldığı üzere Arap ülkeleri yıllardır bölgede maruz kaldıkları baskıdan artık sıyrılmak istemektedir. Bu nedenle artık bölgede bir Arap bloğu bir Arap uyanışının oluşmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Fakat Araplar için üzücü olan şu ki, bölgedeki direnişi yine bölgede Arap olmayan ülkeler gerçekleştirmektedir.

2.7. AVRUPA BİRLİĞİ – TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ARAP BASININ YORUMU

2002 Kasım'da Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından İslami kimliği nedeniyle Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde gerileme olacağı düşünülmüştür. Fakat düşünülenin tam aksine Ak Parti hükümeti Avrupa Birliği ilişkilerine oldukça önem vermiştir. Ak Parti iktidara gelmesinin ardından Ak Parti yetkilileri yaptıkları açıklamalarda Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin kendileri için en önemli mesele olduğundan bahsetmişlerdir. Bu nedenle Ak Parti hükümeti Kopenhag Kriterleri gereğince oluşturulması gereken değişiklikler çerçevesinde Türkiye'ye verilecek üyelik tarihi konusunda hassas davranmıştır. Bu nedenle Ak Parti hükümeti iktidarı boyunca uyum paketlerinin çıkarılmasına hız vermiştir. Bunun yanında AB ile ilişkileri yakından takip edecek AB komisyonu kurulmuştur.

Ak Parti iktidarı Kopenhag kriterleri çerçevesinde ilk olarak 11 Ocak'ta IV. uyum paketini yürürlüğe koymuştur. Bu paket Siyasi Partiler Kanunu, Basın Kanunu, Dernekler kanunu başta olmak üzere toplamda 16 yasada değişiklik yapmıştır. Hemen ardından aynı ay içinde 23 Ocak'ta V. uyum paketini yürürlüğe koymuştur. Bu paket gereğince Hukuk Usulü Muhakemeleri, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu üzerinde değişiklikler yapılmıştır. 19 Haziran 2003'te VI. Uyum paketi yürürlüğe girmiştir. Bu pakette terör suçu yeniden tanımlanmış, farklı dil ve lehçelerde yayın hakkı getirilmiştir. 30 Temmuz'da VII. Uyum paketinde Türk Ceza kanunu ve MGK Genel Sekreterliği konusunda değişiklikler yapılmıştır. 7 Mayıs 2004'te Anayasa Reform Paketi kabul edilmiştir. 1 Haziran 2005'te Türk Ceza Kanunu'na ilişkin önemli değişiklikler yapılmıştır (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/241510.asp>, 2008). Türkiye 1995'te Gümrük Birliği'ne girmesinin ardından üyelik tarihinin yakın olacağını ummuştur. Fakat

durum Türkiye'nin beklediği gibi olmamıştır. 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde 10 aday ülkeye 1 Mayıs 2004 itibariyle üye olmalarına karar verilirken, Türkiye için ise Konsey'in 2004 yılı İlerleme Raporu ve Komisyon'un görüşleri ışığında, Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilecek zirvede, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini gerçekleştirmesi durumunda müzakerelerin başlanacağı açıklanmıştır. 16-17 Ekim 2003 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Birliği Brüksel Zirvesi'ne üye olacak 10 aday ülke katılırken, Türkiye zirveye gözlemci statüsünde katılmıştır (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/241510.asp>, 2008). Türkiye Avrupa Birliği üyeliği için gerçekleştirdiği değişiklikler ve uyum paketleri çerçevesinde 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde Avrupa Birliği Konseyi Zirvesi'nde tam üyelik için müzakere tarihi alabilmiştir. Fakat Türkiye'ye Kopenhag kriterleri çerçevesinde gelişimini sürmesi şartı da koşulmuştur (Arslan, 2008: 225).

3 Ekim 2005'te Lüksemburg'da yapılan zirvede Türkiye için tam üyelik için müzakerelere başlanacağı ifade edilmiştir. Fakat bu Türkiye'nin sandığından daha zorlu bir süreçle gerçekleşmiştir. Müzakerelerin başlayıp başlamayacağı son ana kadar belirsizliğini korumuştur. Avusturya'nın Türkiye'nin üyeliği konusunda “imtiyazlı ortaklık” şartı görüşmeleri yokuşa sürmüş, Türkiye'nin tam üyelik için başlaması gereken müzakerelerin önünde durmuştur (Lüksemburg'da Uzun Gece, *Cumhuriyet*, 3.11.2005). Avusturya'nın geri adım atmamasıyla İngiltere devreye girerek Avusturya'yı ikna etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin önüne çıkan bu engelin yanında müzakere çerçeve belgesinde Kıbrıs Rum kesimi ile ilgili başta olmak üzere birçok ağır ifade bulunmaktaydı. AB üyesi bir ülkenin herhangi bir uluslararası üyelik talebi durumunda Türkiye'nin üyelik veto hakkını kullanmaması anlamına gelen Kıbrıs Rum Kesimi'nin Nato'ya üyeliği durumunda Türkiye'nin söz hakkı olmasını engelleyen madde Türkiye'yi rahatsız etmiştir (Arslan, 2008: 225). Zirve'de gerçekleştirilen yoğun görüşmeler sonrası Avusturya'nın “imtiyazlı ortaklık” şartından vazgeçmesi ve müzakere çerçeve belgesinde Kıbrıs Rum kesiminin Nato'ya katılım faaliyetleri sebebiyle Türkiye'nin duyduğu endişenin giderilmesinden sonra Türkiye müzakere çerçeve belgesini onaylamıştır. Türkiye uzun bir mücadele sonrası sonunda 3 Ekim 2005'te, Avrupa Birliği tam üyelik müzakerelerini başlatabilmiştir. Fakat Türkiye'nin müzakere tarihi alması büyük bir adım gibi görünse de durum aslında böyle değildi. Türkiye ile müzakerelerin açık uclu olacağı ne kadar süreceğinin belli olmadığı belgede açık olarak

belirtilmiştir (Arslan, 2008: 226). Türkiye'nin ne zaman AB'ye üye olacağı kesinlik kazanmamıştır. Hatta müzakereler sonrası Türkiye üye olmayabilirdi. Türkiye yeniden AB'ye üyelik çerçevesinde gerçekleştireceği AB'ye uyum yasalarının başarısı doğrultusunda AB'ye üye olacağı belirtilmiştir. Bu durum Türkiye'yi oyalamaktan başka bir şey değildi.

Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakerelerinin başlamasıyla, Türkiye'yi zor bir sürecin beklediği yorumları yapılmıştır. Müzakerelerde Türkiye'nin özellikle dış politika, çevre ve tarım konusunda zorlanacağı söylenmekteydi. 9 Kasım 2005'te yayınlanan İlerleme Raporunda Türkiye'nin hava ve deniz limanlarını Kıbrıs Rum kesimine açması istenmiştir. Yine bu raporda Öcalan'ın tekrar yargılanması gerektiği ima edilmiştir (AB'den Yoğun Eleştiri, *Cumhuriyet*, 31.11.2005). Müzakerelerin başlaması Avrupa Birliği'nin Türkiye olan baskılarını arttırmış, Türkiye'nin hassas verdiği konularda tam üyelik vaadiyle taviz vermesini istemekte, Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Türkiye açısından önemli olan bir diğer konu olan Ruhban Okulu meselesi konusunda da Avrupa Birliği'nin şartları olmuştur. 2005 Ekim'de Avrupa Birliği tarafından yapılan eğitim taraması sırasında “Ruhban Okullarının” açılması tekrar gündeme gelmiştir (Ruhban Okulu Baskısı, *Cumhuriyet*, 10.11.2005). Avrupa Birliği Ruhban Okulunun açılması konusunda Türkiye'ye yeni baskılar uygulamaktaydı. Türkiye Avrupa Birliği'nin tam üyelik şartıyla önüne koyduğu dosyaları kabul etme niyetinde değildi.

Avrupa Birliği'nin Türkiye üzerindeki yaptırımları bununla da kalmadı. 4 Eylül 2006 Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğiyle ilgili yayınlanan rapora Türkiye'nin Avrupa Birliği tam üyeliği öncesi sözde Ermeni Soykırımı'nın tanınması gerektiği ifadeleri yer alırken, raporda ayrıca Pontus ve Süryani soykırımı ifadeleri de yer almıştır. Avrupa Birliği, Türkiye'yi zor durumda bırakmak için elinden geleni yapıyor gibiydi. Avrupa Birliği'nin son hamlesi Kıbrıs konusunda olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs Rum kesimine liman ve havalimanlarını açması konusunda baskıda bulunmuştur. Türkiye Avrupa Birliği'nin bu isteği karşısında oldukça sert tepki vermiştir. Başbakan Erdoğan bu konudaki tavrını net bir şekilde ortaya koymuş “ Ne havalimanı, limanlar konusunda bir şey beklemeyiniz. Bunu çok açık net söyledik. Müzakereler durursa durur” açıklamasını yapmıştır (Erdoğan: Kıbrıs İçin Müzakere Durursa Durur, *Hürriyet*, 16.06.2006). Fakat

buna rağmen Avrupa Birliği Kıbrıs Rum Kesimi'ne limanların ve havalimanlarının açılması konusunda ısrarlı davranmıştır. Avrupa Birliği'nin 8 Kasım 2006'da yayınladığı Türkiye ilerleme raporunda Avrupa Birliği yine Türkiye'nin Kıbrıs Rum Kesimi'ne liman ve havalimanlarını açma konusuna değinmiş, Avrupa Birliği Türkiye'ye 14-15 Aralık'taki liderler zirvesine kadar süre verdiğini belirtmiştir (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/241510.asp>, 2008).

Kıbrıs konusu Türkiye'nin oldukça hassas olduğu bir konu olması nedeniyle Türkiye bu konuda geri adım atmaya düşünmüyordu. Türkiye'nin müzakereleri neredeyse durma noktasına gelirken 2004'te Avrupa Birliği'nin tam üyelik teminatı verdiği Romanya ve Bulgaristan 2007'de Avrupa Birliği'ne üye olmuştur. Avrupa Birliği'nin Türkiye ile aynı gün 3 Ekim 2005'te müzakereleri başlattığı Hırvatistan, tam üyelik için tarih alırken, Türkiye'nin hedefinin tam üyelik olduğu ifadesine bile yer verilmemiştir (Hükümet AB'yi Unuttu, *Cumhuriyet*, 13.12.2008). Türkiye'nin tam üyeliği gerçek anlamda bir muamma idi. Avrupa Birliği Türkiye ile müzakerelere açık uçlu olarak başlamasının yanında Avrupa Birliği üyesi olan iki önemli ülke olan Fransa ve Almanya Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıkmaktaydı. Almanya Başbakanı Merkel her fırsatta Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik yerine Türkiye'nin “İmtiyazlı Ortaklığı”nı desteklemekteydi. Merkel 2 Aralık 2007'de yaptığı bir konuşmada “ Türkiye'nin AB'ye sıkı bir şekilde dostça bağlanmasını istiyoruz, bunun için de doğru olanın imtiyazlı ortaklık olduğuna inanıyoruz.” açıklamasında bulunmuştur. Yine aynı şekilde Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy de Türkiye'nin Avrupa Birliği konusunda Türkiye'nin karşısında durmaktaydı. Cumhurbaşkanı Sarkozy 14 Aralık 2007'de gerçekleştirilen AB Zirvesi Sonuç Bildirisi'nde “Türkiye ile üyelik müzakereleri” ifadesine bile karşı çıkmıştır (Arslan, 2008: 233-235). Sarkozy AB'ye girecek ülkeler için referandum şartını anayasaya koymaya çalışarak, Türkiye'yi hedef alan kararlar alarak yine Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne engel olmaya çalışmıştır. Fransa ve Almanya'nın tavrına rağmen İngiltere, Türkiye'nin yanında olduğunu ifade eden açıklamalarda bulunmuştur. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın üzerinde durduğu “imtiyazlı ortaklık” fikrine karşı çıktığını, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini açıklamıştır (İngiltere'den AB Desteği, *Cumhuriyet*, 28.05.2009). Almanya ve Fransa, Türkiye'nin imtiyazlı ortaklığı konusunda ısrarlı davranmaktaydı. Son olarak ABD Başkanı Barak Obama Türkiye'yi AB'ye üye yapmaları konusunda Avrupa Birliği'ne

seslenmiştir. AB'nin Ortadoğu'yla iyi ilişkiler içinde olması gerektiğini bu nedenle Türkiye'nin AB'ye girmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Fakat Başkan Obama'nın bu çağrısı da Fransa ve Almanya tarafından çok da olumlu karşılanmamıştır. Almanya ve Fransa muhalif tavırlarına devam etmiş, Obama'nın çağrısına kulak asmamışlardır (Türkiye'yi Üye Yapın, *Cumhuriyet*, 06.04.2009).

Türkiye'nin Avrupa Birliği tarafından kabul edilmemesinin sebepleri, “Avrupa Birliği'nin Hristiyan dininin temelleri üzerine kurulması; Türkiye'nin, gerek coğrafi ve gerekse de tarihsel olarak bir Avrupa ülkesi olmaması; Türkiye'nin potansiyel işgücünün Avrupa'ya göç etmesi durumundan dolayı Avrupa'nın endişe duyması” olarak sıralanabilir (Ak, 2008: 203). Avrupa Birliği üyeliğinde engeller çıkarmak açısından Türkiye'nin Avrupa'da bulunmadığını iddia etmiştir. Avrupa Birliği bu yönde 2008'de Avrupa Birliği'nde basılan yeni paralarda Türkiye'yi haritadan çıkarmıştır. Avrupa Birliği her fırsatta Türkiye'nin Avrupa'ya dahil olmadığını vurgulamaya çalışmıştır. Türkiye'nin karşısına çıkarılan diğer engel Türkiye'nin potansiyel iş gücü ve nüfusu olmuştur. Bu anlamda Avrupa Konvansiyon Başkanının 2002 yılındaki açıklamaları bu durumu doğrular niteliktedir. Avrupa Konvansiyon Başkanı Valery Giscard d'Estaig, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin, Türkiye'nin nüfusu açısından, “Avrupa'nın sonu”nu getireceğini savunmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin önünde durulması gerektiğini ifade etmiştir (Türkiye'nin Üyeliği AB'nin Sonu Olur, *Cumhuriyet*, 09.11.2002). Türkiye'nin önüne getirilen bir diğer engel Türkiye'nin kötü ekonomisidir. Fakat Türkiye'nin kötü ekonomisini gösteren Avrupa Birliği, üyeliğini kabul ettiği birçok ülkenin ekonomisinin Türkiye'ninkinden daha kötü olmasını göz önünde bulundurmamıştır. Türkiye'nin önündeki başka bir engel olan Türkiye'nin İslam ülkesi olması engelidir. Türkiye'nin İslam ülkesi olmasının Avrupa Birliği'ne engel oluşturduğunu gösteren önemli durum Obama'nın Ortadoğu'ya seslenmek için İslam başkenti araması sırasında karşımıza çıkmıştır. Barak Obama Amerikan Başkanı seçilmesinin ardından İslam dünyasına seslenmek istemiştir. İslam dünyasına seslenmek için başkent arayışında bulunmuştur. ABD Başkanı George Bush 2004 yılından İslam dünyasına seslenmek için İstanbul'u seçmişti. Fakat Başkan Obama İslam dünyasına seslenmek için Türkiye'yi seçmeyi pek düşünmüyordu. ABD'nin bu defa İstanbul'u seçmek istememesinin sebebi olarak “ Türkler AB'ye girmeye çalıştıkları bir dönemde Müslüman dünyasıyla köprü olarak kullanılmak için can atmıyor” yorumu yapmışlardır

(Obama İslam Başkenti Arıyor, *Cumhuriyet*, 06.12.2008) .

Arap basını Türkiye'nin Avrupa Birliği önündeki engelin Türkiye'nin İslam ülkesi olmasını göstermekteydi. Al Ahram gazetesinde yer alan haberde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda bu şekilde engellerde karşılaşmasını, Avrupa Birliği'nin tam anlamıyla bir Hristyan klubu olmasına bağlamaktadır. Türkiye kültürel ve dini faktörleri, Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin üyeliğini reddetmesine sebep olmaktadır (تركيا والاتحاد الاوروبي, *Al Ahram*, 06.10.2005).

Türkiye'nin din nedeniyle Avrupa Birliği'ne giremediği yorumu yapılırken, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesine gerek olmadığı yorumu da yapılmıştır. Shark Al Awsad, Türkiye'nin Ortadoğu'da gerçekleştirdiği başarılar sonucu kendini Avrupa'ya kanıtlamaya, Avrupa Birliği'ne girmek için çabalamasına gerek kalmadığı ifade etmiştir. Türkiye İslam ülkesidir, Hristyan birliği olan Avrupa Birliği'ne girmek istemesi anlamsızdır (Al Imam, 03.02.2009).

Al Hayat gazetesinden Abdullah Al Ashaal'a göre, “İslam” Türkiye'nin 1854 Paris konferasından beri kapısını çaldığı Avrupa Birliği'ne katılmasına engel oluşturmaktadır. Türkiye karşılaştığı engellere rağmen, 160 yıl sonra Türkiye Avrupa Birliği ile İslam dünyasını birleştirmeye çalışarak yine önemli bir yere sahip olmayı başarmaktadır (Ashaal, 2004).

Al Hayat, aynı zamanda Türkiye Avrupa Birliği'ne girmek için İslami değerlerden vazgeçer mi, sorusunu soruyor. Al Hayat'a göre Türkiye dini kimliğinden dolayı Hristyan klubu olan Avrupa Birliği'ne alınmamaktadır. Fakat bunun yanında Avrupa sıcak bölge olan Ortadoğu'ya daha yakın olmak ister. Bu yüzden Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye önemli derecede ihtiyacı vardır. Türkiye bu anlamda kilit noktada yer almaktadır (Mardini, 2003). Özellikle Amerikan Başkanı Barak Obama Ortadoğu'ya yönelme konusunun önemli olduğunu ifade etmiş, Avrupa Birliği'nin de aynı politikayı izlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Obama Türkiye'ye ayrı bir önem vermiştir. Amerikan Başkanı Obama aynı zamanda Ortadoğu ve Irak'taki barışın sağlanmasında Türkiye'nin rolünün gerekli olmasından dolayı bu ziyarete önem vermiştir. Özellikle Türkiye'nin Afganistan konusunda Pakistan'ı ziyaret etmesi Türkiye'nin Amerika için hayati bir önem taşımasını sağlamıştır. Obama Türkiye Büyük

Millet Meclisi'ndeki konuşmasında Obama Avrupa'ya seslenerek, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması gerektiğini belirtmiştir. Obama yine Türkiye'de yaptığı konuşmasında, Ortadoğu'ya seslenerek “Amerika Birleşik Devletleri'nin İslam ülkelerine düşman olmadığını” ifade etmiştir (Çandar, 2009a). Obama'nın Türkiye'den Ortadoğu'ya seslenmesi ABD'nin Türkiye'ye ayrı bir önem atfettiğinin işaretidir.

Suriye basını da Türkiye'nin Avrupa için önemini üzerinde durmuştur. Suriye, Türkiye'nin Avrupa'ya mesaj yollamak için önemli bir aracı olduğunu ifade etmiştir. Avrupa, Ortadoğu ile iletişimde, bölgedeki istikrarın sağlanması açısından Türkiye'nin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye bölgedeki önemli ülkeler olan Suriye, İran, Mısır ve Suudi Arabistan'la kolaylıkla iletişim sağlamakta birçok konuda anlaşmaktadırlar. Bu konuda Avrupa'nın bölgedeki varlığı Türkiye'ye bağlıdır (Al Turkman, 2009)

Arap basının üzerinde durduğu diğer bir önemli konu, Türkiye'nin Avrupa Birliği konusunda hayal kırıklığına uğraması ve bu nedenle de Türkiye'nin yüzünü Ortadoğu'ya çevirdiği iddiasıdır. Champress'te makalesi yayınlanan Omer Kush, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesini Adalet ve Kalkınma partisinin İslami kimliğinin yanında Türkiye'nin Avrupa Birliği konusunda çaresiz kalmasına bağlamaktadır. Kush, Arap Dünyası'nın Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda oldukça hassas olduğunu ifade etmiştir. Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin çıkarlarına ters düşen isteklerde bulunması özellikle Türkiye'nin Kıbrıs konusunda taviz vermemesi, bu konuda sert bir tutum sergilemesi Avrupa Birliği ile müzakereleri durdurmuştur. Araplara göre Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasının neredeyse imkansız olduğunu anlaması sonucu Türkiye yüzünü Asya ve Ortadoğu'ya çevirmiştir. Kush'a göre Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İslam'a ve tarihi mirasa olan bağlılığından ödün vermemesi gerekmektedir (Kush, 2007).

Al Ahram gazetesinden Dr. Hassan Abu Taleb, Türkiye'nin temel konusu Avrupa Birliği olduğu ifade etmiştir. Fakat Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden çok daha fazla seçenekleri vardır. Abu Taleb'e göre Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ihtiyacı yoktur. Türkiye'nin bölgede Arap ülkeleriyle yapacağı ittifaklar çok daha önemlidir. Abu Taleb bölgedeki önemli güçler olarak Mısır ve Türkiye'nin bölgede yapacakları stratejik anlaşmalarla Ortadoğu'daki sorunlarla mücadelede önemli yol alabileceğini

düşünmektedir (Abu Taleb, 2008b).

Al Hayat gazetesinden Rashid Khashana'ya göre Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan Türkiye, Avrupa'ya entegre olmaya çalışmaktadır fakat Türkiye halkı tarihine, kültürüne, dinine bağlı bir halk olduğunu ifade etmiştir (Khashana, 2004). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılmak için kendi değerlerinden vazgeçmemesi Türkiye'nin Araplar açısından takdir kazanmasını sağlamıştır.

Al Ahram gazetesinde yer alan Dr. Mohammed Riyad makalesinde Türkiye'nin neden Ortadoğu'ya yöneldiğini sorgulamıştır. Riyad, “Türkiye Avrupa Birliği üyeliğindeki belirsizlikler yüzünden mi Ortadoğu'ya yöneliyor yoksa Osmanlı dönemindeki gibi Ortadoğu'nun hamiliğini mi yapmaya çalışıyor” sorusunu sormaktadır (Riyad, 2004). Al Hayat gazetesi Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusundaki yorumlarında, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin Türkiye'nin dış politikasını yönlendirdiği üzerinde durmuştur. Al Hayat'a göre Türkiye pusulasını Ortadoğu ve İslam ülkelerine çevirmesinin yanında, uluslararası ve bölgesel sorunlarla özellikle Ortadoğu ve Afganistan sorunu yakından ilgilenmeye başlamıştır. Yine bu konuda örnek vermek gerekirse birincisi Kafkaslarda Gürcistan ve Rusya arasındaki savaşta Türkiye Gürcistan ve Rusya arasında savaşın durması için girişimlerde bulunmuştur. İkicisi Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasında durmuş olan barış görüşmelerini tekrar başlatması ve oynadığı arabuluculuk rolüdür. Türkiye iki ülke arasında denge politikası izlemeyi başararak bu rolü başarıyla gerçekleştirmiştir. Üçüncüsü Gazze sorununa Türkiye'nin verdiği tepkilerdir. Türkiye İsrail'in saldırılarını şiddetle kınamasının yanında Davos Ekonomik Forumu'nda İsrail Cumhurbaşkanı Perez'e tepkisini koymuştur. Bütün bu olaylar Türkiye'nin bölgedeki yeni rolü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Türkiye'nin bu rolü gerçekleştirmesinin en önemli nedeni bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler içinde olmasıdır. Türkiye'nin yeni rolü bölgesel ve uluslararası anlamda istikrarın ve barışın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye Avrupa Birliği'nden red cevabını almayı beklemektense bölgedeki rolünü değiştirmenin daha da iyi olacağını fark etmiştir (تركيا... والدور الجديد, *Al Hayat*, 18.04 2009).

Araplar diğer taraftan, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda olumlu bir tavır sergilemektedirler. Arap ülkeleri Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin Araplar için de olumlu bir gelişme olacağı düşüncesiyle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini

desteklemektedir (Altınay vd, 2009: 17). Özellikle Suriye bu konuda oldukça umutlu görünmektedir. Suriye, Avrupa'nın Ortadoğu'ya açılan kapısının kendisi olduğunu dolayısıyla, Ortadoğu'yla AB'nin ekonomik ilişkilerinin Türkiye üzerinden gerçekleşeceğini düşünmektedir. Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad bu yönde açıklamalar yapmıştır. Beşşar Esad Türkiye'yle ilgili verdiği demeçlerde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda önemli açıklamalar yapmıştır. Beşşar Esad Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine destek verdiğini belirterek “Türkiye AB'ye girince Suriye AB'ye komşu olacak, bu çok önemli. AB'ye girecek bir Türkiye Batı'nın İslam'a bakış açısını değiştirebilir ve bu birliğe girecek ilk müslüman ülke olarak gerçek İslamı Batılılara tanıtırma fırsatını yakalayabilir.” şeklindeki açıklamasında Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğinin Suriye ve İslam dünyası açısından önemine vurgu yapmıştır (Birand, 2004).

Shark Al Awsad gazetesinden Radwan Sayeed de Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini desteklemektedir. Sayeed'e göre Türkiye Avrupa gibi bir düzene ve medeniyete sahip oldukça ve Avrupa'yla önemli stratejik anlaşmalar yaptığı sürece Avrupa'nın bir parçası sayılacaktır. Türkiye Yeni Dünya Düzenine model oluşturan bir ülkedir. Bu anlamda Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini anlamlı görmektedir (Sayeed, 2009).

Arap basını, aynı zamanda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilgili yoğun çalışmaları üzerinde de durmuştur. Suriye gazetesi Champress, Türkiye'nin bu zamana kadar katettiği yol açısından Adalet ve Kalkınma Partisinin başarısının önemli olduğunu savunmuştur. Fareed Zakaria'ya göre Türkiye tarihinde hiçbir hükümet Avrupa Birliği'ne girmek için bu kadar çalışmamıştır (Zakaria, 2007).

Al Noor'da yayınlanan makalede Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşmasının nedeni olarak, Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki fikir ayrılıklarının olmasını göstermektedir. Türkiye AB ile yaşadığı sorunlar sonrası, Türkler rollerini vurgulamak için fırsat bulabilmiş, bölgede stratejik pozisyonlar üstlenebilmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği rüyası bazı Avrupa Birliği ülkelerinin şiddetli itirazı nedeniyle yok oldu, aynı zamanda AB tarafından Türkiye'ye dayatılan sert koşullar Türkiye'yi bu durumdan uzaklaştırmıştır. 2004 yılında AB Türkiye ile katılım müzakerelerini başlattığı dönemde, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Türk halkı bu kararı sevinçle ve heyecanla

karşılamaştı. Fakat görüşmelerde hiçbir ilerleme sağlanmamıştır. Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'nin üyeliği karşısında sürekli engeller koyması Türk siyasetçilerinin ve Türk halkının bu konuda hayal kırıklığı uğramalarına sebep olmuştur. Öyle ki müzakerelerin başında Türk halkının %70'i Avrupa Birliği katılımını desteklerken, günümüzde bu oran %40'a düşmüştür. Türk halkı AB'den din nedeniyle reddedildiği ortadadır. Fakat Türkiye'nin AB'deki başarısızlığı, Türkiye'nin Arap ve İslam ülkelerine eğilimi artırmıştır. Türkiye'nin yaşadığı bu durum Türkiye'yi Ortadoğu'yla diplomatik ilişkilerini oldukça geliştirmiştir. Türk Dışişleri Bakanı ziyaretlerini Ortadoğu'ya yöneltmiş ve Türk liderler 2005 yılından beri Brüksel'i ve herhangi bir Avrupa başkentini ziyaret etmemişlerdir (Musallam, 2009).

Arap basını Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alternatif olarak Ortadoğu'ya yöneldiğini söylese de Avrupa Birliği Türkiye için hala büyük bir öneme sahiptir. Türkiye her ne kadar Avrupa Birliği tarafından zorlansa da Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda hala istekli ve umutludur. Türkiye Avrupa Birliği görüşmelerine ara vermiş gibi görünse de Türkiye için Avrupa Birliği hala önemli bir gündem maddesidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve topraklarından Arapların ayrılmasıyla, Araplar ve Türkler arasında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Genel anlamda Arapların, Türklerden ayrılması çok sancılı bir dönemde olmuştur. Arapların, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerle bir olup Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları Türklerin tarihsel hafızasında her dönemde tazeliğini korumuştur. Tarih içinde gelişen Türkler ve Arapları sürekli karşı karşıya getirmiştir.

Ortadoğu'da dengeleri bozan en önemli olay İsrail'in 1948 yılında Filistin topraklarında devlet kurması olmuştur. İsrail'in Ortadoğu'da devlet kurma girişimleri II. Abdulhamit dönemine dayanmaktadır. Sultan Abdulhamit, İsrail'in o dönemdeki girişimlerine şiddetle karşı çıkmış ve bu durumu oluşturacak her gelişmenin önünde durmuştur. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından, Araplar, Osmanlı Devleti döneminde gerçek huzur ve güvenin içinde olduklarının farkına varmışlardı. Fakat İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Arap ülkeleri ve Türkiye tekrar karşı karşıya gelmiştir. Türkiye, İsrail'in kurulmasından bir yıl sonra 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk müslüman devlet olmuştur. Türkiye'nin İsrail'i tanınması Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki uçurumu biraz daha derinleştirmiştir. Arap basını Türkiye'nin İsrail'i tanınmasını, "Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların Türkleri sırtından vurmasına karşı alınmış bir intikam olarak" görmüştür. Türkiye daha sonra da uyguladığı politikalarla Arapları karşısına almaya devam etmiştir.

Osmanlı sonrası dönemde Türkiye'nin yüzünü Batı ülkelerine dönmesi ve Doğu ülkelerini ihmal etmesi Araplar tarafından oldukça eleştirilmiştir. Türkiye uyguladığı politikalar ve kararlarla Arap ülkelerini karşısına almıştır. ABD ve İsrail'in Ortadoğu'ya yönelik müdahalelerinde Arapların aleyhine kararlar alması zaten kötü giden Ortadoğu ülkeleri - Türkiye ilişkilerini daha büyük tehlikeye atmış, bölgedeki gerilimi bir üst seviyeye taşımıştır.

Arap basını, Türkiye ve İsrail ilişkilerini ele alırken Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini Araplar için büyük bir engel olarak kabul etmektedir. Türkiye, İsrail ve ABD'nin müttefiki ve Arapların düşmanı olarak görülmüştür. Bağdat Paktı, Soğuk Savaş dönemi v.b. gelişmelerden dolayı, Türk-Arap ilişkileri doksanlı yıllarda tamamen

kopmuştur. 1991'de başlayan Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin hava sahasını Arap ve müslüman bir ülkenin bombalanması için açması Türkiye üzerindeki kötü imajın ve düşüncelerin derinleşmesine sebep olmuştur. Türkiye müslüman bir ülkenin insanlarına karşı yapılacak saldırılarda işbirlikçi konumunda görülmüştür. Türkiye'nin itibarını zedeleyen bir diğer sebep de iktidarda olan partilerin laik kimlikleri olmuştur. Özellikle Atatürk döneminde gerçekleştirilen inkılaplarla kötü bir imaj edinen Türkiye, bu politikalarıyla Araplar tarafından kötü algılanmıştır. Araplar için din çok önemli bir faktördü ve Türkiye'nin İslam dininden uzak bir ülke olarak algılanması, Arapları Türklerden daha da uzaklaştırmıştır.

Doksanlı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimi, Arapların dikkatini çeken başka bir mesele olmuştur. Arap-İsrail anlaşmazlığı devam ederken Türkiye'nin İsrail'le yaklaşması ve özellikle askeri alanda önemli anlaşmalara imza atması Araplardaki Türkiye düşmanlığını daha da arttırmıştır. Bölgedeki İsrail saldırılarından muzdarip olan Arap ülkeleri artık bir anlamda Türkiye'yi yeni bir tehdit olarak görmüşlerdir. Ortadoğu'nun önemli ülkeleri olan Suriye ve İran başta olmak üzere Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri gergin devam etmiştir. Türkiye, Kürt sorunun çözümünde ABD'nin desteğine ihtiyaç duyarken ABD Kürt devletinin kurulmasına destek vermiştir. Diğer yandan Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı PKK krizi sırasında yine ABD ve İsrail tarafsız davranmışlardır. Türkiye'nin AB ile yaşadığı Kıbrıs sorunu karşısında Türkiye yine uluslararası platformda yalnız kalmıştır. Türkiye bu aşamadan sonra izlediği politikanın kendisine zarar verdiğini görmüş izlediği tek yönlü politikayı terketmeye çalışmıştır. Fakat Türkiye'nin girişimleri bir sonuç vermemiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşma çabaları çoğu zaman havada kalmıştır.

Türkiye özellikle güneydeki komşusu ile ciddi sorunlar yaşamıştır. Suriye Türkiye'ye sosyal ve kültürel anlamda benzeyen ülkelerden biridir. Birbirine bu kadar yakın olan iki ülke birbirlerini düşman birer ülke olarak görmüştür. Türkiye Suriye ile su sorunu ve Hatay Sorunu yaşanmasının yanında, son dönemlerde önemli bir problem olan PKK nedeniyle ciddi problemler yaşanmış, bu durum iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Fakat krizin atlatılmasından sonra iki ülke de olumlu yönde ilişkilerin düzelmesi için adım atmıştır. Türkiye hem izlediği tek yönlü politikayı terketmesi yönünden hem de İsrail'in Suriye'ye yaklaşma çalışmasına karşılık Türkiye önemli bir

hamle yapmış Suriye'yle ilişkilerini düzeltmiştir.

Türk-Arap ilişkileri açısından milat sayılacak olay AKP hükümetinin iktidara gelmesi olmuştur. AKP hükümetinin İslami bir kimliğe sahip olması Araplarda büyük bir umut yaratmıştır. Arap basınına göre İsrail'le iyi ilişkiler kuran ve Araplara sırtını dönen Türkiye, AKP hükümetiyle birlikte kendileri açısından iyi gelişmeler yaşayacaklarına inanmışlardır. AKP hükümeti Araplara karşı ilk sınavını Irak işgali için çıkması beklenen 1 Mart tezkeresi sırasında vermiştir. Meclisten Amerika'ya Türk hava sahasını açan tezkerenin geçmemesi, Arap dünyası tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış, bu durum Türkiye'nin Ortadoğu'daki prestijini arttırmıştır.

AKP hükümeti dış politikasının önemli ilkesi olarak “komşularla sıfır sorun” ve “aktif ve krizlere karşı önlemler almak” ilkesiyle yola çıkmıştır. Türkiye uygulamaya çalıştığı bu politika doğrultusunda Ortadoğu'daki önemli meselelerde arabulucu olmuştur. Türkiye ilk olarak İsrail- Suriye arasında arabulucu olmuş, daha sonra İran ve Amerika arasında arabulucu olmaya çalışmıştır. Türkiye'nin bölgeye barış getirme çabaları, bozuk olan Arap-İsrail ilişkileri içinde arabulucu olması Araplar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Arap dünyası yıllardır süren çatışmaların son bulmasını, bölgede istikrarın sağlanmasını istemesi adına Türkiye'nin bu girişimleri büyük bir anlam kazanmıştır. Türkiye Araplar bölgede istikrarı sağlayabilecek bir ülke olarak görülmüştür.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajını iyi anlamda en üst seviyeye taşıyan olay Başbakan Erdoğan'ın Filistin halkını savunması olmuştur. Bu yönde Başbakan'ın Davos Ekonomik Panel'inde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e Filistin halkını savunmak uğruna sert çıkmış ve paneli terketmiştir. Başbakan Erdoğan'ın bu tavrı Arapların alışık olmadığı bir tavır olmuştur. Arap cephesinden bir baş kaldırışın olmaması Arap liderlerin ne kadar pasif bir durumda olduğunu tekrar kanıtlamış, bu durum Arap halkında Türkiye'nin itibarını arttırmıştır. Arap liderler genel olarak İsrail'in yaptığı saldırılara karşı her zaman tepkisiz ve sessiz kalmışlardır. Arap liderlerin ABD'nin etkisinde hareket ettiğini ve ABD'yi karşılarına alacak bir tutum içerisine giremeyeceklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'nin yeni politikaları Arap ülkelerine yakınlaşmasını sağlarken, İsrail'le ciddi problemler yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin İsrail'le önemli anlaşmalara sahip olması nedeniyle kriz atlatılmaya çalışılsa da iki ülke özellikle Davos'ta yaşanan gerginliğini uzun süre yaşamıştır. Türkiye ihmal ettiği Ortadoğu ülkelerine yakınlaşmaya çalışırken İsrail ile ilişkilerini tehlikeye atmıştır. Türkiye sağlamaya çalıştığı denge politikasını aynı zamanda tarafsız arabulucu rolünü de kaybetmiştir. Türkiye stratejik açıdan önemli bir ülke olması nedeniyle denge politikasını kaybetmemesi önemlidir.

Türkiye bölgedeki duruşu itibariyle Arapların hakkını savunan ve Arap uyanışını organize edecek bir lider ülke olarak görülmeye başlanmıştır. Araplar kendi haklarını savunan bir ülkenin varolmasından memnuniyet duymuşlardır. Türkiye'den böyle bir çıkışın gelmesi aynı zamanda “Osmanlı Devleti geri mi dönüyor” sorularını beraberinde getirmiştir. Araplar Osmanlı Devleti döneminde yaşadıkları huzur döneminin geri geleceği umuduna kapılmışlardır. Araplar her fırsatta Osmanlı Dönemi'ne duydukları özlemi dile getirmektedirler. Arap basını “Türk dış politikası “Neo Osmancılık” çerçevesinde mi hareket ediyor” tartışmalarını başlatmıştır. Bir kısım Arap aydınına göre Türk dış politikası Neo Osmanlıcı bir politika izlemekte ve Osmanlı devleti yeniden dirilmektedir.

Türkiye'nin bu rolünden memnun olan bir kesimin bulunmasının yanında, bir kısım Arap aydını Türkiye'nin bu rolünden rahatsız olmaktadır. Arap aydınları Arap olmayan bir ülke olan Türkiye'nin, Arapların hayati sorunları konusunda söz sahibi olmasından rahatsız olmuşlardır. Türkiye'nin elindeki bu gücü kullanarak Ortadoğu üzerinde yeni tehdit oluşturmasından endişe etmektedirler. Özellikle de bölgede son zamanlarda gelişen Türkiye-İran yakınlaşması bir kısım Arap aydını tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Amerika'nın Irak Savaşı'ndan sonra bölgede uğradığı başarısızlığın ardından bölgede oluşan boşlukta yeni güçler olarak Türkiye ve İran'ın ortaya çıktığı tartışılmaktadır. Türkiyeyi bölgedeki yeni emperyalist güç olarak değerlendirenler bunu engellemenin tek çaresini Arapların birleşmesi olarak görmektedirler

Bu fikri destekleyenlerin başında Mısır yer almaktadır. Türkiye'nin bölgedeki rolü ve öneminin artması Mısır'da rahatsızlık yarattığını söylemek mümkündür. Önceki

yıllarda Arap dünyasının merkezinde yer alan Mısır rolünü kaybetmesinin ardından Türkiye'nin bölgedeki tehlikeli hareketlenmeler içinde olduğunu savunmuştur. Mısır basını Ortadoğu'daki tek kurtuluşun Mısır'ın liderliğinde oluşacak bir Arap dayanışmasından olacağına inanmaktadır.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkin rolünün sebebini bir kısım aydın, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girememesi olarak göstermektedirler. Türkiye 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlamasının ardından Avrupa Birliği tarafından sürekli yaptırımlara maruz kalmıştır. Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi üyeliğe alması bir muamma olarak görülürken, Türkiye'nin makul olanı yapıp yüzünü kendisi gibi müslüman ülkelerin bulunduğu Ortadoğu coğrafyasına geri dönmesi Arap basını tarafından olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin Hristyan klübü olan Avrupa Birliği'nde yeri olmadığı belirtilmiştir. Arap basını Türkiye'nin yeri İslam ülkelerinin yanı olduğunu ve bu ülkelerin Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu görüşünü savunmuştur.

Özetlemek gerekirse, bu zamana kadar Amerika'nın baskısı altında yaşayan Arapların, Amerika'ya başkaldırmaları artık zordu. Bu nedenledir ki Arap aydınlarının çoğu Arap liderlerden ümidi kesmiş, bölgede tek umut olarak Türkiye'yi görmüşlerdir. Bir taraftan tehdit olarak algılanan Türkiye ve İran, başka bir kesim tarafından Arapların kurtuluşu olarak görülmektedir. Çaresiz şekilde yardım bekleyen Araplar, bölgede yükselmekte olan iki güç Türkiye ve İran'ın İsrail ve Amerika'ya karşı bir güç oluşturmasını beklemektedir. Arap basını bu yönde Türkiye ve İran'ın iyi ilişkiler geliştirdiği Suriye'yi içinde bulunduran bir Arap bloğundan bahsetmeye başlamıştır. Araplar bölgede artık bir direniş arayışındalar ve bölgedeki istikrarsızlığa bir “dur” demek istemekteler. Bu direniş konusunda Türkiye, İran'a göre Araplar için daha güvenilir bir ülke konumundadır. Araplar için Türkiye bu anlamda “tek kurtarıcı” görülmektedir.

Türkiye'nin son dönemlerde Ortadoğu'ya yaklaşması, Türkiye'nin Arap ülkelerini İsrail'e karşı savunması Arapların daha önce yaşamadığı bir durum olmuştur. Özellikle de Türkiye'nin Davos tavrı, Türkiye'nin Arapları savunucu olarak gösteren büyük bir kanıt olmuştur. Araplar bu anlamda Türkiye'yi Arapların bölgede uyanışının lideri olarak görmektedirler. Fakat diğer taraftan Türkiye'nin bu tavrının Türkiye'ye uluslararası anlamda zarar vermesi olasıdır. Arasında büyük anlaşmalar bulunan İsrail'le

arasının açılması özellikle de Türkiye'nin dış politikada dengeyi kaybetmesi her zaman için bir takım olumsuz sonuçlar yaratacaktır. Bu açıdan Türkiye geçmişte kötü olan Ortadoğu ilişkilerini düzeltmişken etrafındaki diğer müttefikleri kaybetmemeli, bölgedeki denge politikasını korumalıdır.

Sonuç olarak Türkiye Ortadoğu'da doksanlı yılların kötü havasından kurtulmuş, Ortadoğu için direnişi ve kurtuluşu simgeleyen bir ülke olmuştur. Türkiye geçmişte sahip olduğu kötü imajını, yeni dış politikasıyla olumlu anlamda değiştirmiştir.

KAYNAKÇA

- ABBOUD, Assad, (2009), "لماذا الوسيط التركي؟", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/49727>, (09.12.2009).
- ABD ile Aramızı Bulun, **Hürriyet**, (24.12.2004).
- AB'den Yoğun Eleştiri, **Cumhuriyet**, (31.11.2005).
- ABU TALEB, Hassan, (2008a), "اللغز السوري بين الدور التركي والصدمه الايرانيه", **Al Ahram**, (28.05.2008).
- ABU TALEB, Hassan, (2008b), "نحو شراكه استراتيجيه مصريه تركيه", **Al Ahram**, (10.12.2008).
- ABU TALEB, Hassan, (2009), "مصر وتركيا.. تكامل لا تنافر", **Al Ahram**, (25.11.2009)
- AHMED, Makram Mohammed, (2006), "البرنامج النووي الايراني وتأثيره علي مصر والشرق", **Al Ahram**, (01.06.2006).
- AK, Rengin, (2008), **AB Serüveni ve Türkiye**, Palme Yayıncılık, Ankara.
- AKADEMİK Suudi, (2009), "تركيا... والدور الجديد", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/ksaarticle/8606>, (18.04.2009).
- AKDOĞAN, M. Selim, (1995), **36. Paralel ve Ortadoğu**, Nubihar Yayınları, 1995, İstanbul.
- AKP Görüşmeleri Koz Sayıyor, **Cumhuriyet**, (24.05.2008).
- AL AZBAWİ, Yasri, (2009), "تركيا تعيد حساباتها الاقليميه", **Al Ahram**, (10.11.2009).
- AL DAKAK, Majdi, (2008), "كامب ديفيد جديد.. لكن في تركيا", **Al Ahram**, (01.06.2008).
- AL DİN, Mohammed Nur, (2007), "أي دور لتركيا في لبنان؟", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/11290>, (03.01.2007).

- AL DĪN, Muhammad Nur, (2009), "حماية العلاقات العربية-التركية", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/49153>, (01.12.2009)
- AL FAKĪ , Mostafa, (2009), "تركيا.. من اتاتورك الي اردوغان", **Al Ahram**, (10.02.2009).
- AL IMAM, Ghassan, (2009a), "هجوم إيراني معاكس ضد الدور المصري", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&issueno=11025&article=505586>, (03.02.2009).
- AL IMAM, Ghassan, (2009b), "سورية - تركيا: فراق فخصام فغرام", **Shark Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=540885&issueno=11284> (20.11.2009).
- AL JASEER, Baseem, (2009), "ما وراء اتهام العراق لسوريا والوساطة التركية", **Sharq Al Awsad**, (29.09.2009), <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=537970&issueno=11263> (03.02.2009).
- AL LABAD, Mustafa, (2008) مهارات سوريا وتوازنات المنطقة: هل يغادر اللاعب المصري موقع المتفرج؟, **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/26919>, (09.09.2008).
- AL TURKMAN, Abdullah, (2009), تركيا الصاعدة في الشرق الأوسط, **ThisIsSyria**, <http://www.thisissyria.net/2009/01/30/writers/01.html>, (30.01.2009)
- ALBAYRAK, Hakan, (2007), **İslam Nüvesi Olarak Türkiye-Suriye Birliği**, Vadi Yayınları, Ankara.
- AL-RASHED, Abdul Rahman, (2009), "هل تبتعد تركيا عن إسرائيل؟", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=539883&issueno=11277>
- ALTINAY, Hakan, Gökçe TÜYLÜOĞLU ve Gülgün KÜÇÜKÖREN, (2009), **Türkiye-AB İlişkinin Müslüman Dünyadaki Yansımaları**, Artpres, İstanbul.
- ANİM, İbrahim, (2009), "الاستراتيجية التركية والعثمانية الجديد", **Al Ahram**, (07.10.2009)
- Arap Olmayan Karışmasın, **Hürriyet**, (06.02.2009).

- ARI, Tayyar, (2008), **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Marmara Kitap Merkezi, Bursa.
- ARMAOĞLU, Fahir, (2007), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- ARSLAN, Ali, (2008), **Efendi ve Uşak, Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri**, İskenderiye Yayınları, İstanbul.
- ASHAAL, Abdullah, (2004), "تركيا بين حاضرها الاسلامي (وعلاقتها مع اسرائيل) ومستقبلها " الأوروبي", **Al Hayat**, [http://international.daralhayat.com /archivearticle /50262,\(01.07.2004\).](http://international.daralhayat.com /archivearticle /50262,(01.07.2004).)
- ATWAN, Abdel Bari, (2009a), "عجز عربي مصطنع...", **Champress**, (Kuds Al Arabi), <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/30172>, (07.01.2009).
- ATWAN, Abdel Bari, (2009b), "انسحاب اردوغان درس للعرب"...", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/30896>, (31.01.2009).
- ATWAN, Abdel Bari, (2009c), "انتصروا لشهداء غزة" , **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/46150>, (17.10.2009).
- AYHAN, Veysel, **Irak-Suriye Arası Mekik Diplomasisi: Türkiye'nin Arabuluculuğu**, (2009), <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=200909039>, (03.09.2009).
- BAL, İdris, (2004), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Barışa Darbe İndi, **Cumhuriyet**, (28.12.2008).
- BAROT, Mohammad Camal, (2005), "هل أدار أردوغان ظهره لسوريا ولو مؤقتاً؟", **Syria News**, http://www.syria-news.com/readnews.php?sy_seq=12573, (06.10.2005)
- Başbakan Erdoğan Suriye'ye Gitti, **Hürriyet**, (26.04.2008).
- BIYIKLI, Mustafa, (2006), **Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları- Atatürk Dönemi**, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul.

- BİLİCİ, Abdulhamit, (2008), Osmanlı Araplara Nasıl Öğretildi?, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/yazar.do?yazino=633472>, (05.01.2008).
- BİN TAFLA, Saad, (2009), "الصوت والصمت في مواجهة العدو", **Shark Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=501321&issueno=10994> (03.01.2009).
- BİRAND, M. Ali (2004), Irak'ta Bir Kürt Devleti Benim de Kırmızı Çizgim, **Hürriyet**, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/01/05/394275.asp>, (05.01.2004).
- CELALETTİN, Yavuz, (2005), **Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri**, ATO, Ankara.
- ÇANDAR Cengiz, (2009b), İsrail'e böyle Davranılırken İran'a Böyle Davranılır mı?, **Hürriyet**, (29.09.2009).
- ÇANDAR, Cengiz, (2009a), "Obama'nın 40 Saatlik Türkiye Ziyaretinin Bıraktığı 9 Sonuç", **Radikal**, (08.04.2009).
- DAĞCI, Kenan, Atilla SANDIKLI, (2007), **Satranç Tahtasında İran**, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Davos'ta Kriz, **CNN Türk**, (2009), <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz.erdogan.perese.cok.sert.cikti/511241.0/index.html> , (30.01.2009)
- Davos'un Yanıtı Gecikmedi, **Cumhuriyet**, (14.02.2009).
- DAVUTOĞLU, Ahmet, (2007), **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, (2010) "Turkey's Zero Problems Foreign Policy", **Foreign Policy**, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_foreign_policy?page=0,0, (20 Mayıs 2010).
- DEDEOĞLU, Beril, (2002), **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin Yayınları, İstanbul.
- EBEİD, Hanaa, (2007), "الخيارات الاسلاميه والحداثيه في تجربه التركيه", **Al Ahram**, (08.09.2007).

- ENEZİ, Ali, (2009), "تركيا ومتطلبات الدور الجديد", **Al Hayat**, (31.11.2009), <http://international.daralhayat.com/ksaarticle/71438>
- ERCİYES, Erdem, (2004), **Ortadoğu Denkleminde Türkiye-Suriye İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Erdoğan: Kıbrıs İçin Müzakere Durursa Durur, **Hürriyet**, (16.06.2006).
- ERHAN, Çağrı ve Ömer KÜRKCÜOĞLU, (2002), "İsrail'le İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın ORAN (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- FANDY, Mamoun, (2009), "صورة الموسم ونهاية العرب!", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=534989&issueno=11241> (07.09.2009).
- FIRAT, Melek ve Ömer KÜRKCÜOĞLU, (2002), "Ortadoğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Baskın ORAN (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- GAMALO, Ali, (2009), "أيها العرب : اطرادوا عمرو موسى من الجامعة", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/30928> ,(01.02.2009).
- Gazze Kana Bulandı, **Cumhuriyet**, (28.12.2008).
- Gazze Saldırısı Bize de Yapılmış Bir Saygısızlıktır**, (2008), <http://www.haberler.com/basbakan-erdogan-gazze-saldirisi-bize-de-yapilmis-haberi/>, (27.12.2008)
- GERGER, Haluk, (2006), **ABD-Ortadoğu-Türkiye**, Ceylan Yayınları, İstanbul.
- Gitti İsrail, Geldi Suriye, **Hürriyet**, (15.10.2009).
- GÖKSU, Turkut, Hasan Hüseyin ÇEVİK, Abdulkadir BAHARÇİÇEK, Ali ŞEN, (2003) **1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları**, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Hakan BİNGÜN, (1996), “ 1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GÜNAYDIN, Eşref, (2007), **Yahudi Kürtler**, Kara Kutu Yayınları, İstanbul.
- HAİDER, Ziyad, (2009) "وقائع حلم يقظة سوري تركي", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/46007>, (14.10.2009).
- HALE, William, (2003), **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Demir, Petek, (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- HAMİDİ, İbrahim, (2009a), "سورية وتركيا : صناعة تاريخ ومحاولة تغيير توازنات في المنطقة", **Champress**, (Hayat), <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/45297>, (03.10.2009).
- HAMİDİ, İbrahim, (2009b), "ثلاثة أسباب لرفض نتانياهو دور تركيا على المسار السوري", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/48774>, (24.11.2009).
- HANNA, Elias, (2009), "القمة الكونية.. والشرق الأوسط", **Shark Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=515907&issueno=11101>, (20.04.2009).
- HASHİM, Amr Abdullatif, (2004), "حول العلاقات التركييه - الاسرائيليه", **Al Ahram**, (13.06.2004).
- HOWADİ, Fehmi, (2008), "دروس الدبلوماسية التركية", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/26921>, (10.09.2008).
- HOWAİDİ, Fahmi, (2005), "درس الحاله التركييه", **Al Ahram**, (25.12.2005)
- HOWAİDİ, Fahmi, (2009), "أردوغان قلب الطاولة.. بقلم : فهمي هويدي", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/30934>, (01.02.2009).
- Hükümet AB'yi Unuttu, **Cumhuriyet**, (13.12.2008).

- IBRAHİM, Ali, (2009), "في انتظار ميثتل", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.aspsection=3&issueno=11018&article=504647>, (27.01.2009).
- INBAR, Efraim, (2002), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, (der. Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniversitesi Yayın Evi, İstanbul.
- İNAT Kemal, Ali BALCI, (2006), **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İNAT Kemal, Muhittin ATAMAN, (2008), **Ortadoğu Yıllığı 2006**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İNAT, Kemal, Muhittin ATAMAN, Murat YEŞİLTAŞ, (2009), **Ortadoğu Yıllığı 2007**, Küre Yayınları, İstanbul.
- İngiltere'den AB Desteği, **Cumhuriyet**, (28.05.2009).
- İran: PKK Terör Örgütü, **Cumhuriyet**, (03.04.2002)
- İsrail Gazze'de Ateşkes İlan Etti, **BBC Turkish**, (2009) http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/01/090117_israel_truce.shtml, (18.01.2009)
- İsrail Hahamları: Golan'dan Vazgeçmek Dine Aykırı, **Hürriyet**, (25.04.2008).
- İsrail Suriye ile Yeniden Görüşmek İstiyor, **Hürriyet**, (01.11.2008).
- JULIAN, Hana Levi, (2009), Venezuela Expels Israel's Ambassador, <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/129277>, (08.01.2009)
- KAMEL, Ayhan Atay, (2009), **Dış Politika Kısacasında Türkiye**, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul.
- KANDEL, Ghalib, (2008), "...إسرائيل و التصعيد و التفاوض", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/29784>, (23.12.2008).

- KANDEL, Ghalib, (2009a), "البعد التركي : إنجاز استراتيجي سوري", **Champpress**, <http://www.champpress.net/index.php?q=ar/Article/view/30176>, (08.01.2009).
- KANDEL, Ghalib, (2009b), "تكتل المشرق و الريادية السورية", **Champpress**, <http://www.champpress.net/index.php?q=ar/Article/view/31939>, (03.03.2009).
- KANDEL, Ghalib, (2009c), "تركيا الحقيقة الإقليمية الجديدة", **Champpress**, <http://www.champpress.net/index.php?q=ar/Article/view/46008>, (14.10.2009).
- KANDEL, Ghalib, (2009d), "تجاهل الدور السوري لا يحجب الحقيقة", **Champpress**, <http://www.champpress.net/index.php?q=ar/Article/view/47372>, (04.11.2009).
- KANDEL, Ghalib, (2009e), "حدث و اتجاه إقليمي .. سوريا و تركيا و إيران", **Champpress**, <http://www.champpress.net/index.php?q=ar/Article/view/46880>, (28.10.2009).
- KANDEL, Ghalib, (2009f), "إستراتيجية الأسد", **Champpress**, <http://www.champpress.net/index.php?q=ar/Article/view/47897>, (12.11.2009).
- KARPAT, Kemal H. (2001), **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Yayıncılık, İstanbul.
- Katliama Lanet Yağdı, **Cumhuriyet**, (29.12.2008).
- KHALİFA Nabil, (2002), "أردوغان وتغيير وجه تركيا!", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/343>, (11 Kasım 2002).
- KHALİFA, Nabil, (2003), "تركيا وأميركا: المشاعر الدينية والهواجس الاقتصادية والمتطلبات", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/12719>, (10.03.2003).
- KHASANA, Rashid, (2003), "أردوغان و"أنا توركيتيه", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/21147>, (26.06.2003)
- KHASHANA, Rashid, (2004), "اختبار تركي للعرب", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/38880>, (19.01.2004).
- Korku ve Öfke Aynı Bakışta, **Taraf**, (30.12.2008).

- KÖSE, Talha, (2008), **İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları**, Seta Yayınları, Ankara.
- KUSH, Omar, (2007), ماذا بعد فوز الإسلاميين في الانتخابات التركية؟, **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/15569>, (02.08.2007).
- KUT, Şule, (2002), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, (der. Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniversitesi Yayın Evi, İstanbul.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (1972), **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası, (1945-1970)**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- LARRABEE, F. Stephen., Ian. O. LESSER, (2004), **Türk Dış Politikası (Belirsizlik Dönemi)**, Yıldırım, Mustafa, (Çev.), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Lüksemburg'da Uzun Gece, **Cumhuriyet**, (03.11.2005)
- MALİK, Anwar, (2007), "مصر - تركيا - ايران", **Al Ahram**, (27.03.2007).
- MARDİNİ, Nizam, (2003), "عودة الاشتباك العلماني - الإسلامي المزمع إلى تركيا", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/20467>, (13.06.2003).
- MARDİNİ, Nizam, (2003), "تركيا المتغيرة تواصل البحث عن حلمها الأوروبي", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/21230>, (27.06.2003).
- MARDİNİ, Nizam, (2004), "هواجس استراتيجية تحكم التقارب السوري - التركي", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/35892>, (04.01.2004).
- MARDİNİ, Nizam, (2005), "تركيا: هواجسها الداخلية تتحكم بمسار علاقاتها الاقليمية والدولية", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/87846>, (26.06.2005).
- MASSAD, Abdel Monaim, (2003), "تركيا وإيران ... حسابات الربح والخسارة بعد انتهاء الحرب على العراق", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/18003>, (08.05.2003).
- MİDANİ, Mohammed Amin, (2004), "تركيا تقدم نفسها نموذجاً للتوازن والانفتاح", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/49159>, (13 Haziran 2004).

- MİKTEKİS, Hoda, (2009), "هل تتغير خريطة التحالفات الاستراتيجية في المنطقه؟", **Al Ahram**, (30.10.2009)
- MOBASHİR, Abdou, (2007), "سوريا.. والحشود العسكريه التركيّه", **Al Ahram**, (04.10.2007).
- MOHAMMAD, Mostafa Kamal, (2009), "تركيا: القدره - الدور - التوجه", **Al Ahram**, (25.02.2009)
- MOSTAFA, Ahmed Ali, (2009), "سحقاً لكم أيها الجبناء ، لن أطلب منكم أن تموتوا ، فأنتم موتى ؟", **Champress**, (08.01.2009), <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/30177>
- MUSALLAM, Husseini Mohammad, (2009), "تركيا من غرب يرفضها الى شرق يصبو اليها", **Al Noor**, <http://www.alnoor.se/article.asp?id=43503>, (19.03.2009)
- NASSAR, Salim, (2003), "هل تعيد أميركا الموصل وكركوك لتركيا مقابل الاشتراك في الحرب؟", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/11110>, (01.03.2003).
- Netanyahu: Türkiye Arabulucu Olmasın, **Hürriyet**, (22.06.2009).
- Obama İslam Başkenti Arıyor, **Cumhuriyet**, (06.12.2008).
- Obama'dan İlk Söyleşi, El Arabiyye, **Cumhuriyet**, (28.01.2009).
- Olmert Ankara'yı Paravan Yapmış, **Cumhuriyet**, (31 Aralık 2008).
- OLSON, Robert, **Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik**, çev. Kezban Acar, Babil Yayınları, Ankara, 2005.
- OMAAR, Regah, (2009), "Turkey's New Visionary", **Al Jazeera**, <http://english.aljazeera.net/news/middleeast/2010/05/201051216450683494.html>, (12.05.2009).
- Ortadoğu'da Yeni Süreç, **Cumhuriyet**, (21.09.2002).
- PEHLİVANOĞLU, A. Öner, (2004), **Ortadoğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul.

- RĪYAD, Mohammed, (2004), "العالم الاسلامي والعربي وتحديات العصر", **Al Ahram**, (10.11.2004).
- Ruhban Okulu Baskısı, **Cumhuriyet**, (10.11.2005).
- SAEED, İdris Mohammed , (2009), "اسرائيل ودوامه التفاعلات الاقليمية الجديده", **Al Ahram**, (27.10.2009).
- SALAH, Sameer, (2009a), "العلاقات التركية - السعودية: غل «ورد» في صحراء الجزيرة", **Shark Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&issueno=11034&article=506821> (12.02.2009).
- SALAH, Sameer, (2009b), "التقارب التركي - السوري.. الاختبار الأول", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=529969&issueno=11204> (01.08.2009).
- SALAH, Sameer, (2009b), "سلة البيض التركية", **Shark Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.aspsection=3&article=506133&issueno=11029>, (07.02.2009).
- SAYAH, Fayez, (2008), "قمة الحدث .. حدث القمة", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/27052> , (13.09.2008).
- SAYEED, Radwan, (2009), "الحضارات من الحوار إلى الائتلاف.. والسياسات التركية الجديدة", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.asp?section=3&issueno=11091&article=514609> (10.04.2009).
- SEBKESHİ, Hussein, (2009), "النكمة التركية", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.aspsection=3&issueno=11283&article=540632>, (19.10.2009).
- Sezer, ABD'ye Rağmen Suriye'ye Gitti, **BBC**, (13.04.2005).

SHAKRA, Iyad Abu, (2009), "تخيلوا.. لبنان يساهم في حل مشاكل العالم!", **Sharq Al Awsad**, <http://www.aawsat.com/leader.aspsection=3&article=540631&issueno=11283>, (19.10.2009).

SHARBEL, Bishar Nassar, "تركيا و باندورا العرب", **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/9010>, (11.02.2003).

SHOKRÍ, Mahmud, (2009), "الكره.. بين الدبلوماسية والسياسة!", **Al Ahram**, (23.11.2009).

SOYSAL, İsmail, Halil İNALCIK, Erol MANİSALI, Orhan KOLOĞLU, (1993), **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, (2006), **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınevi, İstanbul.

Suriye ile Su Anlaşmazlığı Bitti, **Hürriyet**, (22.12.2004).

Suriye: 'Türkiye'nin Arabuluculuğunu İstiyoruz', **Hürriyet**, (22.07.2009).

ŞAHİN, Mehmet, Türel YILMAZ, (2004), **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, Platin Yayıncılık, Ankara.

TAHA, Mamdouh, (2009), "بشارات العيد السابع", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/44748>, (22.09.2009).

Tahran'a Açılım Sinyali, **Cumhuriyet**, (11.02.2009).

TOGMA, Nebil, (2009), "اردوغان", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/30935>, (01.02.2009).

Türk Halkının Yüzde 85'i Savaşa Karşı, **Cumhuriyet**, (01.03.2003).

Türk Halkının Yüzde 85'i Savaşa Karşı, **Cumhuriyet**, (01.03.2003).

Türk-Arap İlişkileri, (1976), Gnkur Basımevi, Ankara.

Türkiye de Suriye ile Görüşmeye Hazırlanıyor, **Milliyet**, (5 Ocak 2002)

Türkiye Resmen Arabulucu, **Cumhuriyet**, (22.05.2008).

Türkiye, Suriye Arasında Vize Kalktı, **Zaman**, (16.09.2009).

Türkiye, Suriye Arasında Vize Kalktı, **Zaman**, (16.09.2009).

Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi, (2008), <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/241510.asp>, (29.01.2008)

Türkiye'nin Arabuluculuğunu Doğruladı, **Hürriyet**, (21.05.2008).

Türkiye'nin Üyeliği AB'nin Sonu Olur, **Cumhuriyet**, (09.11.2002).

Türkiye'yi Üye Yapın, **Cumhuriyet**, (06.04.2009).

Tüsiad: Tezkere Çıkmalı, **Cumhuriyet**, (01.03.2003).

Üç Lider, Üç Soru, **Hürriyet**, (23.05.2008).

Vurdumduymaz Araçlara Ölüm, **Cumhuriyet**, (29.12.2008).

YILMAZ, Türel, (2001), **Türkiye-İsrail Yakınlaşması**, İmaj Yayıncılık, Ankara.

ZAİDİ, Mishary, (2009), هل عاد الخليفة العثماني؟, **Al Arabiya**, 3 Şubat 2009, <http://www.alarabiya.net/views/2009/02/03/65590.html>, (03.02.2009)

ZAİN, Mostafa, (2006), العثمانيون الجدد عائدون الى الشرق الأوسط, **Al Hayat**, <http://international.daralhayat.com/archivearticle/114179>, (02.09.2006).

ZAKARİA Fareed, (2007), "صلاة صامته من أجل الديمقراطية", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/14135>, (9 Mayıs 2007).

"أكد والرئيس غل أن العلاقات السورية التركية نموذج يحتذى لأفضل العلاقات بين الدول .. الرئيس الأسد يشارك

الرئيس الأسد يعرب لأردوغان عن تقدير سورية للجهود التي تبذلها تركيا لإحلال السلام في المنطقة", **Champress**, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/26791>, (04.09.2008).

- العلاقة سوريا وتركيا: أكثر من امتحان مقبل للعلاقة
Champress, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/2396>, (20.09.2005). " تركيا والاتحاد
 الأوروبي", **Al Ahram**, (06.10.2005).
- "سوريا وتركيا: أكثر من امتحان مقبل للعلاقات
Champress, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/2396>, (20.09.2005).
- "ضغوط أمريكية على تركيا لتغيير سياستها مع دمشق
Champress, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/2505>, (25.09.2005).
- "في قمة كومسيك ويلقي كلمة سورية في الافتتاح اليوم
Champress, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/47613>, (11.11.2009).
- "قمة كومسيك ويلقي كلمة سورية في الافتتاح اليوم
Champress, <http://www.champress.net/index.php?q=ar/Article/view/47613>, (11.10.2009).
- "مصادر سورية: ثلاثة أسباب وراء تمسك سورية بتركيا وسيطاً للسلام
AKI Arabic, <http://www.adnkronos.com/AKI/Arabic/Politics/?id=3.0.4054753765>,
 (30.11.2009)
- "تركيا الدور والموقف" في ندوة لـ"أمل"
Al Mostaqbal, <http://www.almustaqbal.com/stories.aspx?storyid=376568>, (04.11.2009)
- "تركيا... والدور الجديد"
Al Hayat, <http://international.daralhayat.com/ksaarticle/8606>,
 (18.04.2009).

DİZİN

A

- ABD, viii, 5, 6, 8, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 53, 56, 58, 61, 67, 68, 72, 75, 84, 85, 87, 91, 93, 97, 101, 107
 AKP, viii, 30, 32, 54, 93, 98
 Al Ahram, 31, 33, 34, 39, 52, 53, 60, 67, 76, 79, 80, 86, 87, 88, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 110
 Al Hayat, 31, 32, 36, 38, 48, 67, 86, 88, 97, 99, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 110
 Al Jazeera, 45, 60
 Al Noor, 78, 89, 106
 Arap Basını, v, 31, 33, 34, 38, 48, 49, 61, 75, 80, 86, 87, 89, 90, 91, 95
 Arap Birliği, 17, 18, 57, 58, 59
 Avrupa Birliği, viii, 10, 19, 27, 31, 34, 37, 46, 49, 57, 62, 68, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 99

C

- Champress, 32, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 56, 60, 62, 63, 65, 66, 68, 77, 78, 79, 87, 89, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110

D

- Davos, 48, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 70, 74, 88, 93, 100

E

- Erdoğan, 31, 32, 36, 39, 44, 47, 48, 51, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 70, 72, 73, 74, 83, 89, 93, 100, 101

G

- Gazze, 48, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 88, 101, 103
 Golan tepeleri, 18, 50, 51, 53, 64

I

- Irak savaşı, 34, 36, 37, 39, 45, 62, 75

İ

- İran, 6, 7, 9, 10, 13, 14, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 39, 45, 52, 56, 58, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 87, 92, 93, 100, 103, 105, 106
 İslam, viii, 1, 23, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 34, 38, 40, 43, 58, 60, 61, 67, 69, 76, 79, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 98, 106
 İsrail, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 88, 91, 92, 93, 94, 100, 101, 103, 109

K

- Kudüs, 19, 22, 26
 Kürt sorunu, 7, 8, 9, 28, 37, 48, 92

M

- Mısır, 1, 2, 10, 13, 14, 28, 31, 33, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 64, 67, 76, 78, 80, 87, 95

N

- Neo Osmanlı, 33

O

- Obama, 61, 65, 68, 75, 84, 85, 86, 106
 Ortadoğu, 3, 4, v, 2, 5, 6, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 49, 50, 52, 55, 56, 58, 60, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 80, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108
 Osmanlı, v, 1, 31, 34, 41, 61, 62, 79, 88,

91, 94, 100, 104

P

PKK, viii, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17,
18, 22, 24, 25, 26, 28, 37, 40, 71, 92,
103

S

Shark Al Awsad, 33, 41, 63, 66, 68, 69,
70, 74, 79, 86, 89, 98, 100, 102, 107

Sovyetler Birliği, 2, 30

Suriye, v, 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 27,
32, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 60, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76,
77, 78, 79, 80, 87, 88, 89, 92, 93, 95,
98, 100, 101, 103, 107, 108, 109

Suudi Arabistan, 5, 1, 32, 53, 56, 62, 64,

67, 78, 79, 87

T

Tezkere, 36, 109

Türkiye, v, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74,
75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
105, 106, 108, 109

Y

Yunanistan, 12, 13, 68